A
MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI
SZERKESZTI **SZŐTS FARKAS** TITKÁR

RÉVÉSZ IMRE MUNKÁI

A PÁTENS KORÁBÓL.

(1859—1860.)

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

RÉVÉSZ KÁLMÁN,
KASSAI EV. REF. LELKÉSZ ÉS ESPERES.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1900.

1664

A MAGYAR PROTESTÁNS

IRODALMI TÁRSASÁG

KIADVÁNYAI.

SZERKESZTI

SZŐTS FARKAS,

THEOL. AKADÉMIAI TANÁR, A M. PROT. IROD. TÁRS. TITKÁRA.

BUDAPEST, 1900.

RÉVÉSZ IMRE MUNKÁI

A PÁTENS KORÁBÓL.

(1859—1860.)

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

RÉVÉSZ KÁLMÁN,

KASSAI EV. REF. LELKÉSZ ÉS ESPERES.

BUDAPEST,

HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA.

1900.

BEVEZETÉS.

Túl van minden kétségen, hogy a pátens elleni küzdelem s az annak válságos tetőpontján álló Tájékozás, történelmi értékkel bír.

Nem tartom ezúttal szükségesnek, de nincs is időm reá, hogy valami nagyon messziről kezdjem a dolgot. Szorítkozom csak a legszükségesebb előzményekre s majd magának a Tájékozásnak létrejövetelére és későbbi sorsára.

A legszerencsétlenebb gondolat volt az osztrák abszolut kormánytól, az 1859. évi szeptember 1-én kelt általánosan ösmert pátenset s az azt kisérő miniszteri rendeletet különösen a fenforgott előzmények s a létezett időviszonyok között kibocsátani s azok által a magyar protestáns egyház történetileg kifejlődött törvényes alkotmányát mindenestől romba dönteni s annak helyébe, hatalomszóval, egy gyökerestől újat állítani akarni.

Előtte volt már a kormánynak az általa 1856. augusztus 21-én kibocsátott egyházszervezési törvényterv sorsa, a mely tervet, a szabad véleménynyilvánításra felhívott egyházkerületek, mindjárt 1856. szeptember elejétől november elejéig, tehát mintegy kéthónapi időköz alatt, törvényes gyűléseikben mindnyájan egyhangúlag *visszautasították* s a szervezet megállapítása végett szabályszerű *zsinatot* kivántak.

Ezt s az iskolák törvényes szabadságának visszaállítását kérte, három egyházkerület részéről személyesen is, egy küldöttség, 1857. ápril 20. Bécsben, a Felség előtt.

Ha tehát 1856-ban s 1857-ben önként, szabadon és ünnepélyesen így nyilatkoztak a kerületek, ugyan miként lehetett azt még csak távolról is gondolni, hogy egy pár év mulva már, saját tényyökről elfelejtkezve s önnönmagukat rút következetlenséggel arczulverve, önként és csendesen, úgy, a mint kívántatott, vagyis parancsoltatott, elfogadják a pátenset vagyis nyilt parancsolatot, a mely külső tekintélyre nézve nagyobb, imponálóbb volt ugyan ama miniszteri tervezetnél, de tartalmára és irányzatára nézve még vészesebb és sérelmesebb, mint az. Valóban arra, hogy a kerületek a pátensnek egyenesen ellene nyilatkozzanak és el ne fogadják azt, különösen kezdetben, nem kívántatott semmi különös elszántság, csak egyszerű következetesség. Ah, ekkor még, a magyar protestánsok egyházi és iskolai közérzülete, nem volt a különféle szofizmák, dialektikák és sokféle gyarló érdekek által akként félrevezetve és elszédítve, mint későbben.

Ezekhez járult még, és pedig mint nem csekély tényező, az osztrák abszolut kormánynak és egész politikájának az *olaszországi háború* eredménye által történt végzetes elítéltetése is. 1859. ápril 29. nagy gőggel benyomul gróf Gyulai Ferenc osztrák hadvezér az ellenfél földjére; május 19-én villannak fel Montebellonál, a legelső kis ütközetben a fegyverek s június 8-án már, a magentai ütközet után, az olasz nép roppant örömrivalgása között, Napoleon és Viktor Emánuel Milánóba tartja bevonulását! A gróf Gyulai hátrálása és „rückwerts koncentriren“-féle jelszava pedig, világszerte nevetség tárgya lett. A gőgös hadvezér letevése, a nagyhirű várnégyszögbe való vissza-

vonulás s az osztrák haderő számszerinti túlnyomósága, már mind nem ért semmit; el kellett jönni június 14-dikének Szolferinónál, a hol az osztrák-magyar sereg teljesen megveretett és a szép Lombárd-Velence el lőn vesztve . . . örökre! S ne tagadjuk, hogy ezt így óhajtották, így kivánták magukban, sokan a magyarok közül is, és pedig mondhatjuk, minden vallás- és helyzetkülönbség nélkül, mert érezték, hogy ha a sors az abszolut kormányt hatalmasan meg nem fenyíti, a haza sorsának jobbrafordulását várni merő hiábavalóság.

Ily körülmények közt már, valóban rendkívüli gyarlóság volt azt még csak képzelni is, hogy a magyarországi protestánsok s ezek között különösen az abszolut korszak alatt legtöbbet szenvedett tiszta magyarok és alkotmányos magyar érzelműek, a pátensnek legalább is nagyon kétes értékű ajándékát, egy hitelét és tekintélyét, a haza, szintúgy mint a külföld előtt elvesztett s e mellett nyilván ultramontán érzelmű, Róma uszályát hordó, *konkordátumos* kormány kezéből könnyedén elfogadják.

A pátens s az azt kisérő miniszteri rendelet, a magyarországi protestáns egyének, gyülekezetek, megyék s kerületek óriási nagy többsége által csakugyan el nem fogadtatott, félretétetett; ez ügyben a gyűlések legnagyobb része, a határozott tilalom ellenére, még 1859-ben megtartatott; a következő 1860-dik év januáriusának végén pedig, a bányakerületi ágostai hitv. s a református négy egyházkerület részéről, a Felség elébe járulás végett, egy oly, számos tagokból álló s tekintélyes küldöttség gyűlt össze Bécsben, milyenhez hasonló, a magyarországi protestáns egyház kebeléből, már régóta nem közeledett a trón zsámolyához.

Tagjai valának ezen küldöttségnek:

Az ágostai hitv. evangélikus *Bányakerület* részé-

ről: báró Prónay Gábor, báró Podmaniczky Ármin, Dessewffy Ottó, Esztergály Mihály, Székács József, Schnell Károly.

A *dunántúli ref.* egyházkerület részéről: Nagy Mihály, Blaskovich Pál, Konkoli Thege Balázs.

A *dunamelléki ref.* egyházkerület részéről: gróf Teleki Gyula, gróf Teleki Sándor, Egressy Sámuel, Török Pál, Erdélyi Ferenc, Szalai Sándor, Fördős Lajos.

A *tiszáninneni ref.* egyházkerületből: idősb báró Vay Miklós, gróf Vay Dániel, gróf Pallavicini Roger, ifj. báró Vay Miklós, báró Vay Béla, Bernáth Zsigmond, dr. Ferenczi József, Hegedűs László, Zsarnay Lajos.

A *tiszántúli ref.* egyházkerület részéről: gróf Degenfeld Imre, Tisza Kálmán, Lónyay Menyhért, Balogh Péter, Révész Bálint, Révész Imre.

E küldöttség, melynek elnöke s vezére idősb báró Vay Miklós volt, január 23-án tartá első ülését. Célja az volt, hogy személyesen megjelenvén a Felség előtt, egy jóelőre elkészített s a küldöttség által helybenhagyott, tüzetes és indokolt előterjesztésben a pátens visszavételét, vagy, mint némi kíméléttel mondtuk, „megszüntetését“ kérelmezze. E feladat már rendkívül nehéz volt, a többek közt azért, mert épen útban talált bennünket a január 10-iki miniszteri rendelet, a mely, mellőzve már az egyházmegyei s kerületi hatóságokat, közvetlenül az egyes lelkészeknek és gyülekezeteknek parancsolja meg a pátens életbeléptetését és pedig polgári hatóságok útján. A bécsi kormány tehát, nemcsak hogy el nem csendesedett és vissza nem vonult az egyházkerületek végzéseinek s a küldöttség közeledésének híre hallatára, hanem még bátrabbá és merészebbé lett.[1]

[1] Egyébiránt, részemről legalább, meg vagyok győződve, hogy január 10-diki rendkívül kemény rendelet, csak politikából

A küldöttség elnöke, b. Prónayval együtt, a legnagyobb buzgósággal mindent elkövetett, hogy a Felség eleibe bocsáttassunk; de ezt meg nem nyerhettük, és pedig azért, mert mi, csak mint a kormány által megszüntetettnek, nem élőnek tartott egyházkerületek képviselői akartunk a Felség előtt megjelenni. Erősen kínálták a miniszterek, hogy ha már nem is úgy, mint a pátens szerénti új egyházkerületek képviselői, tehát úgy, mint *magán emberek* jelenjünk meg s ekkor is szivesen bebocsátanak; de ezt meg már mi nem fogadtuk el s küldetésünk jogi alapjának hűtlen elhagyása nélkül nem is fogadhattuk. Jól tudtuk mi azt előre, hogy efféle akadály gördíttetik útunkba; de nem tágítottunk semmit; mert hiszen a Felséghez élő szóval intézendett ünnepélyes előterjesztésünk is, ezen világos szavakkal kezdődik: „Mi, mint a magyarországi ágostai és helvét hitvallású *törvényes egyházkerületek* kinevezett képviselői állunk Felséged atyai kegyes szine előtt“.

datáltatott előbbre, t. i. január 10-ére; mert voltaképen nem egyéb az, mint tromf a tromfra, vagyis válasz a tiszántúli egyházkerületnek Debrecenben, január 11-én, a legvilágosabb tilalmak ellenére is megtartott óriási gyülésére, a melyre több ezer ember be lőn gyüjtve a vidékről is stb., stb. Sajnálni lehet, hogy ottan-ottan némi tüntetésféle is mutatkozott, a magasztos egyházi ügyben; de épen ezért nem lehet nagyon csudálkozni a bécsi minisztérium január 10-diki kemény *válasza* felett sem. Mert, hogy ez csakugyan válasz, előttem abból is világos, mert a lapok s azok közt még hivatalosak is már széltére közölték a debreceni gyülés dolgait s a január 10-iki miniszteri rendeletről még semmit sem tudnak, hanem csak több nap mulvá közölhették azt. A kormány szolgálatában állott Evangel. Wochenblattnak sem január 12-diki, sem január 19-diki száma nem volt még képes közölni ama rendeletet, hanem csak a január 26-diki; holott a február 5-diki miniszteri rendeletet pl. már február 9-diki száma közölheté. Nyilván emlékszem, hogy mi is, csak bécsi útunkban, január 20. után, Érsekujvár körül láthattuk azt, a magyar hivatalos lapban legelőször.

Elvégre is, minden fáradság sikertelen volt, minden remény meghiusult, s noha ügyünket még a bécsi sajtó is kitünő figyelemmel kisérte s legnagyobb részben pártfogolta, néhány nap mulva be kellett látnunk, hogy az időt már hiában töltjük Bécsben. Január 28-dikán, déli 12 órakor tehát, id. báró Vay Miklósnak néhány rövid, de igen komoly és erőteljes bucsúszava s Balogh Péter helyettes szuperintendensnek erre adott köszönő válasza után, épen szétoszlandók valánk, midőn egyik különben igen derék s nagy tiszteletre méltó lelkésztársunk (Székács József) *többőnk meglepetésére* mindnyájunk nevében el kezdett imádkozni s egy jó hosszú könyörgést s az azután Miatyánkot, áldást stb. mondott, s így oszlottunk csakugyan el.

Lónyay Menyhért azonban már praktikusabban gondolkodott s még egy pár nap előtt, a küldöttség egyik ülésében azt indítványozta, hogy üres kézzel mégse menjünk haza s ezen túl se legyünk oldott kévék, hanem értsünk egyet s állapodjunk meg itt abban, hogy a kormány rendeleteivel s eljárásával szemben, miként viseljük magunkat otthon s e végre készítsünk részletes utasítást; s ezt valóban meg is várta tőlünk egyházunk közügye s most már még nagyobb bizonytalanságban s szorongattatásban levő küldőink érdeke, kivált ha elgondoltuk, hogy gyüléseket, Isten tudja, mikor tarthatunk. Így született a *Tájékozás*, mert nem más az, mint az említett utasítás.

A mint Bécsből hazajöttünk, egyik első dolgom az volt, hogy a Tájékozást, *az egyházkerületi levéltár számára* sajátkezűleg lemásoltam s ezen példányra, a mely mai napig megvan, *mindjárt akkor*, szóról-szóra a következő sorokat írtam:

„*Emlékezetnek okáért*“.

„Midőn azon magyar protestáns egyházi küldöttség, a mely kerületi megbízások folytán, 1860.

január utolsó napjaiban Bécsben töltötte az időt, értesült arról, hogy mint küldöttség ő Felsége elébe bocsáttatni nem fog: kimondván egyfelől azt, hogy magán kihallgattatásban részt semmi esetre sem akar venni; másfelől egyik tiszántúli követ, Lónyay Menyhért úr indítványára elhatározta, hogy a január 10-iki sérelmes miniszteri rendelet ellenében tájékozó utasítást fog készíteni, hogy a felekezet ezentúli eljárása is törvényes, összhangzó és következetes legyen, s ezen utasítást, az indítvány szerint, minden küldöttségi tagnak alá kellendett írni. Az indítvány egyhangúlag elfogadtatott s én alulirott, minden irányeszmék vagy elvek kijelölése nélkül, az utasítás elkészítésére megbízattam. El is készítettem azt mindjárt másnapon, a mint lehetett egy vendéglőben. Felolvastam azonban, csak a küldöttség utolsó ülésében, január 28., szombaton; a midőn az, szóról-szóra, közegyetértéssel helybenhagyatott s csak a lelkészek kárpótlásáról s a szuperintendensek kölcsönös értesítéséről szóló két rövid pont tétetett hozzá küldöttségileg. Az ünnepélyes aláírást és kibocsátást azonban, nem tartotta a küldöttség a maga pozitiv jogkörébe esőnek, de felruházta e mellett ez utasítást, minden lehető erkölcsi tekintélylyel."

Túl van minden kétségen, hogy a küldöttség némelyik tagja túlkeménynek tartotta a Tájékozást; azt pedig mindnyájan tudtuk, hogy erős összeütközést s döntő harcot fog előidézni; különösen Lónyay Menyhért azonban igen erélyesen védte a Tájékozás eredeti változatlan szövegét s minden lágyítást ellenzett. A jelen volt lelkészek nagy többsége is kitünő örömmel és helyesléssel fogadta azt s mindjárt ott Bécsben, az én diktálásom után számosan leírták, úgy, hogy egy pár nap mulva már, az ország különböző vidékein, több példányban kerengett szerteszét a nem csekély hatású irat.

A tiszántúli ref. egyházkerület kebelében, csakhamar, nevezetesen március első napján megtartatott egy értekezlet, a melyen számos esperesek, segédgondnokok s más egyháztagok valának jelen. Ezen értekezlet teljesen elfogadta és szentesítette a passziv ellentállás elvét s 3. szám alatti határozatában a Tájékozásról ezt mondja: „Ezen Tájékozás, miután annak főbb pontjai gyökeresen megvitattak, e tanácskozmány által is elfogadtatik *s kötelező hivatalos utasítás gyanánt*, az esperesi hivatalok által, minden egyes gyülekezetben köröztetni rendeltetik“. Egyenesen mint ilyet említi azt, azon szuperintendensi ünnepélyes buzdító szózat is, a mely az említett értekezlet határozata folytán bocsáttatott ki.

Az erélyes védekezésre és ellenállásra nézve, azonban, sokan nem várhatták be márczius első napját, mert a kormányhivatalnokok naponként zaklatták az egyes lelkészeket, erős fenyegetéssel kényszerítvén őket a január 10-diki rendelet kathedrai felolvasására, vagyis a pátens szerinti egyházszervezet tényleges életbeléptetésére; az alsóbb néposztály kebelében pedig, különböző tájakon, már határozottan szárnyalt a hír, hogy a Felség a nép számára valami jót akar adni a pátensben; az egyházi adót lejebb szállítani, a szegény ekklézsiák terhén könnyíteni, a gazdag papi fizetésekből levonni stb. s ez az oka annak, hogy a papok nem akarják felolvasni és életbe léptetni a felsőbb rendeleteket s e részben az urak is egyetértenek velök stb. stb. E mellett az 1860. február 5-diki miniszteri kibocsátvány már, noha folyvást ragaszkodik a pátenshez, de igen szelid béketürékeny hangon szól, kiméletes eljárást, bizalmas tárgyalásokat stb. igér s mindezek felett még, épen ez időtájban, jutottak hazánkban is köztudomásra, több kitünő német protestáns tudósnak: Jakobsonnak, Lechlernek, Schenkelnek, Hoffmann-nak

és másoknak egyenesen a pátenset pártoló s az azt el nem fogadók eljárását határozottan rosszaló nyilatkozatai; arra pedig, természetesen, különös és folytonos rendőri gond volt, hogy a mellettünk szóló kedvező külföldi, sőt hazai nyilatkozatok, gyűlési tárgyalások stb. hazánkban köztudomásra ne jussanak; és hogy, míg a kormány szolgálatában állott Evangel. Wochenblatt nagy fennen szerepelt, addig az autonomiához hű egyetlen magyar protestáns egyházi hetilap, mindenféle zaklatásoknak és elnyomatásoknak ki legyen tétetve. Egyszóval: az 1860-dik évi január s különösen február havában, az egyes lelkészek ellen mindenfelől feltornyosult a vész és „a habok már-már lelkünkig értek“. És tagadhatatlan, hogy *ezen* rendkívül válságos ponton, a vész feltartóztatásának dicsősége, kiváló mértékben *az egyes lelkészeket illeti,* mert ők voltak most már a közvetlen és folytonos zaklattatásnak kitétetve, és ha ők nagy számmal eltántorodnak, nincs erő, a mely a rohanó árt feltartóztathassa. E ponton tett kitünő szolgálatot a Tájékozás is, a melyet bizony épen zsebre nem dugtunk, hanem a különben is folyvást tudakozódó s irányadást kereső lelkésztársak között, mindjárt Bécsből hazajöttünk után, magánúton egész készséggel terjesztettünk szét, addig is, míg eljött a már említett, márc. 1-ső napján tartott egyházkerületi tanácskozmány, a melynek idézett végzése folytán, a Tájékozás, annak rendi szerént, hivatalosan közölve lőn s így az egyes lelkészek, a január 10-diki rendelet ellenében, már saját törvényes elöljáróik által is, hivatalosan, nyilván és ünnepélyesen védve valának.

A hova a Tájékozás, akár előtte, akár utána márciusnak eljutott, ott ugyan a lelkész az egyház szabadságának alapjáról le nem lépett és a parancsolt szervezetet életbeléptetni meg sem kisérlette.

Jókor észrevette ezt a kormány s a nagyváradi országos törvényszék s hihetően a többi is, már február végén elrendelte, hogy az egyes ref. lelkészekhez és esperesekhez, a szuperintendencia által 1859. szeptemper 1., vagyis a pátens kelte óta küldött iratok mindenütt koboztassanak el. A Tájékozás ellen pedig különleges és igen dühös hadjárat indíttatott. Egyik derék, egyenes jellemű, tisztes öreg és tekintélyes esperes, néhai Daróczy Mihály karcagi lelkész, birói vizsgálat alá fogatván, hozzá a legelső kérdés is ez volt: „A Tájékozás című köriratot, mely a császári legfelsőbb nyiltparancs stb. ellen, a lelkészeket, espereseket stb. *ellentállásra és ellenszegülésre* hívja fel . . . kitől, melyik napon, mi úton kapta?“ Törökszentmiklósi egyik lelkész, néhai Szondy Lajos, még februárban fordulván meg Debrecenben, engem, mint régi ösmerősét felkeresett s panaszolván előttem a pátens miatti zaklatott helyzetét, átadtam neki a Tájékozást. Hogy az illető szolgabiró mily modorral kutatott parókhiáján, azt az öreg Daróczy egy, a helyettes szuperintendenshez intézett bizalmas levélben így említi: „Török-Szent-Miklóson e tekintetben is a szolnoki cs. k. szolgabiró igen botrányosan járt el. Mert a nélkül, hogy előlegesen fel is szólította volna a lelkészt, ennek távollétében, többed magával reámenvén a parókhiára, a múzeumot férje távollétében megnyitni nem akaró és másnapra bizonyosan hazatérendő férje megérkezéséig a kulcsot átadni nem akaró lelkészné ellenére, kit elzáratással fenyegetett, erőhatalommal elfoglalta a múzeumot és délelőtti 11 órától fogva estveli 5 óráig tartó kutatást tett, összehányván és keresvén minden, még zár alatti iratokat is; elvitte az egyház gyűlési és körleveles jegyzőkönyvét, a szinte megtalált *tájékozási iratot* az egyes gyülekezetek lelkipásztoraihoz s más előljáróihoz, melyet

ő (t. i. Szondy L.) Debrecenben létekor hozott onnan, mert még akkor nem volt általam köröztetve; ezt én, csak a március elején tartott konferencia után, a hozzám megérkezett főpásztori szózattal együtt tettem".

Nemsokára lett alkalmunk nekünk s épen nekem is, itt Debrecenben, megtisztelő látogatásokat nyerni a pátens és a Tájékozás ügyében.

Az 1860. év ápril 2-dikán délben, egy velem bizalmas viszonyban állott tisztes egyén jelent meg nálam s átadván nekem a Tájékozásnak fent említett, általam a levéltár számára lemásolt példányát, mondá, hogy tegyem azt, a hova tudom, mert itt van Váradról Pópa ő nagysága, a vizsgálóbiró. Ezzel ő elment, a nélkül, hogy tőle valami bővebb felvilágosítást nyerhettem volna. Én pedig megvallom, nem kevéssé megütköztem és felindultam; nem azért, mert csak e percben tudtam meg Pópa úr itt létét, hanem azért, mert nem tudtam elgondolni, mi dolog lehet az, hogy egy általam fogalmazott ugyan, de most már nyilvános és hivatalos köztekintélylyel bíró irat, a próbáltatás perceiben, ily rövid úton és ily rejtélyesen visszaadatik nekem. Legtávolabbról sem volt szándékomban csak egy percre is tagadni azt, hogy a Tájékozást én fogalmaztam; a hozzám visszajuttatott példányt azonban, szobámon kívül mégis tüstént elrejtettem, mert a fentebb közölt Pro memoria toldalék által, nem akartam legkevésbbé is kellemetlenségbe hozni Lónyay Menyhértet, a ki iránt én különös hálával is tartoztam.[1]

[1] A nélkül, hogy id. b. Vay Miklós, Tisza Kálmán s más protestáns főurak magasztos érdemeiből csak legkisebbet is levonni akarnék, indíttatva érzem magamat minden legkisebb önérdek nélkül, megjegyezni e ponton, hogy gróf Lónyay Menyhért, az egyházunk szabadságáért és jóléteérti közreműködésben és küzdelemben senkinél hátrább nem állott. Midőn pedig 1858-ban, a meginduló Prot. Lapba, egy *a bécsi békekötésről*

Az említett nap délutánján, 3 és 4 óra között, épen a szőlőbe indulván, már csaknem az utcaajtóhoz értem, midőn az kinyilván, hat úri egyén lépett be, kik közül három, merőben ösmeretlen volt előttem; az ösmerősök közül két városi hivatalnok vizsgálati tanuként szerepelt.[1] A három ösmeretlen is tüstént be lett mutatva; egyik Pópa György, nagyváradi országos törvényszéki tanácsos, a másik Balásovics államügyész, a harmadik egy irnok. Visszatértünk tehát az udvar végén levő szobám felé s Pópa úr még az úton figyelmeztetett, hogy rendkívüli fontos hivatalos ügy az, a melyben engem most megkeresnek. Bent a szobámban, legelső szava is ez volt hozzám a vizsgálóbirónak:

„Úgy vagyunk értesülve, hogy a Tájékozás eredeti konceptusa itt van".

„Az nincs" — feleltem én rögtön s rendkívüli meglepetés látszott az arcokon; tüstént hozzátettem tehát: „hanem tessék valahonnan előadni egy példányt s rögtön aláírom, hogy én fogalmaztam".

„Ah kérem, van akárhány; nagyon sok van nálunk"; — mond a biró; — igen, mert már ekkor több helyen elvégezték a kobozást, s azzal a hóna

irott cikkemért, engem mint szerzőt, Ballagi urat mint kiadó szerkesztőt, igen fenyegető bűnvádi vizsgálat alá fogtak, igen kiválóan a gróf Lónyay Menyhért szives fáradozásainak s mindenkor kész közbenjárásának köszönhettük, hogy bennünket el nem zártak.

[1] A harmadik ösmerőst R. I. nem nevezte meg. Most azonban már semmi ok nincs rá, hogy elhallgassam nevét: Révész Bálint volt a harmadik, kinek R. I. nagyon sokáig nem tudta megbocsátani azt, hogy az ellene járó vizsgálóbiróság társaságában jelent meg nála. Pedig Révész Bálintot bizonyára az őszinte rokoni és kartársi érdeklődés vezette e nehéz alkalommal Révész Imréhez, azzal a határozott szándékkal, hogy, ha szükség és mód lesz rá, lehetőleg segítsen bajba jutott lelkésztársán. R. K.

alatti iratok közül 2—3 példány Tájékozást kivevén és kezembe adván, én egyet végig néztem s annak aláírtam, hogy én fogalmaztam.

„Hát a pátensre stb. vonatkozó iratok, levelezések, konferenciákban olvasott dolgozatok nincsenek-e az Úrnál?"

„Nincsenek".

„No meghiszem; hiszen én meghiszem."

Ezzel ennek vége lett; hanem engem meglepett, hogy a vizsgálóbiró oly bizonyosra jött s még azt is tudta, hogy én, az időnként tartott konferenciákon, valóban több rendbeli dolgozatokat olvastam fel; a melyek azonban, ekkor már csakugyan nem valának nálam.[1]

Másnap a helyettes szuperintendens és főjegyző urak után, a város házánál, délelőtt X—XII óra közt, a már említett két tanú s egy írnok jelenlétében formaszerűleg kihallgattattam én is. „Hány esztendős? van-e neje, gyermeke? volt-e már fogva; úgye, volt tavaly egy sajtópere?" Ezen s más efféle udvarias kérdések feltétettek nekem is. Az első főkérdés azonban ez volt: „A Tájékozást micsoda

[1] Mikor R. I. a vizsgálóbiró eljövetelét már előre sejthette, a pátensre vonatkozó összes dolgozatokat, iratokat, levelezéseket, két, sajátkezűleg gyalult deszka közé elhelyezve, kertre néző lakóházának, sürű fák által eltakart eresze alá akkép rejtette el, hogy azok úgy a felfedezés, mint a megázás veszedelme ellen egyaránt védve voltak. Teljes joggal mondhatta tehát R. I., hogy a kérdéses iratok és levelezések nála nincsenek. Mikor elmult a zivataros idő, ismét elővette rejtekükből a nagybecsű iratokat, miket élte végéig kegyelettel őrzött s azzal a határozott megbízással hagyott reám, hogy azoknak kiadásáról, 40 év elteltével, gondoskodjam. A 40 év, 1860-tól számítva, immár eltelt s én, boldogemlékezetű édesatyám eme nagybecsű hagyatékát, a a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság segítségével, ezennel közrebocsátom, a multnak emlékére, a jelennek hasznára és a jövőnek tanulságára. R. K.

körülmények között írta, s mivel igazolja ezen lépését?" Erre előadtam a bécsi küldöttség általi megbizatást, az indítványozó megnevezése nélkül; kifejtettem, hogy a Tájékozás szükségesképeni fejlemény volt a körülményekből s az egyes egyházkerületeknek a pátenssel szemben nyilván elfoglalt törvényes álláspontjából. Másik főkérdés ez volt: „Nem tartozott engedelmeskedni a megbizó bécsi küldöttségnek, miért írta mégis a Tájékozást?" — „Igaz, hogy nem tartoztam engedelmességgel a küldöttségnek, de tartoztam saját lelkemismeretének, lelkipásztori eskümnek, kánonainknak s egyházunk szabadságát biztosító békekötéseknek és alaptörvényeknek; mindezekkel pedig a Tájékozást most is teljesen egyezőnek találom" stb.

Reám nézve azonban, e pontnál nem lett vége az ügynek, mert egy ápril 28-ikán kelt bűnügyi idézőlevél által már Váradra valék a következő május 4-dikére hivatva. Itt, ugyancsak Pópa úr, ünnepélyesen felolvasta előttem azon vizsgálóbirói határozatot, mely szerint ellenem, mint közcsendháborító ellen, a rögtöni elzáratás még most nem foganatosíttatik ugyan, de a Büntető törvénykönyv 65. §-a értelmében, a különös vizsgálat elrendeltetett. Indok az, mert a Tájékozás által, a protestáns egyház „államhatósági szervezete", illetőleg a császári nyiltparancs s az azt kisérő miniszteri rendeletek ellen, gonosz szándékkal engedetlenségre buzdítottam stb. „Megnyugszik-e, vagy a törvényszék határozatát kivánja?"

„Egyáltalában meg nem nyugszom, hanem magának a törvényszéknek határozatát kivánom; mert a vizsgálóbiró rendkívüli nagy tévedésben van akkor, ha azt hiszi, hogy a magyarországi protestáns egyház szervezkedési ügye, az állam feltétlen rendelkezési hatalma alá esik." Ezen tételt részletesen kifejtvén, a feleletet magam diktáltam az irnok tolla alá, a ki protestáns ember lehetett, mert arckifeje-

zésével több ízben elárulta, hogy igen őszinte és erélyes nyilatkozatomat rendkívül helyesli.

Azonban, nem sokáig volt már szükség védekezésre, mert az abszolut kormány egész hatalma és dicsősége, mint a késő tavaszi hó, percről-percre olvadozott s jött a május 15-diki legmagasabb kézirat, mely véget vetett a pátens miatti mindenféle zaklatásoknak. Én is tehát, a Tájékozásnak fentemlített s általam híven megőrzött példányát, június 6-dikán visszaküldém az egyházkerületi levéltárba, a következő bizalmas és kedélyes levél kiséretében:

„A Tájékozás azt hitte a minap, hogy neki a kerület levéltárában, mint valamely sírban, csendes nyugalma lészen. Azonban a mint nagyságos Pópa úr vizsgálatra hivó trombitája megszólalt, kivetette őt szegényt a sír a maga kebeléből s mint valami ijesztő kisértet, hozzám menekült. Én jó szívvel fogadtam s megoltalmaztam őt, s most, miután a purgatoriumon már általment, kivánkozik ismét vissza a sírba, hogy requiescat in pace. Méltóztassék azért neki ismét helyet adni a temetőben. Az, a ki őt annak idejében, a Hotel Muntschban Bécsben a világra szülte, és pedig minden bába nélkül, miként eddig meg nem tagadta, úgy ezentúl sem fogja megtagadni, új vihar esetében sem; még akkor sem, ha azon nagyfényű nevek, melyek keresztelőjén jelen valának, mind elmulának, mint az árnyék, ő mellőle. Szives tisztelettel stb.“ Erre egy igen meleg hangon irott választ kaptam, melyben tudtomra adatott, hogy tévedésben voltam, midőn azt hittem, hogy a Tájékozás a levéltárból küldetett hozzám; mert az nem onnan, hanem a március elsején tartott értekezlet iratai közül lőn kezemhez juttatva, és pedig épen az irántam való különös figyelemből és tiszta jóakaratból. Mind az én levelem, mind az arra adott válasz másolata, mindjárt annak idejében betétetett az illetők

által az egyházkerületi levéltárba s ott mai napig megvan.

Szabad legyen még e töredékes visszaemlékezés után egy pár rövid észrevételt tennem.

Bizonyos oldalról ismételve és erélyesen kifejeztetett azon vád, hogy a magyar protestáns papok a pátens elleni küzdelemben vakon követték a világi urakat; ezeket pedig épen nem tiszta vallási vagy egyházi, hanem merőben politikai érdekek vezették.

Ezen vád legnagyobb részben alaptalan és méltatlan vád.

A körülmények úgy hozták magukkal, hogy nekem, a pátens elleni küzdelem különböző stádiumain, legtöbbször az illető főurak felhívására, többrendbeli tanulmányokat kellett tennem s néha-néha nagy sietséggel különböző dolgozatokat készítenem, a melyekben t. i. az osztrák kormány protestáns egyházügyi törekvéseinek törvénytelen, sérelmes, hibás és tarthatatlan volta stb. mutattatott ki. Ezen dolgozatok eredeti fogalmazványai mai napig legnagyobb részben megvannak nálam s terjedelmöket mutatja az, hogy nagy negyedrétben többet tesznek 300 lapnál. Némelyik dolgozatnak nem mindennapi rendeltetése volt, mert egy pár közülök hatalmas külföldi fejedelmekhez s nagy államférfiakhoz is kiküldetett az illetők által. Különösen az ily dolgozatokat már, két-három magyar protestáns főúr nagy gonddal végig nézte, észrevételekkel kisérte s ezeket velem pontról-pontra közölték. Ezen és más körülményeknél fogva, igen gyakori és nagyon bizalmas érülközésben kellett lennem legtekintélyesebb világi urainkkal s közel állottam a dolgok intézésének forrásához; annyira például, hogy maga azon bizalmas értekezlet, a mely elhatározta, hogy Debrecenben a roppant egyházkerületi gyűlés, 1860. január 11-dikén, minden tilalom ellenére s bármi fenyegető körülmények között, is teljes forma-

szerűséggel, csakugyan meg fog tartatni, az előző nap estvéjén, későn, legtekintélyesebb világi uraink által az én tanuló szobámban tartatott.

Ily viszonyok között forogván akkor én, most e kinálkozó alkalommal indíttatva és kötelezve érzem magamat, annak világos és határozott kifejezésére, hogy azon vád, mintha világi férfiainkat az egyházunk szabadságáérti küzdelemben merőben, vagy csak nagy részben is, csupa politikai érdekek vezették volna, egyenesen alaptalan; sőt állíthatom, hogy az efféle még csak látszatát is igen nagy gonddal kikerülték az illetők. Az említett dolgozatok egyikének most véletlenül azon pontjára nyitván, melyben az egyházi gyűlések nyilvánossága több okokkal védelmeztetik a zárt gyűléseket akaró kormány ellenében; egyik igen tekintélyes világi férfiúnak most is ott áll sajátkezű jegyzete, melyben kifejezi, hogy *az egyházi gyűléseknek „politikai célokra való kiaknázását"*, épen a nyilvánosság által is lehet és kell megelőzni. Általában a dolgozatokban igen számos érvelések vannak a szentírásból, a hitvallásokból, a dogmákból, kánonokból s néha a hangulat majdnem az ima szinvonaláig emelkedik; s világi uraink soha egyetlenegy szóval vagy intéssel sem mondották azt nekem, hogy hagyjuk el az efféléket.

Igaz, hogy a küzdelmeink élén állott protestáns világi férfiak, miként egyházi, úgy polgári tekintetben sem voltak hívei az abszolut kormány politikájának s több honfiakkal együtt őszintén óhajtották annak bukását; igaz, hogy sokan a legtekintélyesebb magyar államférfiak és tudósok közül, minden vallásкülönbség nélkül, nagy részvéttel kisérték küzdelmeinket s óhajtották győzelmünket; igaz, hogy maga Deák Ferenc azt mondá egyik feliratunkra, hogy tíz év óta semmit nagyobb örömmel nem olvasott, mint azt; igaz, hogy még Lonovics, a nagytudományú

s kitünő tekintélyű r. katholikus érsek is, nagyon helyeslette fellépésünket s buzdította világi urainkat; igaz, hogy a világosi katasztrófát követő gyászos évtized alatt és után, az alkotmány szünetelésének és a szabad szó elnémításának idején, a magyar protestáns egyház törvényes alkotmányáérti küzdelem nyitotta fel legelőször és leghatározottabban azt a mezőt, a melyen a hazafiak egy tetemes része, fegyver nélkül, de annál nagyobb elszántsággal és komolysággal felállott, mint egy ember, s nyiltan és szemtől szembe megtámadta az osztrák abszolut kormány politikáját; azon konkordátumos politikát, a melynek egyik hirhedt hőse, Bach miniszter virulásának korában, azt mondá a protestántizmusról, hogy az ő általa *„a kihalás rovatába helyeztetett“*; igaz, hogy ezen politikának teljesen és minden tekintetben megérdemlett megbuktatásánál, a protestáns egyházi küzdelem nem csekély tényező volt; — de az is igaz, hogy e küzdelem indokai és fegyverei épen nem puszta politikai érdekek valának.

De nem is szorultunk mi arra, hogy politikai fegyverhez nyuljunk, midőn saját egyházunk egész multja, alaptörvényeink, kánonaink, hitvallásaink, egyszóval: saját vallási és egyházi életünk nagy bőséggel szolgáltatta a méltó és természetes fegyvereket. Beláthatja ezt mindenki, a ki az illető forrásokat közelebbről és komolyan tanulmányozza; beláthatták nemsokára azon német protestáns tudósok is, a kik egy ideig ellenünk fordultak. *Richter*, berlini egyetemi tanár pedig, a ki a protestáns egyházjog mezején Európa-szerte a legnagyobb tekintély volt és a kit, úgylátszik, maga Albrecht főherceg, Magyarország cs. helytartója, szólított fel a véleményadásra, feleletül adott emlékiratában, ha némely részletekben eltér is tőlünk, magát azon *alapelvet* legalább, a mely a mi küzdelmeinknek is legfőbb sarkpontját

és irányzatát alkotta, már a miniszteri törvénytervvel szemben, világosan és határozottan kifejezi. Ezt mondja nevezetesen a többek közt: „Kétségtelen igaz az, hogy ő Felségét, a császárt, az egyházi hatalom joga, magyarországi evangélikus alattvalói felett nem illeti; én megmaradok azon jogi meggyőződés mellett, hogy a magyarországi evangélikusok feletti egyházi hatalom, egyáltalában nem a császári kormány tulajdona, hanem magáé a szerves alkotmányú egyházé az“. Azt is nyilván kimondja Richter, hogy a kormány törekvései épen nem egyeznek a magyar protestáns egyházalkotmány történeti fejlődésének irányzatával. Ezekben állott a mi alapnézeteink forrása is; csakhogy nekünk darab ideig *nem lehetett látnunk Richter emlékiratát*, a mely reánk, küzdelmeink idején, rendkívül jótékony hatást gyakorolt volna; nem közlé ezt bezzeg az Evang. Wochenblatt sem, míg az ellenkezőket nagy ostentációval hírlelte.

A küzdelem, mely rövid, de igen kemény volt, csakhamar lezajlott; most már csak emléke él s azt is maholnap elborítja tán a feledés sürű homálya. Nem lehetetlen, hogy az általam itt közlött csekély szellőztetés is, kellemetlenül érint némelyeket. Gondoltam ezt s épen ezért több helyütt nem említék neveket s tizedrészét sem mondtam el annak, a minek olvasása nem lett volna érdek és tanulságnélküli. Szivesen mellőzöm ezúttal azon kérdés tüzetes szellőztetését is, hogy vajjon világi férfiaink, a kik egykor oly hatalmasan működtek az egyház törvényes szabadsága és függetlensége érdekében, miért nem emelik fel szavukat mostanában is, a midőn arra, sok tekintetben nagyobb szükség volna, mint volt valaha?! Majd el fog jönni évek vagy évtizedek mulva az idő, a midőn a multak lehető leghívebb történeti képét minden tartózkodás nélkül fel lehet

mutatni. E végre azonban, nagyon óhajtandó, hogy a lelkésztársak és minden illetők, miként általában, úgy különösen a most emlegetett korra vonatkozólag is, a történelmi emlékeket és forrásokat megsemmisülni ne engedjék, de sőt inkább a lehető leghivebben megőrizni igyekezzenek.

Debrecen, 1876. szept. 21.

I.

Magán észrevételek az 1859. szept. 1-én kelt császári nyiltparancsra, mely a magyarországi protestáns egyház ügyeit rendezi, s az 1859. szept. 2-án kelt miniszteri ideiglenes rendeletre, mely ama császári nyiltparancsot életbe lépteti.

Tüstént a császári nyiltparancs megjelenése után, leginkább saját tanulmányaim öregbítése végett írtam ezen munkát. Szeptember közepe táján, de mindenesetre több nappal előtte, mind a késmárki gyűlésnek (szept. 27.), mind a Prot. Lap pátens feletti legelső nyilatkozatának (38. szám, szept. 20.) tartatott egy magán értekezlet ft. h. szuperintendens (Balogh Péter) úrnál, a mely értekezleten jelen voltak: Tisza Kálmán, Benedek esperes, Daróczi esperes, Könyves Tóth Mihály, maga a püspök úr s még más egy-két ember. Ezen értekezleten már, e munkálat több pontjait felolvastam, a jelen levők helyeslései között. Másnap Tisza Kálmán Pestre ment s elvévén tőlem a kéziratot, mutatta azt Pesten némelyeknek, p.. gr. Telekieknek. Egyházkerületünk 1859. ekt. 8-diki gyűlésén, Tisza Kálmán beszéde s a keletkezett felirat, legnagyobb részben ezen munkálaton alapultak; mégpedig a felirat szolgaibb kivonata annak, mint kellett volna. Ezen feliratról mondá egykor Lónyay Menyhért többek előtt, hogy azt Deák Ferenc megolvasván, reá azt mondta: hogy a legközelebbi tíz év alatt semmit nagyobb örömmel nem olvasott, mint

ezt. Ezen felirat tartalmát és érveit veszi át az 1861. évi Protestáns Naptár is, midőn a pátens elleni küzdelmek történetét rajzolja.

Ezen munka végéhez tett jegyzetre nézve tudni kell, hogy a Prot. Lap szerkesztőjének itt érintett, meggondolatlan tétele ellen (38. sz.), rögtön a megjelenés után, küldtem fel egy rövid, de igen kemény protestációt és kihívást, melyben nyilvános vitára hivom fel a tudósokat. A szerkesztő jónak látta ezen protestációt ki nem adni, hanem a következő (39., 40.) számokban, tévedését lehetőleg kiigazította.

* * *

Midőn jelenleg, a magyar protestáns egyház iránti hálám, szeretetem s tiszteletem által indíttatva, azon szabadságot s fáradtságot veszem magamnak, hogy a megnevezett császári nyiltparancsra és ministeri rendeletre, magán észrevételeket tegyek: mindenek előtt nyilvánitanom kell, hogy ösmerem az austriai Büntető Törvénykönyv 58. §. *a)* pontját, melyben az, *„ki olyasmit merényel, mi által a Császár uralkodási jogainak gyakorlatában gátoltatása eszközöltetnék“*, felségárulónak neveztetik, s az 59. §. *a)* pontja szerint halállal büntettetik; ösmerem továbbá ugyanazon törvénykönyv 65. §. *b)* pontját, mely szerént *„közcsend háborítási büntettet követ el, ki nyilványosan, vagy több emberek előtt, vagy nyomtatványokban, elterjesztett iratokban, avagy képes ábrázolatokban, a törvények, biróságok, vagy más közhatóságoknak rendeletei, ítéletei vagy intézkedései elleni engedetlenségre, ellenszegülésre, vagy ellentállásra felszólít, buzdít, vagy csábítni törekszik“;* s mely büntettre egytől öt évigleni súlyos börtön szabatik. Ösmerem, mondom, ezen törvénypontokat, s azon esetre, ha ezen irat valaha, bármely elfogult s ferdítni és gyanusítni szerető teremtett állatnak kezébe jutna: ezennel nyilvánitom, hogy abban a nevezett büntettek elkövetése legtávolabbról sem

szándékoltatik, s hogy ezen irat, mely terjesztetni s valakit engedetlenségre stb. ingerelni, csábitani egyáltalában nem akar és nem fog, nem egyéb, mint egyházjogi magán vizsgálat és tanulmány eredménye, mely eredetét veszi azon örök és sérthetlen szabadságból, mely szerént mi protestánsok, magokat a szent irásokat s hitágazatokat is, magának az Isten lelkének utasitása szerént is, vizsgálat és itélet alá veszszük, s miért ne vehetnők az ezeknél bizonynyal nem felyebb való császári nyiltparancsokat és ministeri rendeleteket is. Ha akadna oly káromló, ki ezen dicső szabadságot kétségbe hozná, vagy kárhoztatná: az szálljon perbe nem én velem, hanem a nagy Istennel, ki a maga képére teremtett embernek okos elmét adott, mely ért, vizsgál, okoskodik és itél.

Hogy lesz-e a kerületi gyűléseknek módjok abban, hogy ez ügyben nyilatkozatot tegyenek: én nem tudom, s erre befolyással lenni nem kivánok. De azt látom, hogy bármi úton és eszközökkel is, a nyiltparancs és rendelet visszavételét kivinni nem lehet. Mert itt nem tervezetről s javaslatról van már szó, mint eddig vala, hanem legfelsőbb tekintélyű positiv törvényről, parancsról, melynek ily hamar való visszavétele, ellenkezik az absolut kormányok természetével s hatalomérzetével. Mind e mellett is azonban, azt hiszem, hogy szabadságában, sőt kötelességében áll minden kerületnek nyilvánitani azt, hogy nevezett parancsot és rendeletet a büntető törvények sujtó hatalmától tartván, kényszerűségből elfogadjuk ugyan: de az Isten és az ő anyaszentegyháza, saját lelkiösméretünk és maradékaink iránt való kötelességből, kinyilatkoztatjuk a feletti nézeteinket s attól való alapos és törvényes idegenségünket. A kerületeknek ezt megtenni kötelességök; mert ők jelenleg az egyház jogainak őrállói, ők azokért felelősök Isten és világ előtt, melyre tagjaik esküvéssel is kötelezték magukat. Ezen kötelességet tehát megsérteni, sem félelem, sem más emberi tekintetek miatt nem szabad.

Én pedig most, midőn a nyiltparancsot s rendeletet

vizsgálat alá veszem: először tekintem azoknak eredetét, vagyis keletkezésök jogi alapját, s kimutatom e tekintetben való nagy sérelmes voltokat; azután pedig tartalmukat veszem, legalább a főbb pontokban, vizsgálat alá.

I.

A nyiltparancs bevezető sorai, részint a budai zsinattal s annak kánonaival, részint az 1791. XXVI. 4. §-ával hozzák egybeköttetésbe a nyiltparancsot, s úgy tekintik ezt, mint ama zsinat munkálatainak elintézését, s ama törvénypont foganatositását.

De hogy ezen alapfelvétel merőben hibás, a következő tényekből világos:

1. A budai zsinat munkálatainak megerősitését, a közelebbi négy évtized alatt, tudtommal legalább, a kerületek sohasem kérték, sőt eleitőlfogva, hatalmas párt működött azok megerősitése ellen. Az 1819. sept. 1. Pesten tartott konventből kéretett utoljára a budai zsinat kánonainak megerősitése; de ugyanazon év október 8-dikán folyamodott a meg nem erősitésért Benedek Mihály superintendens is. Hogy pedig, a közelebbi évek folyamán, sem tanácskozások, sem irodalom útján soha nem kivántatott a budai zsinat kánonainak megerősitése: közönségesen tudva van. E kánonok általában és méltán elavultaknak tartattak már, s valóban első tekintetre különös, sőt képtelen, hogy midőn senki sem kéri, 67 év mulva erősittessék meg valami törvénykönyv, vagy intéztessék el annak ügye. A magyar protestáns egyház, nem a budai zsinat kánonainak megerősitését, vagy elintézését, hanem új zsinatot kért, mint mindnyájan tudjuk.

2. Ha a nyiltparancs a budai zsinat munkálatainak elintézése és az arra való felelet lenne: akkor ki kellene jelölnie, hogy a kánonok közül melyiket s miért nem hagyja helyben a Felség, és új zsinat egybegyűlését eszközölni, megengedni, nem pedig egy oly nyiltparancscsal lépni föl,

a mely sem tartalmára, sem elveire nézve nincs a nevezett zsinat munkálataival egybeköttésben, a mint ezt bárki is első tekintetre megláthatja.

3. A pesti és budai zsinat, a maga kánonait, a felség legfőbb felügyeleti jogára való tekintetből, átnézés, helybenhagyás és megerősítés végett terjesztette fel (pro altissima vi suppremae inspectionis Regiae Mti vstrae ssmae, competente, confirmatione", — — — „pro suprema inspectione et approbatione regia" — t. i. terjesztették fel); az 1791. XXVI. 4. §. is, *superinspectiot* és *approbatiót* emlit a zsinati kánonokra nézve; azt pedig, hogy ha e kánonok az államhatalomnak nem tetszenének, hatalmában légyen és álljon azok helyett, zsinat nélkül, azoktól különböző elvű és tartalmú nyiltparancsot adni ki: sem általában a dolog természetéből, sem az 1791. XXVI. t.-cikkből, sem a zsinatok kánonainak megerősittetését kérő folyamodványaiból következtetni, teljességgel nem lehet. Ha felségnek ily hatalma lehetne a budai zsinat kánonai irányában: akkor valóban, nemcsak a budai zsinat, de általában minden egyházi törvényhozás, nem egyéb lenne puszta hiábavalóságnál és nevetségnél.

Nem lehet a császári nyiltparancsot az 1791. XXVI. t.-c. 4-dik §-a foganatositásának sem tekinteni, mert eltekintve attól, mi ezen törvénypont eredetének okaiból kitünik, mely szerént t. i. az ebben foglalt jogosultságot Sinaiék folyamodványa következtében, csupán azon egy esetre és időre vette magának ő Felsége: ha e törvénypontot mai napig teljes érvényben állónak tartjuk is, mégis ki fog tünni annak értelméből, hogy a nyiltparancsot erre alapitani teljességgel nem lehet. Ugyanis:

1. A törvénypont az egyházalkotmánynak nem létrehozását, hanem csak megszilárditását, megerősitését adja ő Felségének; mert a *stabilire* kifejezés ezt jelenti: „azt művelni, hogy valami szilárdul megálljon és ne ingadozzék"; „machen, dass etwas fest stehe, und nicht wanke". A nyiltparancs és ministeri rendelet pedig nem azt műveli és esz-

közli, hogy valamely egyházalkotmány, pl. a budai zsinaté, szilárdul megálljon és ne ingadozzék, hanem saját maga, önhatalmulag, egy új egyházalkotmányt hoz létre, a mi nagy különbség. Mert, hogy lényegesen más dolog valamit, s kivált törvényt létre hozni, s e létre hozásra joggal birni, s ismét lényegesen más ugyanezt megszilárditani s erre joggal birni: azt egy tekintetre bármely józan ész tisztán beláthatja.

2. De a nevezett törvénypont, melynek foganatositójául mutatja be önmagát a nyilt parancs, oly egyházalkotmánynak vagy rendtartásnak ő Felsége általi megszilárditásáról szól, melyet a protestáns egyházi és világi férfiak közmegegyezése a legalkalmasabbnak fog itélni — (eum stabilire ordinem, qui communi virorum ejusdem religionis, tam secularium quam religionis ministrorum consensione, maxime congruus reputabitur —). A császári nyiltparancs pedig soha a magyarországi protestánsokkal előre nem közöltetett; ennélfogva az államhatalom nem tudhatja, hogy az abban foglalt alkotmányt, a közmegegyezés alkalmatosnak fogja-e találni avagy nem; sőt ha a magyar protestáns egyháznak köztanácskozásokban és irodalomban nyilvánult közvéleményét tekintjük: bátran állithatjuk, hogy azzal a cs. nyiltparancsban foglalt nézetek s intézmények stb. teljességgel nincsenek egyezésben. A ministeri ideiglenes rendelet, a mennyiben az, az 1856-ban kibocsátott ministeri törvényjavaslat módositása, közöltetett ugyan a kerületekkel; de ezek azt nem vették akként tanácskozás alá, hogy a felett, vagyis az abban foglalt alkotmány, vagy annak módositása felett közmegegyezés jöhetett és jött volna létre; hanem ha tettek is megjegyzést ama törvényjavaslatra: e mellett mindnyájan zsinatot kivántak, s ezt nyilvánitották az egyházi törvényhozás és alkotmányozás egyedül illetékes hatóságának; — a minthogy másként józanul nem is tehettek.

3. Az idézett törvénycikk oly egyházalkotmányt s akként kiván megállapittatni, vagyis szilárditani ő Felsége által, hogy az által a vallásszabadság épen tartassék, —

intacta ceteroquin religionis libertate. — A nyiltparancs és ministeri rendelet pedig gyökeresen megsérti, sőt csaknem egészen semmivé teszi a vallásszabadságot, mert nem csak felfüggeszti vagy meggátolja, hanem egyenesen elveszi az egyháztól az önkebelében való reformálás és törvényhozás jogát, a mi pedig, hogy a vallásszabadságnak egyik mulhatlan alkatrésze, túl van minden kétségen, s alább külön pontban meglátandjuk.

II.

Nem tekintethetvén e szerint a cs. nyiltparancs és a ministeri rendelet sem a budai zsinat munkálatai okszerű elintézésének, sem az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-a jogszerű foganatosításának: látni való, hogy a budai zsinat és ama törvénypont, csak ürügyül használtatnak: voltaképen pedig, mind a császári nyiltparancs, mind a ministeri rendelet nem egyéb, mint a magyar protestáns egyház öntörvényhozási hatalmának, autonomiájának tettleges megtagadása és elvétele, s az államnak egyházi ügyekben való önhatalmú törvényhozása. A nyiltparancs és ministeri rendelet ezen természete kitünik abból is, hogy az első, a maga bevezetésében, a budai zsinat határozatait vagy kánonait, csupán *törvényjavaslatoknak,* zsinati *indítványoknak* nevezi; XLIII-dik és LVI-dik §-a is a zsinatnak csak *törvénytervezési* és *indítványozási* hatalmáról szól; a ministeri rendelet 114. §-a is, a zsinat minden jegyzőkönyveit, legfelsőbb *elhatározás* alá parancsolja felterjeszteni. Ezek szerént, a magyar protestáns egyház kebelében való törvényhozás nem csak az, hogy megoszlik az államhatalom és felekezet között, de az utóbbitól voltaképen elvétetik s nem marad nála egyéb, mint az *indítványozás.* Hogy pedig a törvénytervezés és inditványozás, s a törvényhozás között nagy különbség van: mindenki láthatja. Nem marad e szerént a magyar protestáns egyháznak annyi joga sem, mint volt 48 előtt a nemzetnek és országgyűlésnek, a mely, noha, mint tudjuk, a fejedelem-

mel közösen gyakorlotta és birta a törvényhozás hatalmát: mindazonáltal az azáltal alkotott határozatokat, mind a felség, mind maga az országgyűlés törvénycikkeknek, nem pedig inditványoknak nevezte, s ez által az országgyűlés törvényhozási hatalmát elösmerte, mert bizonyos továbbá, hogy más a törvényhozás, más pedig a veto annak irányában. Világos tehát, hogy azon egyházi törvényhozás, melyről a ministeri rendelet 102. §. *a)* pontja, s azon megállapítás és továbbfejlesztés, melyről a cs. nyiltparancs LVI-dik pontja szól, csak olyszerű valami lesz, mint volt 1848 előtt az austriai rendeknek azon szokása, hogy ottan-ottan egybegyűlvén, alázatos indítványokat s kérelmeket terjeszthettek az államhatalom eleibe.

A mennyiben már a cs. nyiltparancs s a ministeri rendelet az egyházi törvényhozás hatalmát magának vette és tettleg gyakorolja, sőt ezentul is az állam által gyakoroltatni akarja, ellenkezik az: általában bármely vallás szabadságának s különösen a protestáns egyházi életnek alapelveivel; a magyar protestáns egyház alkotmányának háromszázados történeti fejlődésével, s közelebbi alaptörvényeivel. Nev.:

1. *Általában bármely vallás szabadságának s különösen a protestáns egyházi életnek alapelveivel.*

Bármely vallásfelekezetnek szabadsága akkor van, ha nyilvános isteni tiszteletet tarthat; ha vannak saját iskolái; ha a hitágazatok, szertartások, egyházi fegyelem és egyházszervezet vagy alkotmány ügyében, saját elvei szerént, önnönmaga intézkedhetik, hogy más felekezet irányában alárendeltsége nincs stb. Ez minden józan tudósok közönséges felvétele. De vajjon az egyházszerkezet vagy alkotmány szabad független meghatározása, vagyis az öntörvényhozás, lényeges kiegészítő alkatrésze-e csakugyan a vallásszabadságnak? Kétségenkívül; mert az alkotmányozás s általában az egyházi törvényhozás nem egyéb, mint az egyház önfentartása, szilárdítása, fejlesztése; egyszóval: életnyilvánulása s tökélyesbülése. Az önfentartás és tökélyesbülés pedig, valóban mind egyesekre, mind polgári s egyházi társadal-

makra nézve, kétségenkívül a sérthetlen ősjogok egyike. Midőn tehát az állam valamely vallásfelekezetet a maga kebelébe felvett, s annak szabad vallásgyakorlatát biztosította, ez által egyszer mindenkorra, önként és természetszerént megadta annak azon jogot is, hogy önmagát szervezheti, alkotmányát szabadon tökélyesbítheti. Nincs és nem is lehet e ponton az államnak józanul semmi több joga, mint „videre, ne quid respublica detrimenti capiat", azaz, a legfőbb felügyelet, supprema inspectio, az iránt s felett, hogy az egyház szervezkedése nem veszélyezteti-e tettleg az állam józan érdekeit, vagyis nem sérti-e positiv törvényeit, a mely esetben vetóval léphet fel. Ellenkező esetben, ha t. i. az állam még azt sem engedi meg valamely felekezetnek, hogy az, az öntörvényhozást megkisértse, hanem kiveszi annak kezéből, s maga gyakorolja e hatalmat, valóban a legmélyebb sérelmet követte el az egyházon, mert megsemmisítette annak önjoguságát, s kiskoruságba taszította azt. Ha az állam ezen jogsérelmet oly vallásfelekezet irányában követte el, melyet a maga kebelében csak kegyelemből tűr: talán még menthető némi részben; de midőn ezt törvényesen bevett vallásfelekezet irányában követi el: bizonynyal menthetetlen.

Bezzeg a római katholika egyháznak ezen öntörvényhozási hatalmát, függetlenségét és autonomiáját teljes mértékben megadta a Concordatum által ő Felsége. Valóban a Concordatumhoz s a római katholika egyháznak abban foglalt szabadságához képest a mi cs. nyiltparancsunk merő carricatura. Pedig még fülünkben cseng, hogy mi igértetett a Concordatum kiadása alkalmával a szegény megrémült protestánsoknak. Sic transit gloria mundi! Igaza van a Zsoltárirónak: Ne légyen bizodalmatok földi fejedelmekben stb. Valóban nem érdektelen, sőt igen tanulságos fáradtságot venne magának, ki a Concordatumot a nyiltparancscsal összehasonlítaná. Én itt most csak azt említem fel, hogy míg a nyiltparancs és ministeri tervezet kiveszi egyházunk kezéből a szervezkedés és törvényhozás hatalmát,

s általában az államhatalom által kiszabott szűk korlátok közé szorítja egyházunkat: addig a Concordatum szerént, a római kath. egyház minden jogaival, kiváltságaival, s a jus canonicum szerinti vészes és átkos előnyeivel örökre fenn fog tartatni; nincs többé jus placeti, a pápával s püspökökkel való közlekedés sértetlenül s akadálytalanul fennáll; tartományi gyűléseket, egyházmegyei zsinatokat szabadon lehet tartani; s az állam nemcsak az, hogy vetót nem hagyott fenn magának, de úgy látszik még tudomást sem kiván szerezni a római kath. egyház gyűléseiről stb. Valóban status in statu.

A protestáns egyház öntörvényhozási joga, vagyis autonomiája, az említett természetjogi elveken kivül, alapul különösen az egyetemes papságról s az egyházi hatalom birtokáról való közönségesen ösmert hitágazaton. Ha a Megváltó egyszeri tökéletes áldozatával megszünt a közbenjárói papi rend, s a szentekszentének kárpitja kettéhasadván, az egyetlen főpap és közbenjáró Jézus nyomain, minden hivő szabadon járulhat a Jehovához, s e szerént a papság tiszte a hivők egyetemének lett közsajátja; s ha továbbá ugyancsak e szerént, az egyházi hatalom magának a hivők egyetemének közsajátja, s ennélfogva az egyház kebelében bárminemű oly törvénynek, hatóságnak vagy intézkedésnek helye nem lehet, melynek jogi alapja ne az illető hivők egyetemének vagy határozott többségének akaratja volna; egy szóval: ha hitelveink, magában az egyház kebelében sem tűrnek semminemű kiváltságot, előjogot, vagy bureaucratiát: ugyan miként engednék azt meg, hogy a legfőbb egyházi hatalmat, a törvényhozást, valamely az egyházon kivüli egyén, vagy testület pl. az állam, vagy fejedelem gyakorolja. A mi fejünk egyedül a Krisztus, s mi ő tagjai, a mi egyházi életünk, törvényhozásunk s minden intézkedéseink végcélja az, hogy ezen mi fejünkkel közvetlen, élő egybeköttetésben légyünk. A ki már most közénk és a Krisztus közé, sőt mintegy a Krisztus helyére lép, az megrohanja lelkiösmeretünk szabadságát, gátol bennünket idvességünk

keresésében, s szánandó merészséggel, el akarja ragadni a Krisztustól az ő főpapi, prófétai és királyi koronáját, melyet ő érettünk kiomlott tulajdon vérével keresett, s melyben minket is, ő hiveit, részesitett. Valóban dicsőséges hitágazat ez, melyről itt szó vagyon. Én ugyan, soha lelki magasztosultság nélkül nem tudok emlékezni ezen hitágatzatról, és arról, hogy ennek alapján és érzetében, dicső hitfeleink, a református skótok, midőn egyházuknak az államtóli függetlenségéért, s a szabad egyházalkotmányért onták véröket: zászlójokon ez állott: *a Krisztusért és az ő koronájáért!* Mint becsületes, hű szolgák harcoltak ők az ő uroknak hatalmáért és méltóságáért, a ki meg is tartotta és áldotta őket a vészek között, s méltán állott és áll pecsétjökön az égő csipkebokor alatt ezen szózat: *Non tamen consumebatur.*

Ámde a bölcs és hivatalos Wiener Zeitung, azon mindenesetre tekintélyes tollból származott cikkében, melylyel a nyiltparancsot kiséri, egyéb badarságok között, azt is mondja, hogy az egyetemes papság hitágazata sértetlenül fentartatott, mert a kormány egy egyházi hivatalnokot sem nevez ki, hanem mindezek választatnak, az illető hivők által. „Az egyház*kormányzati* közegek tagozatában, kinevezés által senkit sem alkalmaz.“ Ezek saját szavai ama cikknek, melyek szerént tehát, a *főtörvényszék* tagjainak állam általi kineveztetése, mégis lehetséges, mert a kormányzati közegeken csak a *közigazgatási* hatóságokat lehet helyesen érteni, nem pedig a törvényszékeket is. A W. Zeitung szerént tehát, az egyetemes papság és egyházi hatalom, *csak* a választásokban nyilatkozik. Az egyetemes papság és egyházi hatalom nyilatkozata, protestáns elvek szerént, egyáltalában nem csupán ebben, hanem általában az öntörvényhozásban, önkormányzatban, vagyis autonomiában áll. Mit ér akkor a választás joga, ha az elválasztott, bár legjelesebb egyéneknek, az államhatalom által szabott vas korlátok közt lehet és kell mozogni; vajjon nem megtöri-e ez a legnemesebb lelkeket is? Valóban ha e két rész közül kellene választa-

nunk, hogy vagy az öntörvényhozásról, vagy a választásról lemondjunk: inkább lemondhatnánk az utóbbiról; mert a törvény, felette állván a hivatalnoknak, kényszeríti azt, az egyház elvei szerént járni el; meg lenne a kellő nyilvánosság, ellenőrködés, melyek a kinevezett hivatalnok gonoszságát megtörnék; ellenben, ha a legfőbbet, a törvényt és az alkotmányt nem magunk hozzuk, s ha azok egyházunk szabadságával és érdekeivel ellenkeznek: a szabadon választott tisztviselők is vagy épen semmi, vagy igen kevés jót tehetnek, mert a vastörvény és rendszer felettök áll. — Mindezek bizonynyal meggyőzhetnek bárkit arról, hogy a nyilt parancs és ministeri rendelet, általában a vallásszabadsággal s különösen a protestáns egyház életelveivel egyenes ellenkezésben van. De ellenkezik az

2. *a magyar protestáns egyház alkotmányának történeti fejlődésével, vagyis azon elvvel is, mely ezen fejlődést vezette.* Bármiként vizsgáljuk is azon alkotmánynak, a melyben jelenleg a magyar protestáns egyház él, időre és forrásokra nézve különböző szülőokait, tényezőit: az államhatalom befolyását, vagy épen tényező és törvényhozó hatalmának nyomát, abban fel nem találhatjuk. De ha feljebb tekintünk is egészen a reformatióig: sehol eféle tényező befolyást észre nem vehetünk; sőt még akkor is, midőn egyházunk az állam és római katholika egyház által annyira üldöztetett, hogy már-már létele is végveszélyben forgott, a szorongatott egyháztól a szervezkedési és öntörvényhozási hatalom soha el nem vétetett. Az explanatiók, a resolutiók s a tolerantiale edictum és különböző országgyűlési végzések egyházunk államjogi létezését, s más egyházakhoz való viszonyait szabályozták igenis, most kedvezőleg, majd sujtolólag; de a belszervezkedés és alkotmányozás dolgába, tudtom szerént soha be nem folytak. Az úgynevezett komjátii és Gelei Katona-féle kánonok, melyek természetszerént az egyházalkotmány alapvonalait is magukban foglalják, tisztán egyházi törvényhozásnak eredményei, s valóban nem csekély figyelemre méltó tény, hogy még a vallásunkon s nemze-

tünkön levő erdélyi fejedelmek is, kik pedig az egyháznak valóban védurai, fentartói és táplálói valának, s így az ő idejökben csaknem általánosan elterjedve levő és uralkodó jus territorii és patronatusnál fogva, több protestáns fejedelmek példája szerént, az egyház alkotmányára való befolyást maguknak némi jogszerűséggel vindicálhatták volna: ezt soha sem tették. Az államfőnek egyházalkotmányozásba való tényező befolyása, az idők és körülményeknél fogva, leginkább létrejöhetett volna a szatmár-németi zsinaton, s a Gelei Katona-féle kánonok hozása vagyis szerkesztése alkalmával; s ime ezen kánonoknak a régiekből való egybeszerkesztését egyenesen zsinat rendeli meg, majd először is nagyszerű vegyes zsinat nézi végig, s miután az államfő, legfőbb felügyeleti jogánál fogva, két izben is végig nézte és nézette, végre a marosvásárhelyi generalis zsinat által approbáltattak és acceptáltattak. A mely hatalmat tehát egy Bocskai, Bethlen és Rákóczi soha maguknak nem vettek; azt most egy római katholikus, német, absolut, s a magyar protestáns egyházzal igen sok szempontból, sőt egész mivoltára nézve ellentétben álló hatalom vette magának. Ha továbbá azon erős párttusákat veszszük is figyelembe, melyek a reformált egyház kebelében, az egyházalkotmány elvei felett támadtak, mint pl. az Ujfalvi Imréét Hodászi Lukács, a Tólnai Jánosét és Megyesi Pálét Katona Gelei ellen, a Sinaiét Domokos, a Benedekét Péchy ellenében: azt tapasztaljuk igenis, hogy a régi hierarchák az általok rendbontóknak vélt s zsinat által elitélt egyéneket, fogságba vetés végett átadták a világi hatalomnak, mint Ujfalvi Imrét és Nagyari Benedeket; de hogy az alkotmányozás hatalmát valaha az államhatalomnak általadták, vagy adni akarták volna: annak semmi nyomát nem látjuk. Sinai és Benedek folyamodtak igenis a Felséghez, hogy az illető törvénypontot s a budai zsinat kánonait ne erősitse meg, azaz hogy a maga vetóját használja azok ellenében; de azt, hogy a Felség maga adjon alkotmányt, sohasem kérték. A magyar protestáns s kivált reformált egyház tehát,

ha önnön kebelében ottan-ottan a hierarchia s esperesi és püspöki bureaukratia nyügei közé jutott is, s igy benső szabadságát nagy részben veszélyeztette: az államhatalom irányában való függetlenségét s öntörvényhozási jogát, autonomiáját hiven megőrzötte. De ellenkezik végre a nyiltparancs és ministeri rendelet

3. *A magyar protestáns egyház mostani alaptörvényeivel is.*

A magyar protestáns egyház, a maga legfőbb alaptörvényét mai napig a bécsi és linci békekötésekben tiszteli. Ha valaki kétségét nyilvánitaná a felett, hogy vajjon ezen békekötések cikkei, a világosvári fegyverletétel által, a magyar alkotmánynyal és Corpus Jurissal együtt, nem dőltek-e romba: annak határozottan *nem*mel felelnénk. — A bécsi békekötés a nemzetnek, s kivált a prot. felekezetnek független és önálló szerződménye a dynastiával. Midőn ezen szerződmény pontjai, nagyobb *biztosítás* végett a törvénykönyvben felvétettek: ezeknek békekötési és szerződési jellemök s jogerejök nem szünt és nem is szünhetett meg. Világosnál tehát, a fegyver kockájára tett s jure fortioris elenyészett alkotmányban és Corpus Jurisban a bécsi és linci békekötések legfőbb támasza és garantiája csakugyan eldőlt, de magok a békekötések és azoknak vallásügyre vonatkozó pontjai épen nem. Egyébiránt ezt közvetve elösmeri a császári nyilt parancs LVII-dik cikke is, a mennyiben azt mondja, hogy felekezetünk államjogi helyzetének alapjai, a mint azok az 1791. XXVI. s 1844. 3-dik törvénycikkek által kijelöltettek, sértetlenül maradnak s megerősittetnek; már pedig a nevezett két törvénycikk világosan a nevezett békekötéseket vallja a magyar protestáns egyház államjogi helyzete alapjának, s illetőleg ama két törvénycikk is nevezett békekötések alapján felépültnek, azokat magyarázónak s alkalmazásba vevőnek nyilvánitja magát, és méltán. A bécsi és linci békekötések már teljes vallásszabadságot engednek a protestánsoknak Magyarországban, s ennek bármi szin alatti gátoltatását s akadályoztatását határo-

zottan megtiltják. A vallásszabadság egyik lényeges alkatrésze pedig, kétségen kivül a szabad szervezkedési jog vagy öntörvényhozás: és igy, midőn e jogot tőlünk az államhatalom el és magának veszi, ama két békekötés legfőbb pontját nyilván megsérti.

Jegyzet. A bécsi és linci békekötésekről irván s gondolkodván, gyakorta jutott már eszembe annak sajnos volta, hogy a nevezett két békekötés okmányai, a két magyar hazában, egyetlen protestáns levéltárban sincsenek meg. Ha én superintendentia volnék, amaz okmányoknak a föld alól is bármi áron hiteles másolatát venném.

Egyházunk másik főalaptörvényével, az 1791. XXVI. törvénycikkel szinte ellenkezésben van a cs. nyiltparancs és ministeri rendelet, nemcsak annyiban, a mennyiben nevezett törvénycikk a maga bevezetésében, szabad vallásgyakorlatunkat örök időkre visszaállitottnak nyilvánitja; hanem annyiban is, a mennyiben 4-dik §-ában, — szintúgy, mint a bécsi békéről szóló 1608. I. törv.-cikk 2-ik §-a, — általános alapelvül világosan kitűzi, hogy az evangelikusok, a vallásra tartozó dolgokban, egyedül saját vallásukbeli felsőbbjeiktől függjenek. E ponton pedig nemcsak azt kell érteni, hogy egyházunk tisztviselői protestánsok legyenek, hanem általában azt, hogy az egész egyházi hatalom magának az egyháznak birtokában legyen s annak emberei által gyakoroltassék. Magába foglalja tehát ezen törvénypont azon elvet is, hogy a szervezkedési és törvényhozási hatalom, maga az egyház által gyakoroltassék; mert nincs a társadalomban nagyobb fontosságú függés, mint a törvényhozó testület s a törvényt elfogadó nép között van, s igy midőn a törvény függésről szól: kétségenkivül értette ezt is. Kétségenkivül magánál az egyháznál hagyja a törvényhozási hatalmat ezen törvénycikk annyiban is, a mennyiben azt mondja, hogy a zsinat egyházi törvényeket és határozatokat alkot (canones et statuta per synodos *condita)*; tehát nem inditványoz és tervez csupán, mint a nyilt parancs és ministeri rendelet akarja, — s az ekként megalkotott tör-

vényekre és határozatokra nézve, az államhatalomnak csak azon jogot adja, hogy azokat *superinspiciálja* és *approbálja*; a mi bizonynyal nem vezérlő befolyás az egyházi törvényhozásra, hanem egyedül veto, oly célból, hogy az egyház semmi olyat életbe ne léptethessen, mely az állam békéjét felzavarná és positiv törvényét sérthetné. — Hogy a cs. nyiltparancsnak és ministeri rendeletnek az 1791. XXVI. ide vont 4. §-a semmi tartható jogalapot nem ad: azt fentebb már kimutattuk. Reánk magyar protestánsokra és főként tiszántúliakra nézve nagyfontosságú alkotmányi alaptörvények még az 1821-dik évi pesti general konvent határozatai, a melyekbe, hogy az államhatalomnak semmi tényező befolyása nem volt, túl van minden kétségen, valamint az is világos, hogy ezen konvent határozatai közül egyetlenegy sincs, mely a szervezkedés és törvényhozás hatalmát az egyház kezéből kiadná. Közönségesen tudva van, hogy a Helytartó-tanács, a tiszántúli egyházkerület kebelében felmerült egyházkormányzati vitákat, a helyett hogy maga intézte volna el: tisztelvén az egyház autonomiáját, 1821. január 16. 1525. sz. a. kelt leiratában, a négy kerület general konventjére bízta; a konvent a dolgot elintézte, s önállólag, az állam minden befolyása nélkül, az egyházalkotmányra vonatkozólag organikus határozatokat, alaptörvényeket hozott, melyeket a Helytartó-tanács 1821. július 31-dikén, 20,263. sz. a. kibocsátványa által helybenhagyott. Voltaképen akkor lett elintézve a még Sinai által támasztott egyházkormányzati vita, sőt akkor tétetett elég, legalább legnagyobb részben az 1791. XXVI. 4. §-a azon pontjának is, mely azt kivánja, hogy a vallásügybeni fokozatos felsőség, a maga saját rendi szerént alakuljon meg s álljon fent. Ezen időn túl már, semmi vita és kétség nem volt többé közöttünk az egyházi hivatalok és hatóságok jogköre és fokozata felett.

Kánonaink arról, hogy kit illet az egyházi törvényhozás joga, tüzetesen és terjedelmesen nem szólanak; mert hiszen minden pontjok, eredetük és egész mivoltuk bizo-

nyitja azt, hogy az egyháznak az állam irányában teljes autonomiája s öntörvényhozási joga van, a mely jogot az az elmult időkben az állam soha kétségbe nem hozott és meg nem sértett. Vannak azonban egyes kánonok is, melyekből ezen tétel világosan kihozható:

a) a komjátii kánonok V-dik Rész 1-ső kánon, a *„törvények irattatását“* egyenesen a zsinat teendői közé számítja.

b) a Gelei Katona-féle kánonok XII-dike a nagyobb fontosságú változásokról azt kivánja, hogy azok az egyetemes egyháznak, nemkülönben a fejedelemnek s a helv. hitvallást követő evangelikus rendeknek *beleegyezésével* — unanimi consensu — *tartományi, sőt nemzeti zsinatokon tétessenek.* Az erdélyi református magyar fejedelemnek s a hitsorsos rendeknek tehát, csak beleegyezést ad; de magát a változtatás tényét és jogát a zsinat körébe utasitja;

c) ugyanezen kánonok zárszava azt mondja, hogy ezen törvényeket, tehát az ezekben foglalt alkotmányi elveket is, mindaddig meg kell tartani, míg a *nemzeti, vagy legalább tartományi zsinat által más nem határoztatik.* Nem mondja: hogy míg az államhatalom, a felekezet tetszés szerénti meghallgatásával, vagy a nélkül, mást nem határoz.

Végéhez értünk vizsgálatunk első és fontosabb részének, melyből kitünik, hogy a mostani magyar államhatalomnak vagyis az országunk felett uralkodó dynastiának, jogában és tisztében állana ugyan, egyházunk *államjogi helyzetére s más felekezetekhez való viszonyára vonatkozólag, oly rendeleteket bocsátani ki, melyek a bécsi és linci békekötésekkel, s az 1791. XXVI. törvénycikkel teljes egyezésben állanak;* mert ezen hatalom, de csupán ily értelemben, a fegyver és fegyveres győzedelem rideg jogánál fogva, valóban megilleti őt; de oly hatalmat, mely szerént egyházunk szervezetére és alkotmányára tényező és törvényhozó befolyással birjon, sem az Istentől, sem az emberektől nem vehetett.

Ki lévén e szerént mutatva a császári nyiltparancs és ministeri rendelet eredetének és jogi alapjának merőben törvénytelen és vallásunk s egyházunk elveivel ellenkező volta: nyugodtan és kötelességünk szerént kimondhatnók annak határozott el nem fogadását; mert légyen bár valami, önmagában tekintve jónak és üdvösnek látszó, ha eredete és jogi alapja tisztátalan, sőt vészes, el kell azt vetnünk, egyebek mellett legközelebb azért, mert elfogadása által azon elvet szentesitenők, pl. ügyünkre nézve, hogy az egyháztól idegen, sőt azzal aligha nem egészen ellenséges hatalom is, az egyház számára saját kénye szerint törvényeket hozhat. Hová vezetne ez, az austriai császári államban, hol csak épen e napokban szünt meg azon rettenetes tény, hogy *a bécsi protestáns consistoriumnak, vagy presbytériumnak, évtizedek folyamán római katholikus elnököt kellett eltürnie a maga kebelében;* s hol a római katholikus klérus és jezsuiták eleitől fogva oly nagy befolyást gyakoroltak a legmagasabb körökre? Nem kell magunkat a civilisatio, korszellem, müveltség s több efélék által bárgyú álomba merülni engedni, mintha t. i. a jövőben már már épen nem kellene tartanunk az állam és klérus üldözésétől. Hajdan üldöztettünk égetések, fogházak, gályák stb. által: most és ezentúl üldöztetünk nem ily brutalis, hanem civilisált, de szinte emésztő eszközök által. És ezek még vészesebbek. Ne féljetek azoktól, kik a testet ölik meg, hanem azoktól féljetek, kik lelketeket vetik kárhozatra; azaz, ne féljen a protestáns egyház a nyilvános, erőszakos viharoktól; mert megmutatta a történet, hogy crescit sub pondere palma; de féljen igenis, a titkos férgektől, melyek az egyház pálmafájának épen gyökerét rágnák és emésztenék szét. Ha a magyar protestáns egyház, az austriai, német, római katholikus államhatalomnak, magát a szervezetre nézve is aláveti: ez, egy tiszta szűz hölgynek bujasenyv által megfertéztetett férfival való ölelkezése lesz; a méreg át fog hatni, s a csontokat emészti és őrlendi szélyel.

Mind a mellett is nem lehetetlen, hogy az elkénysze-

redett s várakozásban kimerült egyház a tisztátalan és törvénytelen forrású nyiltparancsot és ministeri rendeletet elfogadná, *ha jót és üdvöst tartalmazna:* itéletet kell tehát tartanunk e felett is, azaz legalább a főbb pontoknak törvénytelen és kárhozatos voltát ki kell mutatnunk.

---

1. A Cs. Nyp. III. §-a szerént az egyházi gyűlések s hatóságok tagjai nincsenek kötve a megbizók *utasításaihoz*; tehát az illető választó testületek nem adhatnak kötelező utasitást az általok választottaknak.

Hogy törvényszékeken a birónak semmi utasitásra szüksége nincs s azt el sem fogadhatja: az túl van minden kétségen; mert a birónak legfőbb, sőt egyedüli utasitása a már meglevő törvény. Másként áll a dolog a kormányzási és törvényhozási gyűlésekre nézve, a hol már az egyéni felfogásnak, indulatnak, jó és rossz akaratnak igen széles mezeje van, s a hol ennélfogva mulhatatlan szükség van a választottak vagy követek irányában való ellenőrködésre. Ezen ellenőrködést szabad társadalmakban a gyűlések nyilvánossága, a szabad sajtó, s más eféle intézmények teljesitik; a hol ilyenek nem léteznek, ott az utasitás nagyon szükségesnek és üdvösnek látszik, legalább némely főbb esetekre. Ennélfogva én a cs. nyiltparancs idézett pontját reánk nézve aggodalomgerjesztőnek látom, kivált miután a kerületeken és zsinatokon nagy számmal fognak olyanok is ülni, kik a kormánytól is húznak fizetést.

2. IV. §. A fejedelmi főfelügyelési jognak gyakorlását némely esetekre, közvetlen és egyedül magának veszi a Felség. Az 1791. XXVI. 4. §-a pedig általában és feltétlenül *via legalium regni dicasteriorum* kivánja ezt gyakoroltatni. Tehát itt jogunk csonkitása van, mert a természet és közönséges felvétel szerént legalább, mindig több biztosság van a testületeknek, mint egyeseknek jogérzetében és igazságérzetében. Én nem is tudom elgondolni, hogy micsoda józan cél és érdek lehet abban, hogy némely ese-

tek, — melyek? — egyenesen ő Felsége személyének tartatnak fenn.

3. V. §. 4. Az egyházi legfőbb törvényszék szerkezetének *meghatározását* magának tartja fenn ő Felsége, a kerületeket csak meghallgatja. E ponton is tehát az öntörvényhozás tőlünk elvéve s csak a véleményezés van nálunk hagyva. Még az sem igértetik meg, hogy a Felség a beadott vélemények többsége szerint fog határozni.

4. VIII. §. Az egyházi biróságok díját egyenesen ő Felsége határozza el. Nem nagy sérelem, mert csupán pénz körül forog; s az államnak csakugyan érdekében áll felvigyázni arra, hogy tagjai túlságos költségekkel ne terheltessenek. Ez érdeknek azonban teljesen elég lett volna téve a veto által, s így tiszteletben maradhatott volna e ponton is az egyház autonomiája.

5. X. §. Ez némi kiméletet igér az egyházi személyek iránt azok bűnügyeiben. Ezt is köszönettel kell fogadni; noha többet nem ad, s nem is adhat, mint a mennyit a szoros igazság, a műveltség és emberiség érdeke megkiván; s így általa valami új kedvezményt nem nyerünk. Ha e pontra nézve valódi jóakarattal lett volna az állam irántunk, ezt kellett volna határozni: midőn protestáns egyházi vagy világi férfiú, vallásügyi tény, pl. vallásügyi irodalmi tény miatt vétetik kereset alá: ekkor a kerületek nemcsak értesíttetnek, hanem indokolt véleményök is figyelembe vétetik ez ügyben. Ez már igazságos, méltányos és szükséges is lett volna, hogy így a világi törvényszékek, nevezett ügyekben tudatlanság vagy elfogultság miatt igaztalan ítéletetet ne hoztak volna.

6. XI. §. Felettébb sajnos reánk nézve, hogy a magas kormány oly elszomorító bizalmatlansággal viseltetik irántunk, miszerint felteszi azt, hogy iskoláink erkölcsi vagy politikai tekintetben ártalmas jellemet ölthetnek magukra, s nem teszi fel rólunk, hogy ezen vészt hatóságaink még gyökerében meg fognák előzni. Eféle bizalmatlanságnak bezzeg nyoma sincs a Concordatumban. Feltévén azonban,

de meg nem engedvén, hogy iskoláink csakugyan bezáratásra lennének méltók: ezen esetre azt kell kivánnunk, hogy ezen büntetés az illető rendes törvényszékek által per útján mondassék ki. A mely biztosságot és igazságszolgáltatást megad a status egyes polgároknak, azt nem tagadhatja meg iskoláinktól sem. Ha iskoláink amaz ártalmas jellemet tettleg magukra öltik, mindenesetre bűntényt követnek el: menjen tehát ennek megfenyitése a maga útján az illető biróságokhoz, több igazság és biztosság van ebben reánk nézve is, mintha a kormányszékek, kik ez ügyben csak vádlók lehetnek, birók, végrehajtók s talán tanúk is lennének egyszersmind.

7. XII. §. A népiskolákat az egyházi hatóságoknak csak *felügyelete* és *vezetése* alá helyezi. Az egyház az iskoláknak nemcsak felügyelője és vezetője, hanem *birtokosa* és *törvényhozója*, a mi igen nagy különbség. Így kell ennek lenni, nemcsak általában a protestáns egyházi elvek szerént, melyeknél fogva az iskola a templomnak valóban elszakithatlan tornáca, sőt oszlopa, hanem százados törvényes gyakorlatunknál fogva is; mert tekintse meg bárki, a reformatiótól mind e mai napig hozott kánonainkat: meg fogja látni, hogy egyházunk autonom törvényhozó testületei az iskolákat mindenkor sajátjuknak s egyedül a maguk intézkedési hatósága alatt állóknak tartották. Így kell ennek lenni végre az 1791. XXVI. 5. §-a szerént is, a mely hogy az iskolákat az egyháznak nemcsak felügyelete és vezetése, hanem törvényhozása alá helyezi, kétségen kivül világos.

8. XIII. §. A népiskolákban a világi tárgyakban való oktatást, épen úgy, mint a katholikus iskolákra nézve rendeltetett, egyenesen a kormány fogja szabályozni. Ez nagyon sérelmes. A mi a kormány által magának vindicált ezen jognak positiv alapját illeti: kétségtelen világossággal ki van mutatva: Révész Imre, Vélemény a magyar prot. egyházalkotmány főpontjai felett, 42—45. lapjain, hogy ama jogot, az 1791. XXVI. 5. §-ának ösmeretes záradékán alapitni teljességgel nem lehet. A mi pedig elméleti alapját

illeti ezen vindicált jognak: az azon merőben hibás felfogásban látszik lenni, mintha nálunk protestánsoknál, épen úgy, mint a római katholikusoknál, a vallás csak vakhitben és engedelmességben s külső szertartásos cselekményekben állana, s mintha e szerint az úgynevezett világi tudományoknak nem lenne a vallással semmi közük. Holott a mi felfogásunk szerént, a vallás az ember egész szellemiségét, egész mivoltát szabadon áthatja és vezérli, a szabad vizsgálódás levegőjében él és annak végetlen mezején mozog, elannyira, hogy nálunk valódi protestáns nevelés és oktatás még csak képzelhető sem lehet, a nélkül, hogy ahhoz és annak céljára a világi tudományok egész körét saját elveink és érdekeink szerént fel ne használjuk. Hová lesz akkor a protestáns nevelés és oktatás éltető lelke és szabadsága, ha a természettudományok, történelem, bölcselet, régibb és újabb remekirodalom mezején szabadon nem mozoghatunk? Valamint a reformatio létrejövetelét nagy részben az ezen tudományok által terjesztett világosság szülte: úgy a protestáns egyház erőteljes élete, virágzása és józan fejlődése is ezek nélkül nem eszközölhető. De különösen sérelmesnek látszik e pont annyiban is, a mennyiben azt lehet belőle kivenni, hogy népiskoláinkban a világi tudományokban való oktatás egészen olyan lesz, mint a római katholikusoknál; ezekre nézve pedig a Concordatum V. cikke világosan ezt mondja: „a katholikus ifjuság *egész oktatása*, minden iskolákban, a katholika vallás tanának megfelelő lesz“; és igy ebből s a Nyp. kérdés alatti pontjából az következnék, hogy a mi gyermekeink világi tudományokban való oktatása is katholikus irányú és szellemű fog lenni. Igértetik ugyan nekünk is, hogy iskoláink hitvallási jelleme teljesen megóvatik. De miért veszi ki a kormány ezen megóvás hatalmát a felekezet kezéből; hát nem különös és botrányos dolog-e az, hogy a magyar protestáns vallásfelekezet iskoláinak vallásos jelleméről s annak épségéről nem maga a felekezet, hanem a római kath. német államhatalom gondoskodik. Ez sem egyéb, mint

valódi kiskorúságba s gyámság alá taszitása az egyháznak. Sérelmesnek, vagy legalább aggodalmat gerjesztőnek látszik ezen pont az iskolai kézi könyvek helybenhagyására nézve is, mit a ministerium vesz magának. Vajjon a generalis conferentia kihallgatása nyujt-e elég biztositékot arról, hogy a ministerium, mely teljes hatalommal fog intézkedni, kimélni fogja vallásunk és iskoláink szabadságát? Én ugyan, ha már a kormány csakugyan ily bizalmatlan kézikönyveink iránt is, biztosabbnak és igazságosabbnak látnám, ezek ügyét is, a rendes sajtótörvényre és biróságokra bizni; ezek tiszte az, hogy az irodalomban elkövetett valamely kihágást, vétséget, vagy bűntényt megfenyitsenek. Ellenkező esetben a kormány itt is vádló, tanú és biró lenne egyszersmind.

9. XIX. §. E pont a gymnasiumok, realiskolák, más középtanodák s a praeparandiák ügyéről rendelkezik, s erre nézve is állanak mindazon észrevételek, melyeket imént a népiskolákra tettem. Sőt itt egy nagyobb kétség és aggodalom merül fel. A népiskolákra nézve megengedtetik nevezetesen, hogy azok a felekezet felügyelete és vezérlete alatt álljanak; ezen felsőbb tanintézetekre nézve pedig már ennyi sem említtetik, melyből azt gyaníthatjuk, hogy ezeket még nagyobb mértékben akarja a kormány a maga hatalma alá venni, mint a népiskolákat. De lássuk röviden az egyes pontokat:

a) az intézet vezetői a kormány irányában az intézet állapotáért felelősök. Ez igen bajos dolog; mert egy személy miként lehet, két egymástól különböző, sőt egymással ellenkezésbe jöhető hatóságnak egyszerre és egyiránt felelős? Két úrnak szolgálni nem lehet. Vagy két külön egyénre bizatnék e felelősség; egyik a kormány, másik a felekezet irányában? Ez ismét képtelenség; mert a kinek felelőssége van valamely ügyben, annak intézkedési s rendelkezési jogának is kel lenni; hogy lehessen már most egy időben s egy intézetben két rendelkezőt s felelős vezetőt képzelni. A kormány irányában tehát józanul felelős lehet csak azon egyházi hatóság, melynek rendelkezése alatt az iskola és annak directora áll.

b) A directoroknak és tanároknak az állam által képességi vizsgálat alá vetése ismét sérelmes és kellemetlen; mert korlátozza a mi szabad választásunkat, melyet pedig az 1791. XXVI. t.-c. biztosit; s gyanús és veszélyes is, mert a kormány, meglehet épen a legjelesebb egyéneinket fogja visszavetni. Szolgáltattunk-e okot valaha e rendszabályra; vannak-e tények, melyek azt mutatnák, hogy mi tudatlan embereket alkalmaztunk, s nem vagyunk képesek megitélni, hogy minő tudományos műveltség kivántatik egy tanárban s directorban stb. Valóban ez sem egyéb, mint az állam hatalmának terjeszkedése és a felekezet kiskorúságban tartása.

c) E pontban a felekezet vagy egyházi testület s hatóság a maga iskolái irányában csak *kegyúrnak*, *patronus* neveztetik. E kifejezés, — mely egyenesen a római katholika egyházi élet terminologiájából van véve, s mely noha már régóta használtatik, fájdalom! ellene kifogás sohasem tétetett, — sérelmes elvet hordoz magában. Más a kegyúr vagy patronus, más a birtokos és törvényhozó. Debrecen városa kényszerített kegyura a helybeli római kath. egyháznak, de egyáltalában nem birtokosa és törvényhozója. A felekezet pedig a maga iskoláinak nemcsak patronusa, sőt nem is patronusa, hanem birtokosa, fentartója; mert olyan valaminek szoktunk patronusai lenni, a mely nem közvetlenül mienk. Egyház és iskola nálunk lényegesen egy. Az egyház tehát maga magának nem lehet patronusa. A város már lehet patronusa az iskolának, mert ő nem egyház, s épen ezért nem közvetlen birtokosa az iskolának.

A tankönyvekre nézve lásd a fentebbi észrevételt.

10. XV. §. E pont az iskolák nyilvánossági jogának megnyeréséről szól. Ez nem annyira sérelmes, a mennyiben nyilvános és nem nyilvános iskoláról szól, mert ez csak terminologia. Ugyanis, ha a kormány ezt mondaná: elösmerem, hogy a protestáns iskolák *köz*iskolák, sőt *nyilvános* iskolák; *azonban* megkivánom tőlök, hogy ha államérvényes bizonyitványt akarnak kiadni stb. stb., ezt meg ezt tegyék: lenne-e ezáltal segitve bajunkon? A sérelem továbbá nem

is abban áll, hogy az állam a maga leendő hivatalnokaira s orvosokra, mérnökökre stbre nézve, megszabja a műveltségnek bizonyos mértékét, mint minimumot; hanem abban, hogy a helyett, hogy a pályára lépésnél venné vizsgálat alá az illetők műveltségét s iskolai képzettségök eredményét; egyszóval: a helyett, hogy csak magát az eredményt nézné: az iskolai rendszer egész folyamába s szerkezetébe törvényhozólag befoly, azon balgatag hitben lévén, hogy valammely célhoz csak egy úton lehet elérni, még pedig azon, melyet ő kiszabott. Ezen elv és eljárás által szorongatja és veszélyezteti már mind általában a tanitási szabadságot, sőt a tudományok józan fejlődését is, mind különösen a protestáns iskolák felekezeti, nemzeti jellemét és autonomiáját. A tudományos haladás és képződés nem előre kiszabott s káplárok által vezetett katonai marsch-út, hanem egy folyamnak szabad hömpölygése, mely a természet törvényei szerént mindenkor bölcsen megtalálja a maga útját, s halad, most lassabban, majd sebesebben a maga végcélja felé. Ezen s több eféle elveket kellene a kormánynak elméjére és szivére venni, s meggyőződni arról, hogy a tökélyesbülés, tehát az iskolai oktatás és nevelés folyamán is, az egyéniségeknek s a sajátlagos viszonyoknak oly nagyfontosságú tényező erejök és szerepök van, miszerint ennek teljes-ignorálásával a nevelés és oktatás folyamát valami vasrendszerbe szoritani, nem egyéb, mint egyfelől a lélek szabadságán való erőszaktétel, másfelől a tudományos haladás és tökélyesbülés gátlása és veszélyeztetése.

11. XVII. §. Ezen pont, mely a theologiára lépendők képeztetési folyamáról szól, nem annyira tartalmánál, mint az általa képviselt s az őt szülő azon elvnél fogva veszélyes, miszerint a status hatalomnak jogában és tisztében állana annak mintegy előre való meghatározása, hogy milyennek nem kell lenni a theologiára lépők képeztetésének. Sőt ezen XVII. §. már gyökeresen sérelmesnek látszik, bizonynyal is az annyiban, a mennyiben azon tételéből, hogy a kerület a gymnasiumból kilépő s theologiai pályára menendő

tanulóknak érettségi bizonyitványait megerősitheti, — azt lehet következtetni, hogy a kormány a felekezeti oktatás legsajátszerűbb pontjára, mintegy legbelsejébe is törvényhozó befolyással akar lenni, s még a leendő papokat is egyenesen az ő rendelkezése alatt álló érettségi vizsga alá akarja vetni. Mily megtapodása ez a felekezet nevelési autonomiájának, s mily vészes következésű lehet: mindenki láthatja. Az egyház önmaga érzi és tudja azt legjobban, hogy mily képzettséggel kell birniok a leendő lelkészeknek, s ezen tudathoz és érzethez képest, bizonyosan célszerűbben lesz képes intézkedni, mint a római katholikus absolut államhatalom.

Ezen általános megjegyzésünk van a XVIII. §-ra is, mely a hittudományi tanügy szerkezetét a zsinatokra bizza ugyan, de a Felség eleibe *jóváhagyás* végett felterjesztetni kivánja. Eféle pont is, bezzeg nem fordul elő a Concordatumban. Reánk nézve annyiban veszélyes ez, mert a tanitási szabadságot s az ennek ügyében való öntörvényhozást már magában a vallással s egyházzal leglényegesebb egybeköttetésben álló hittanszakban is korlátozni látszik, s nem lehetetlen, hogy az ily elvnél és rendszernél fogva, nálunk is, mint külföldön néhol, bizonyos udvari theologia veend erőt.

12. XXV., XXVI. §§. Itt azon szabály mondatik ki, hogy a magyar protestáns egyház kerületekre stb. való felosztását egyenesen és egyedül az államhatalom határozza meg, s ezen meghatározás, a legközelebbi időkre, már tényleg foganatba is vétetik, s az egyház, mint egykor a szegény öreg Pelias Medea által, darabokra felkoncoltatik.

Itt is jogot vett magának az állam, melyet sem positiv törvényekből, sem a józan észből, sem a multak példájából igazolni egyáltalában nem, csak kárhoztatni lehet. Gondolom. hogy a kormányt sem vezette e részben egyéb, mint egyházunk felosztásának, az ország mostani politikai s katonai felosztásával való összhangzásba hozása. Ámde ezen elv sincs szigorúan megtartva. De ha meg volna is: hát annyira elvesztette-e már a magyar protestáns egyház a maga *egyház-*

társadalmi jellemét, s annyira gyámság alá sülyedt-e, annyira az állam eszközévé és játéktárgyává aljasittatott-e, hogy az ő kormányzati felosztásának egyedül az állam érdekében s az államhatalom által kell, magának az egyháznak ellenére, nagyfontosságú s kegyeletes viszonyok felforgatásával, tehát sérelmesen és erőszakkal történnie és keresztülvitetnie? Igen könnyen be lehetne bizonyitani, hogy ezen új erőszakos felosztásban sokkal több anomalia és képtelenség van, mint a régiben. A Debrecentől 6—7 mértföldnyire eső Füzes-Gyarmat pl. ugyan miként kapcsoltathatik józanul Uj-Sziváchoz? stb. stb. E felosztásból, valamint az egyes egyházmegyék határainak kijelöléséről, s az egyes gyülekezetek átkebelezéséről szóló következő §§-ból is, bármi légyen azoknak színlett vagy valódi érdeke, mindenesetre kilátszik azon elvnek eltapodó lókörme, hogy az egyház ne magának, hanem az állam érdekének legyen szolgája. Bezzeg másként szól a Concordatum ezen ügyben is. „A szentszék, az őt illető jognál fogva, új egyházmegyéket állitand, vagy azoknak új határokat jelölend ki, ha a hivek lelki java úgy kivánja. Ily esetben azonban magát a kormánynyal egyetértésbe teendi.“ Az intézkedés tényleges joga tehát a szentszéké, s az államnak csak egyetértését kell kieszközölni. Nálunk, vagyis reánk nézve az állam intézkedik tettleg, s az egyháznak még egyetértését sem kivánja a kerületek felosztásánál, a mi reánk nézve legnagyobb fontosságú dolog.

13. XXXIV. §. E pont gyanús annyiban, a mennyiben az egyházközségi gondnokról azt mondja, hogy az csak *„választathatik“*. Törvényben az ily ingatag értelmű kifejezést kerülni kell; mert ezáltal azon gyanú is támadhat, mintha a kormány a gondnoki hivatalokat lassanként és suttomban el akarná törölni.

14. XLIII. §. Ezen pont, valamint az ezzel rokontartalmú LVI-dik §. is, különösen sérelmes annyiban, a mennyiben ezek, mint már fentebb is megjegyeztem, a zsinatnak nem törvényhozási, hanem csak tervezési jogot ad-

nak. A mi ellenkezik mind általában az egyház autonomiájával, mind különösen az 1791. XXVI. 4. §-ával, mely szerént a zsinat a törvényeket nem csupán tervezi, hanem alkotja. A törvényhozási működés egész folyamának három fő stadiumát lehet felvenni, nevezetesen:

1. törvénytervezés vagy inditványozás,
2. törvényhozás,
3. veto. Az autonom egyház irányában az államhatalmat, a legfőbb felügyelés jogánál fogva, csak a veto illetheti, még pedig ez is csupán oly célból: ne quid respublica detrimenti capiat; azaz, hogy az egyház ne *léptethessen életbe* oly törvényt, mely az állam positiv törvényeit sértené. Ha pedig az állam a törvényinditványozást és törvényhozást is egészen vagy részben magának veszi, ezáltal gyökerében sérti meg az egyház autonomiáját. A Concordatum I., II. és IV. cikkei szerént a törvényhozás egész folyama feltétlenül a római katholika egyház kezében van, ellenében még a veto sem gyakoroltatik, míg a mi kezünkből maga a törvényhozás is legnagyobb részben ki van véve.

15. XLV. §. Ezen pont az egyházi gyülések nyilvánosságát törli el, vagy szoritja nyomorúságos szük körbe; a miért is ez felettébb sérelmes, mert

a) ellenkezik a protestáns egyházi élet egyik legfőbb alapelvével, mely szerént t. i. nálunk, az egyetemes papság hitágazatánál fogva, semminemű zártkörű testület vagy hatóság nem létezhetik, s a gyülésekből azok, a kiktől vették és veszik a gyülések és hatóságok a maguk hatalmát, s a kiknek felelősséggel tartoznak, az egyház autonomiájának s ezt támogató hitelveinknek sérelme nélkül ki nem zárathatnak;

b) ellenkezik a magyar protestáns egyház háromszázados törvényes gyakorlatával; mert tudtommal egyetlenegy kánon sem létezik, mely az egyházi gyülések zártkörű voltát kimondaná vagy javallaná; sőt a komjátii kánonok V-dik részének I—VIII. s a Gelei Katona-féle kánonok XCIII-dik pontja szerént, még az olyan zsinatok is, melyekben az ifjú lelkipásztorok vizsgáltattak, tudományos kérdések vitattattak,

házassági s más perek intéztettek, a templomban teljes nyilvánossággal tartattak;

c) ellenkezik a gyűlések nyilvánosságából meritett tapasztalással is; mert mi, nemcsak azt nem vettük észre, mit a pátens, a gyűlések nyilvánossága ellen, egyedüli okul említ, mintha t. i. az illetők kellő nyugodtsággal és elfogulatlansággal nem tanácskozhattak volna; de sőt inkább azt tapasztaltuk, hogy a nyilvánosságban volt egyik legfőbb ellenőrködés arra nézve, hogy az illetők az igazságszeretet mellett megmaradjanak, az egyház közjavának érdekétől el ne tántorodjanak; e mellett a nyilvánosság költötte fel a gyűlésnek nem rendes tagjaiban is az egyházi közügyek iránti érdekeltséget, szeretetet és áldozatkészséget, s ez volt egyik képző iskolája az ifjabb nemzedéknek.

16. XLVIII. §. Ezen pont igen gyanus annyiban, a menynyiben a superintendensekre nézve megengedi, hogy azok bármely kerületből, sőt bármely koronaországból választathassanak. Ezen szabály a józan észből s az egyház valódi java iránti szeretetből aligha származhatott, mert ezek kétségen kívül azt hoznák magukkal, hogy a választók olyat válaszszanak, a kit ösmernek, már pedig a saját kerületökbelieket sokkal jobban ösmerik, mint az idegeneket; továbbá, hogy olyat válaszszanak, ki az illető kerület jelen és mult viszonyait közvetlenül ösmeri, sőt annak közügyeibe való korábbi befolyás által, a jó kormányzat ama mulhatlan kellékét, a tapasztalásból meritett bölcseséget és jártasságot megszerzette és birja; ilyen pedig csak egyedül azon kerületbeli lelkész lehet. Ellenkezik ezen határtalan szabad választás kánonainkkal is, mert a komjátii kánonok I. Rész IV-dik s a Gelei Katona-féle kánonok XC-dik cikkéből kétségenkívül van, hogy a püspöknek az illető kerület lelkipásztorai közül kell választatni. Annyival inkább különös pedig a superintendensre nézve e határtalan szabad választás, mert a Főkurátorra nézve már egyenesen megszabatik az L. §-ban, hogy az csak az egyházkerület területén lakó egyének közül, sőt a ministeri rendelet szerént csak egyedül az egyház-

megyéknek a kerületi gyűlésre küldött követei közül, tehát nem is a segédgondnokok közül választathatik, holott ennek más kerületből való választhatását, már mind a dolog természete, mind a mult idők gyakorlata, sokkal inkább megengedné.

A császári nyiltparancs LV-dik §-a kimondja azon elvet, hogy az evangélikusok egyházi rendtartása véglegesen az egyházi törvényhozás útján fog megalakíttatni; addig azonban, míg ez megtörténnék, a vallás- és oktatásügyi minister hatalmaztatik fel, hogy ideiglenes határozatokat bocsásson ki. Ezt a nevezett minister meg is tette, f. évi szeptember 2-dikán kelt ideiglenes rendelete által.

Hogy ezen ideiglenes rendelet a maga eredetére és jogalapjára nézve szintoly sérelmes, mint a nyiltparancs: azt fentebb kimutattuk; sőt sérelmesebb annál, mert az egyházi törvényhozás és intézkedés mindazon pontjait is, melyek a Nyp. még érintetlenül hagyott, ezen ideiglenes rendelet már mind elfoglalja, elannyira, hogy az autonom egyház számára alig marad fenn egyéb a vakengedelmességnél. Mi szükség volt ezen sérelmes ideiglenes rendeletre? Hát nem el lehetett volna-e már a magyar protestáns egyház a maga mostani helyzetében a következő zsinatig? és bölcseség-e oly *ideiglenes* rendeletet bocsátani ki, mely az egyháznak százados intézményeit igen sok ponton gyökerestől felforgatja, szokatlan újakat léptet életbe, s ezáltal az egyházat oly zavarba és kényszerűségbe hozza, melyből autonomice kibontakozni aligha lesz képes valaha. Sőt micsoda egyéb ez az ideiglenes rendelet, mint a zsinati, különben is igen gyenge törvényhozás praeoccupálása s függetlenségének veszélyeztetése?

De lássuk már magát ezen ideiglenes rendelet tartalmát s legalább egy-két főpontját.

Első tekintetre észrevehető, hogy ezen ideiglenes rendelet legnagyobb részben nem egyéb, mint a minister által

1856-ban kibocsátott, s a kerületek által egyáltalában el nem fogadot törvényterv, s hogy ez viszont a westfáliai és rajnatartományi protestáns egyházak szervezete után készült: még annak idejében világosan észrevettem. Végforrása tehát egy oly idegen föld egyháza, melynek történeti fejlődése, viszonyai és szükségei egyáltalában nem hasonlók a mienkhez. A bölcs törvényhozás nem az idegen intézményeket ülteti által vagy utánozza, hanem a hazai viszonyok történeti fejlődéséből s jelen állapotából indul ki, s a meglevő valódi szükségeket törekszik józanul kielégiteni, nem pedig cifra és szükségtelen gépezetet állitani fel.

De nem vesztegetem már az időt a ministeri rendelet taglalásával; mert hiszen a főbb elvek mind bent foglaltatnak a pátensben, s ezeket már célunkhoz képest észrevételekkel kisértük; a mellett az irodalom és a kerületi tanácskozások is megtették annak idejében a magok megjegyzését az ezen rendelettel egyező törvényjavaslatra.

Egy hiú reményről kell itt még végezetre szólanunk. Nevezetesen:

Miután a ministeri rendelet csak ideiglenesnek mondja magát s miután maga a cs. nyiltparancs azt vallja, hogy az egyházi rendtartás végleges megállapitása s tovább fejlesztése a zsinati törvényhozás kezébe leend letéve: ezeknek alapján azon remény támadhatna fel bennünk, hogy, ha elfogadjuk, vagy inkább, ha elfogadni kényszerülünk is most az octroyalt sérelmes és vészes alkotmányt: majd az elkövetkező zsinat, a törvényhozás nagyszerű erkölcsi erejével és hatalmával nemesen megvivja és ledönti ezt, s egy új és célszerű egyházalkotmányt oly erővel állithat fel, hogy annak az államhatalom általi helybenhagyását is biztosan várhatjuk és remélhetjük.

E remény merőben hiú és alaptalan; mert

1. A zsinat kezében voltaképen nem törvényhozás, hanem csupán törvényinditványozás leend.

2. A zsinat tagjai akként választatnak és legnagyobb részben olyanok lesznek, a kik nem birhatnak és nem is

fognak bírni a törvényhozó egyik legfőbb kellékével a függetlenséggel. Ugyanis:

a) a zsinat tagjait a kerületi közgyűlések választják, a melyekben a kormány által fizetett, vagy attól kisebb-nagyobb függésben levő egyéneknek a független világi rész felett mindenkor nagy többségök leend. Az egyházkerületi közgyűlésben ugyanis a kormány által fizetett superintendens és esperesek, továbbá az ezen fizetés reményében lévő helyettes superintendens és társesperesek, s a kormánytól, vagy az az által fizetett egyházi hivatalnokoktól kisebb-nagyobb részben szinte függésben lévő tanárok állanak, az aránytalanul kisebb számú világi független tagok ellenében; úgy hogy, ha a tiszántúli kerület jövendő állapotját veszszük fel: ebben a superintendens mellett 9 esperest, egy helyettes superintendens s 9 társesperes, s ha csak a debreceni és szathmári gymnasiumot veszszük is fel: 2 director és 2 tanár; három theologiai tanár, két consistoriumi egyházi tag; tehát 22 pap s 7 tanár fogna állani, egy főkurátor, kilenc esperességi követ, ugyanannyi egyházmegyei gondnok, három consistoriumi világi tag, tehát összesen 22 független világi tag ellenében. *A superintendentialis gyűlések ilyen szerkezete már önmagában is sérelmesnek látszik,* mert annyiban, a mennyiben a tanárokat inkább a papi elemhez lehet számítani s függetleneknek bajosan tarthatni, komolyan veszélyezteti az egyházi és világi elem egyenlő számuságának reánk nézve igen nagyfontosságú s mindenesetre életben tartandó elvét. Minő választást, minő szavazatokat s határozatokat, s általában a kormány irányában minő függetlenséget lehet most már várni egy ily kerületi gyűléstől?

b) A zsinat állani fog a superintendensekből, helyettes superintendensekből, s egyházi részről csupán a kerületi gyűlést alkotó egyházi tagok közül választható követekből; és így mind oly egyénekből, kik a kormány fizetésében, vagy annak reményében vannak; s valóban nem lehet megfogni, hogy ha a zsinat világi tagjaira nézve megengedtetik

az, hogy azok ne csupán a kerületi gyűlést alkotó tagok közül választassanak: miért nem engedtetik ugyanez meg a zsinat egyházi tagjaira nézve is?

c) Nem csekély aggodalom és sérelem van abban is, hogy a zsinati tagokat nem az egyes gyülekezetek vagy legalább egyházmegyei gyűlések, hanem a kerületi gyűlések választják. Egy törvényhozó testület általában, s különösen a zsinat, a zsinatpresbyteri egyházalkotmányban oly nagyfontosságú és lényeges valami, hogy annak jogalapját, magokra a társadalmat alkotó első elemekre, vagyis közvetlenül azoknak akaratjára kell fektetni, a kiknek számára a törvény hozatik, tehát az egyházban az egyes gyülekezetek választására; mert csak így lehet azt várni. hogy egyfelől a törvényhozó a hatalom és küldetés kellő önérzetével birand; másfelől az egyház is nyugodtsággal fogadandja a hozott törvényeket.

d) De a 48 tagból álló törvényhozó testület mily parányi másfél ezer gyülekezethez és több mint másfél millió lélekhez, melyek számára törvényt fog hozni? Valóban nemcsak a zsinat erkölcsi méltósága, de a bölcs törvények hozásának érdeke is megkivánná, hogy a zsinat, mint a budai, legalább 100, sőt 150 tagból álljon. Több szem többet lát, s bölcs törvényeket csak ott lehet várni, hol a törvényhozó testület a létező állapotokat és szükségeket mindenfelőlről helyesen ösmeri; ezt pedig 48 tagtól a magyar reformált egyházra nézve várni nem lehet.

Egy szóval csak romlott sziv és ferdült elme nem látja azt, hogy a Nyp. és ministeri rendelet értelmében megalakulandó zsinattól, józanul és alaposan semmi jót várni nem lehet.

Utoljára is az a kérdés, hogy most legközelebb mit tegyünk tehát?

Nagyszerű visszavonulásokkal, lemondásokkal bajosan segithetünk a dolgon; mert ez csak úgy lenne igazán értékes s talán a kormányra nézve is megdöbbentő s a parancs

visszavonására inditó, ha mind a nyolc kerület egyezőleg tenné ezt, mint *egy ember*. De ez kivihetetlen, részint azért, mert ily nagy tömegben, ily rövid idő alatt, ily nagyszerü egyetértést eszközölni csaknem lehetetlen; részint azért, mert bizonynyal találkozni fognak tudatlanok és elfogultak, vagy elfásultak, kik a nyiltparancsot vagy örömmel vagy egykedvüleg elfogadják, sőt a jó fizetés szagától leszédülnek.

Ha régi mód szerént kerületi gyülésünk lehet: ebben egyenesen ki kell mondani, hogy a nyiltparancsot és ministeri rendeletet, *meggyőződésünk* szerént, soha el nem fogadhatjuk, s ezen meggyőződés okait még jobban és alaposabban, mint én itt hamarjában kifejteni próbáltam, de mindenesetre kimeritőleg, mind a jegyzőkönyvbe letenni, mind az ő Felségéhez intézendő folyamodványban elsorolni; mert el kell fogadnunk azon elvet, hogy felterjesztéseink ne csupán esedezzenek, hanem capacitáljanak, s az okok fegyvereivel győzzenek.

Ha pedig régi mód szerént kerületi gyülésünk többé nem lehet: tegye meg ezen felterjesztést az új módi első kerületi gyülés mindenütt. Ez még nagyobbszerü és a kormányra nézve meggyőzőbb és sujtóbb leend; mert önnön fegyvere fordul ellene és saját teremtménye által veretik meg. De ily célból aztán mulhatlan szükség, hogy a világiak, legalább egy-két évig, semmiesetre vissza ne vonuljanak. Mert ellenkező esetben olyat fog bukni a támaszaitól megfosztott egyház, hogy évtizedek alatt sem fog felkelhetni stb. stb.

A véglet és válság, melybe egyházunk jutott, oly vészes, hogy itt látszik immár az ideje annak is, hogy a Bécsben székelő angol, porosz és hollandus követekhez, habár csak néhány tekintélyes egyén által is, be kellene nyujtani egy oly memorandumot, mely a magyar protestáns egyház államjogi viszonyainak, s e viszonyok történelmi fejtődésének alapján, kimeritőleg előadná mostani sérelmeinket, habár csak tudomás végett is. Még helyesebb és nagyobb diplo-

maticai nyomatékú lenne, az ő Felségéhez intézendő felterjesztést szerkeszteni akként, hogy ez az illető követeknek is beadattathatnék.

Épen most veszem a Prot. Lap számát, mely a nyiltparancsot közli. Látszik, hogy a szerkesztő kedvetlenül és félelemel kerülgeti a tárgyat. Csudálom, hogy ennyit is lehetett mondani. Van azonban a szerkesztő cikkében egy merőben hibás és vészes következésű tétel, t. i. *„a törvényhozási jog közös a Fejedelem és egyház között“*. Ezt mondani nálunk, hol a fejedelmet, mind isteni s emberi jogok, mind a törvényes mult szerént, egyedül a jus suppremae inspectionis illeti: merőben hibás, vétkes és megfoghatatlan dolog. Könnyű látni, hogy e tételből mily vészes következtetéseket húzhat mind a dialectica, mind az élet. Hogy a törvényhozási jog egyáltalában nem közös: láss némi megjegyzést Irinyi: A vallásügyi törv.-c. tört. 136. l., 183—190. lapokon is stb. Német ford. 181.

II.

Az 1859. szeptember 1-én kelt osztrák császári nyiltparancs, s az azt életbeléptető, következő napon kelt ministeri rendelet, a magyarországi protestánsok egyházalkotmánya ügyében.

Midőn Tisza Kálmán, imént érintett útjából, néhány nap mulva Pestről visszatért, ft. Püspök úrnál, a hol szállva is volt, találkozván vele, külön hivott engem s négy szem közt, ily tartalommal nyilatkozott: „Most, hogy Pesten valék, ott vala a bécsi angol követség titkára, az ifjú Lord Westmoreland is. Ez a protestáns főbbeket felszólítá, hogy adnának neki felvilágosítást a pátens ügye felől. A protestáns urak engem küldtek hozzá. Beszélgettem is vele, vagy két óráig. Ez alkalommal átadám neki Irinyi művét, s egyszersmind megigértem, hogy a pátens ügyében saját felvilágosító emlékiratot adok neki“. Ezen emlékirat elkészítésére szólított fel engem Tisza Kálmán. Ezt megigértem s meg is írtam néhány nap alatt. A mint kezem alól kikerültek az ívek, rögtön fordíttattak németre Osterlamm s későbben, a mű végén, Örvényi és Schulek tanárok által. Novemberben már, midőn a Tihanyi emlékünnepélyre (nov. 10.) felmentem s a midőn mindkét felekezet részéről protestáns értekezlet is tartatott, mind a magyar, mind a német szöveget átadtam személyesen Tisza Kálmánnak, a ki is, néhány nap mulva, talán az ifjú b. Vay Miklós kiséretében, átadta a német

emlékiratot Lord Loftus bécsi angol követnek, annak egyenes kértére, sőt kevéssel azután, kiküldetett a mű, a követség postájával, Londonba. Hónapok mulva pedig, 1860. március elején, ismét bizalmasan s négy szem közt említé Tisza Kálmán, hogy a művet látta angolul az edinburgi Rewiewben s hogy az, akkorra, III. Napoleon császárnak is, egész eredeti terjedelmében kezébe jutott. Midőn a pataki főiskola ünnepélyén (1860. július 8.) valánk, ismét négy szem közt említé Tisza Kálmán, hogy ügyünknek már ekkor megtörtént felszabadulását az angoloknak köszönhetjük. Mondá ő ezt, az angol követtel, Lord Loftussal lett ismételt találkozása és értekezése alapján. Összefüggésben van e művel az, mit 1860. január közepén, midőn Bécsbe menendők valánk, Pesten, az Európa szállodában, tisztelgésünk alkalmával, többünk előtt mondott id. báró Vay Miklós, hogy t. i. ő, a berlini Kreuzzeitungból tudja, miszerint az angol követség, vagy ministerium, a pátens ügyben, hivatalos felszólítást intézett a bécsi ministeriumhoz, a melyre is ez, egy körjegyzéket intézett a hatalmakhoz, magát mentegetvén. Összefüggésben van továbbá e mű, az angoloknak, a magyar prot. ügyben, több városokban tartott meetingjeivel s azon parlamenti interpellátióval, melyre Russel miniszterelnök, 1860. február 17-én azt felelé, hogy a magyar ügyben, vannak igenis, terjedelmes írások és jelentések rendelkezése alatt, de mivel azok egy külállam benső kormányzati ügyeire vonatkoznak, nem tartja őket a parlementben tárgyalhatóknak.[1] E mű rögtöni kiadásra is volt szánva, e címmel: „Die Stimme des Rufenden in der Wüste“.

* * *

[1] Hansard's Parliamentary Debates. 1860. Vol. CLVI. and First volume of Session 1860. By Cornelius Buck. 1227. lap.

Nevezett császári nyiltparancs és ministeri rendelet mindenesetre oly nagyfontosságú tény Austria államéletében s a magyar protestáns egyházra vonatkozólag, s annyira alkalmas arra, hogy annak alapján Austria újabb politikájára ítéletet mondhassunk, miszerént nemcsak csudálnunk nem lehet, sőt helyeselnünk kell, hogy ez ügyet Európa napi sajtója annyira felkarolta és hírleli. De mily nagy lehet az ügyet a viszonyok minden oldalú ösmereténél fogva alaposan méltatni és megitélni képesek fájdalma és bosszankodása, midőn látják, hogy nemcsak az austriai birodalom, de a külföld német hirlapjai is, ama nyiltparancsot s az általa elintézni kivánt ügyet, a lehető legferdébben fogták fel, s azt hiresztelik, hogy nevezett nyiltparancs nemcsak kielégiti a magyar protestáns egyház törvényes kivánalmait, sőt felülmulja azokat. Ily alaptalan felfogás és ferde nézetek ellenében, felette nagy szükség van a művelt világ célszerű felvilágositására.

Az ügy jelen stadiumának alapos megértése és méltatása végett, szükség előadásunkat kissé feljebb kezdenünk.

Néhány hónap mulva Magyarországnak 1849-ben történt leigázása után, 1850. február 10-dikén bocsátott ki Magyarország hadi főparancsnoka, báró Haynau, egy hadparancsnoksági rendeletet, mely a magyar protestáns egyház békekötéseken s törvényeken nyugvó jogait lábbal tapodta, alkotmányának legfőbb elveit és intézményeit felforgatta s az egyházat egészen a katonai hatalom vasjárma alá vetette.[1] Ezen rendelet ellen, mindjárt annak kiadatása után, többrendbeli fájdalmas panaszok emeltettek az egyház által a fejedelem trónja előtt, de minden siker nélkül; sőt a császári kormány annyira megsemmisitettnek tartotta már a magyar protestáns egyház törvényes jogait, s annyira ignorálta annak több mint háromszázéves multját s az azt vezérlő alapelveket, miszerént a hadtestparancsnoksági törvénytelen és sérelmes rendelet kiadatása után nem sokkal, már készen és kinyo-

[1] Lásd e parancsot: Kuzmány, Urkundenbuch, zum österr. evang. Kirchenrecht. Wien, 1856, 350. l.

matva állott Bécsben egy százegy paragraphból álló octroyálandó alkotmány a magyar protestáns egyház számára, mely ennek szabadságát és törvényes jogait szinte végképen megsemmisítette volna, ha az ügyről, egy emlékiratban felvilágosított, áldott emlékezetű özvegy nádornő, Mária Dorotthea hercegasszony, ennek visszavételét és megsemmisitését ki nem eszközlötte volna.[1]

Az ostromállapot és katonai parancsnokság vaskorlátai között 1854. július 11-dikéig nyögött a magyar protestáns egyház. Ekkor bocsátotta ki Magyarország hadi s polgári főkormányzója, Albrecht főherceg, a császári ministeriumnak egy azon évi július 3-dikán kelt ideiglenes rendeletét, mely a Haynau-féle parancsot eltörli, de az egyház többrendbeli nagyfontosságú sérelmeit orvoslás nélkül hagyja, a gyűlésekbe császári biztosokat rendel, a világi Főkurátorok s Inspectorok nagyfontosságú hivatalát eltörli, a superintendensek választhatását egyenesen megtiltja, a világi férfiak törvényes elnökségi jogát megsemmisíti, a tanitók és papok választásának megerősitését polgári hatóságok elé utasítja, s általában az egyház igazgatásáról, természetesen az egyház minden legkisebb megkérdezése nélkül és annak gyökeres sérelmével, önhatalmúlag intézkedik, s végre igéri, hogy a magyarországi protestánsok, az 1791-dik évi XXVI-dik országos törvénycikk 4. §-a alapján, ügyeiknek definitiv szervezése végett, még az 1854-dik év folyamán ki fognak hallgattatni.[2] Ezen sérelmes rendelet visszavételeéért, s általában az egyház törvényes autonomiájának visszaállításáért, szinte többrendbeli alázatos esedezésekkel fordultak a protestánsok a fejedelemhez; de minden siker nélkül.

Az igért kihallgatás a következő 1855-dik év közepén csakugyan megtörtént, a mennyiben a cs. kormány, saját tetszése és kénye szerént kinevezett és felhivott Bécsbe magyar protestáns *egyházi* embereket, kiket ő bizalmi fér-

[1] Lásd: Geschichte der evang. Kirche in Ungarn. Berlin, 1854. 616. s köv. l.

[2] Lásd: Kuzmány, Urkundenbuch. 352. l.

fiaknak nevezett, s a kik elébe a vallás- és oktatásügyi minister egy, már kész törvénytervet terjesztett. Ezen bizalmi férfiak kötelességük szerént kijelentették, hogy ők az egyháznak képviselői nem lévén, az általok is módositott ministeri tervezet, ha szinte az ő helybenhagyásukat megnyerné is: törvénynek csak akkor fogna tekintethetni, ha az, az autonom egyház által önként elfogadtatnék. A minister ennek következtében, 1856. augustus 21-dikén csakugyan kibocsátott az egyházkerületekhez egy 192 §-ból álló terjedelmes törvénytervet, mely felett, az austriai birodalomban felettébb ritka szabadelvűséggel, feltétlen szabad véleménynyilvánitást engedett, s a nyilatkozatoknak ugyanazon évi november első vagy legfelebb utolsó napjáig való beadását kivánta. Az egyházkerületek évek óta ekkor nyilatkozhatván legelőször bátran és félelem nélkül, nem késtek mindnyájan egyező akarattal kimondani, hogy a ministeri törvénytervet egyáltalában el nem fogadják mind azért, mert annak tartalmát a protestáns egyház alapelveivel s a magyar protestáns egyház törvényeivel s viszonyaival ellenkezőknek találják, mind és főként azért, mert a törvényhozás hatalma magánál az egyháznál lévén, nem lehet azt józanul és sikeresen másként és másutt gyakorolni, mint egyetemes egyházi zsinatban; ugyanazért egyezőleg kérték a fejedelmet, hogy a magyar protestáns egyház számára egy ily alkotmányozó zsinatot engedni kegyeskedjék. Ugyanezt kérték későbben, 1857. április 20., a dunamelléki, dunántúli és tiszántúli reformált egyházkerületek követei, a Felség általi személyes kihallgattatáson Bécsben. — A 8 evang. egyházkerületnek a ministeri terv feletti szavazatait lásd: Hornyánszky, Protest. Jahrbücher für Österreich. Pest, Jahrgang: 1857. Heft: 7. 1856. 1., 2., 4., 7., 8.

Az egyházkerületek ezen egyező kérelmére lőn válaszul kiadva, három teljes év elmultával, a fent cimzett császári nyiltparancs, melynek mielőtt jogi alapját és tartalmát közelebbről figyelembe vennők: szükség néhány szóval megemlitenünk, a magyar protestáns egyház iskoláinak az

egyháznál még sok tekintetben sérelmesebb és gyászosabb sorsát.

A magyarországi protestáns egyháznak, mindjárt a reformatio kezdetétől fogva, voltak saját külön iskolái, a melyeket egyedül önmaga erejével állitván s tartván fenn, teljes törvényhozási és intézkedési jogot gyakorlott azok felett. Voltak idők, midőn, miként magának a protestáns egyháznak, úgy az annak kebelén élő iskoláknak is, nemcsak vérrel szerzett s békekötésekkel és törvényekkel erősített joga, de egész létele is veszélyben forgott; jött viszont olyan idő is, a mult század közepe táján, midőn az államhatalom akarta magához ragadni a protestáns iskolák ügyében való teljes törvényhozást és felügyelést is. De ezen törvénytelen s magának az egyháznak életét is nagy veszélylyel fenyegető törekvés, noha több évtizedeken keresztül folyvást tartott, a felekezet csüggedetlen erélyessége s a magyar országgyűlési rendek hatásos pártfogása következtében meghiusult, s a protestáns iskolák teljes autonomiája az 1791. XXVI. 5. §-a által kellő mértékben biztositva lőn, mégpedig örök időkre, mert nevezett egész törvénycikket, mely nem egyéb, mint a bécsi és linci békekötések részletes alkalmazása, mind a Felség, mind az ország törvényhozó rendei örök állandóságúnak nevezték.

A legközelebb mult s már valóban örökre gyászos emlékezetű évek alatt azonban, emez örök állandóságú törvény paizsa alatt álló protestáns iskolák autonomiája csaknem az utolsó pontig semmivé tétetett az államhatalom által. Mindjárt ugyanis, a már emlitett Haynau-féle hadparancsnoksági rendelet után, és igy az ostromállapot és katonai rémuralom idején, parancs jött a protestánsokhoz, kiknek ekkor gyűléseket sem lehetett szabadon tartani, hogy gymnasiumaikat s jogi tanintézeteiket, ha azt akarják, hogy azok *nyilvánosak* legyenek s államérvényes bizonyitványokat adhassanak ki, mindenben a kormány által kiadott tantervhez és törvényekhez alkalmazzák, s ezentúl is a kormány minden kiadandó rendeletének feltétlenül engedelmeskedjenek.

Lesujtó volt ezen parancs a magyar protestánsokra nézve nemcsak annyiban, a mennyiben ezáltal iskolai autonomiájok végveszélyben forgott, hanem annyiban is, a mennyiben ennek kivánalmai a magyar protestáns egyház és iskolák anyagi erejét felülmulták. Az algymnasiumban hat, a teljes gymnasiumban pedig tizenkét rendes tanárt kellett állitani a protestánsoknak is, s igy oly nagyszerű új költségeket tenniök, melyeket eddig sajátszerű viszonyainknál fogva kikerülhettek, s a gymnasiumi oktatást kevés költséggel s mégis oly sikerrel fentarthatták, hogy e részben, közelismerés szerént, a gazdag római katholikus klerus gymnasiumaival is mindenkor bátran vetélkedhettek. Találkoztak azonban mindemellett is egyes egyházközségek és egyházkerületek, melyek iskoláik számára a kivánt nagyszerű új áldozatot meghozták, s azokat a kormány kivánalma szerent szervezték, azon reményben, hogy az újraszervezés után teljes autonomiával működhetnek iskoláikban. E remény azonban megcsalatkozott, mert a kormány az átalakitás után is, időről-időre újabb parancsokkal lépett fel, a legutolsó tankönyv, a tanóra s a legkisebb iskolai teendők felett is, már egyedül ő rendelkezett, elannyira, hogy a nyilvános protestáns iskolák épen nem az egyház, hanem az állam sajátjainak tartathattak már. Jött végre egyik a legsérelmesebb parancsok közül, mely azt kivánta, hogy a legtisztább magyar protestáns gymnasiumokban is, a kiszabott rövid idő mulva, a tanulmányok legnagyobb részében egyedül német legyen a tannyelv. Mindezen vészterhes parancsok és rendeletek ellen is több izben folyamodtak az egyházkerületek a Fejedelemhez, de minden siker nélkül. Az újabb időkben, igaz, hogy visszavétetett a német tannyelvet erőszakoló parancs; azonban folyvást megkivántatik, hogy a gymnasiumi tanpálya végén leteendő érettségi vizsgán, az illetők a német nyelvben, mind élőszóval, mind irással való előadást illetőleg, teljes jártassággal birjanak; s igy a sérelmen voltaképen segitve nem lett, mert ama parancsolt célt német tannyelv nélkül felette nehéz, sőt csaknem lehetetlen lenne elérni. A kor-

mánynak a magyar protestáns iskolák ellen intézett mindezen törekvését, míg egyfelől az egyházat folyvást szorongattatásban s küzdelemben tartották és tartják, másfelől több oly protestáns gymnasiumokat megszüntettek, melyek a reformatiótól kezdve, az újabb időkig, folyvást dicséretes hatással állottak fent; s a vidéki gymnasiumok megszünése, viszont a főiskolák népességének aggasztó leszállását eredményezte. Nem maradhattak békében a népiskolák sem, mert ezekre vonatkozólag is, még 1854-ben jött ki, s azóta folyvást ismételtetett egy oly parancs, mely ezeknek is a kormány által kiadott rendszerhez való átidomítását kivánta. a német nyelvet nemcsak mint tanulmányt, de mint tannyelvet is, a merőben magyar elemi iskolákba is bevitetni kivánta, egyenesen római katholikus szellemű kézikönyvek felvételét sürgette; de mindezen törekvések, a fennálló s a mult századokban gyökerező viszonyokkal való nagy ellenkezésök miatt, mindezideig, a kormány által óhajtott eredményt nem szülhették.

Miután mindezekben a magyar protestáns egyház és iskolák közelebbi évtized alatti multját híven megösmertük: most lássuk már közelebbről, hogy a kiadott cs. nyiltparancs és ministeri rendelet bír-e a maga eredetére nézve törvényes alappal, enyhíti-e valamennyire a magyar protestáns egyház mély sérelmeit, s teljesíti-e annak jogszerű kivánatait?

A császári kormány, látszólag legalább, elösmeri azt, hogy a magyar protestáns egyház kebelében, bárhonnan jövő intézkedés is, csak úgy lehet üdvös és törvényes, ha az az egyház történeti multjával s jogszerű fejlődésének elveivel természetes egybeköttetésben áll. Ezen látszólagos elösmerésnek lehet tulajdonítanunk mindazt, hogy a kormány korábban is gyakorta hivatkozott az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-ára, mint az egyházrendezés kiindulási alapjára; mind azt, hogy a legközelebbi cs. nyiltparancs is, a maga bevezetésében, az 1791-dik évi budai és pesti zsinatok tárgyalásai elintézőjének, s illetőleg azokra való válaszolásnak, s az 1791.

XXVI. t.-c. 4. §-a foganatositójának vallja és nevezi önmagát.

Hogy azonban ezen felvétel merőben hamis és csalárd: a következő tények kétségenkivül bizonyitják:

1. Azon zsinatnak, melyet 1791-ben a magyarországi ágostai hitvallásúak Pesten, a reformátusok pedig Budán, egyidőben tartottak, magok által az azt kérő evangélikus rendek által előre kitüzött főcélja az volt, hogy az egyházigazgatásra nézve papok és világiak között féltámadt versengés, szabatos egyházalkotmányi törvények alkotása által, lecsendesittessék, s hogy a házassági törvényszékek, melyeknek a magyarországi evangélikusok a reformatiótól kezdve egészen a XVIII-dik század közepe tájáig háboritatlan birtokában voltak, de a melyek aztán királyi parancs által eltöröltettek, újból felállittassanak s célszerüen szerveztessenek. Ezen zsinat, különösen a reformátusok részéről, nagy versengések közt folyt le, s a papi és világi elem közötti bizalmatlanság a legvészesebb túlságra emelkedett. Eredmény nélkül azonban mégsem oszlott el, mert a többség akaratja szerint alkotott kánonok, mindkét felekezet részéről megerősités végett, az uralkodó felséghez felterjesztettek. Ezen megerősitést, a világi rész és az egyház törvényes hatóságai, több éveken keresztül folytonosan sürgették és reménylettek. A római katholikus klerus részéről azonban Battyányi József gróf s ország primása, bizonyosan azért, mert tartott tőle, hogy a consolidált s egységes alkotmányú magyar protestáns egyház győzelmesebben ki fogná állani a klerus üldözéseit, s erőt véve, újabb virágzásnak fogna indulni: a magyar királyi helytartó-tanácsnál, melyhez a kánonok véleményezés végett Bécsből leküldettek, erélyesen sürgette azoknak meg nem erősittetését, sőt egyenes elvetését. A tiszántúli református egyházkerület kebeléből pedig, Sinai Miklós debreceni tanár s a papok által elválasztott superintendens, ki a vészterhes egyházi viszálkodásoknak főinditója, s a legmerészebb hierarchiai törekvésektől vezéreltetve vala, 1801. októb. 28. adott be a Felséghez egy folyamodványt, melyben a budai

zsinat kánonainak elvetését kéri. Őt követte későbben 1819. októb. 8. Benedek Mihály tiszántúli superintendens, ki a Felséghez nevezett napon intézett folyamodványában szintén a budai zsinat kánonainak meg nem erősitéseért esedezik. A helybenhagyásért és megerősitésért pedig az 1819. september 1-ső napján tartott pesti konvent folyamodott utoljára. 1820-tól fogva mind e mai napig, sem egyházi testületek, sem egyesek nem folyamodtak többé a budai zsinat kánonainak elvetéséért; a minek oka az, mert a reformált egyházkerületeknek Pesten, 1821-ben tartott general konventje, és későbben maga az élet, rendszeresen szabályozta a papok és világiak egyházi ügyekben való képviseltetését, s igy azon bajt, mely a budai zsinat kánonai ellen és mellett tett lépéseknek fő oka vala, gyökeresen és véglegesen elháritotta. Ezen az okon és még azért is, mert a közelebbi évtizedek alatt az egyházalkotmányi nézetek, miként általában az európai irodalomban, úgy különösen a magyar protestáns egyház kebelében is, sokat tisztultak és fejlődtek: a pesti és budai zsinat kánonai méltán elavultaknak s egyedül a történelem tárgyainak tekinttettek. A kormány tehát, midőn a cs. nyiltparancsot és ministeri rendeletet a pesti és budai zsinatra alapítja, s azoknak végzeményeivel hozza kapcsolatba: nyilván oly dolgot követ el, melyet sem az ügy történeti fejlődésével, sem a magyar protestáns egyház közvéleményével igazolni nem lehet; mert avagy nem első tekintetre képtelenség-e 67 év mulva intézni el valamely zsinat ügyét, melynek elintézését a legközelebb mult négy évtizeden keresztül senki sem kérte és okszerűen nem is kérhette.

2. Ha a nyiltparancs és ministeri rendelet, a pesti és budai zsinat munkálataira való válaszolás volna: akkor, a dolog természete szerént, ki kellene jelölnie, hogy a kánonok közül melyiket s miért nem hagyja helyben a Felség, és az eltérések kiegyenlítése végett egy új zsinat egybegyülését megengedni; mert igy kivánná ezt mind a dolog természete, mind a zsinatok azon utolsó végzése, hogy a feje-

delmi válasz meghallására ismét egybe fognak gyűlni. Ámde a kormány, a helyett hogy ezt tette volna, egy oly császári nyiltparancscsal és ministeri rendelettel lép föl s ezekben egy oly egyházalkotmányt octroyál, mely sem elveire, sem tartalmára nézve, ama zsinatok kánonaival legkisebb egybeköttetésben sincs, s melyet e szerént, azokra való törvényszerű válasznak tekinteni merő képtelenség.

3. De ilynemű válaszra, vagyis a zsinati munkálatok ignorálására, s azok helyett új alkotmány octroyálására, a kormányt semminemű törvény, vagy kérelem fel nem hatalmazta. Mindkét zsinat ugyanis, a maga kész és rendszeres kánonait, csupán tudomás, helybenhagyás és megerősités végett terjesztette fel. „Pro — altissima vi, suppremae inspectionis Regiae Majestati Vestrae Sacratissimae competente, — confirmatione“ ; — és „pro suprema inspectione et approbatione regia“ ; tehát nem a végre s nem oly értelemmel, hogy, ha a kánonok a felségnek nem tetszenek, azok helyett nyiltparancscsal lépjen fel. Hogy e zsinatok miként gondolkoztak ez ügyben, nemcsak megerősitést kérő folyamodványuknak idézett szavai, hanem a pesti ágostai hitv. zsinat kánonainak 29-dik, s a budai ref. zsinat kánonainak 26-dik cikkei is világosan mutatják; mert ezen idézett kánonokban határozottan azon tétel foglaltatik, hogy *„azon egyházi törvényeket, melyeket az egyház, az 1791. XXVI. törvénycikkben meghatározott mód szerint fog alkotni, csak egyedül zsinat által lehessen megváltoztatni“. „Canones, quos, ratione, hac lege praescripta condiderint, non aliter, quam per synodum alterari possunt“.* A mint ezt, még előbb, az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-a is megállapitja. És ama zsinatok másképen valóban nem is gondolkozhattak ez ügyben; mert ha az államhatalomnak jogában állana az, hogy a zsinat munkálatait, sőt rendszeres kánonait ignorálva, azok helyett újakat s azoktól különbözőket octroyáljon: akkor valóban, minden zsinati törvényhozás nem egyéb lenne,[1] puszta hiábavalóságnál és nevetségnél.

Ámde az austriai kormány a császári nyiltparancsot

és ministeri rendeletet nemcsak ama zsinati munkálatok elintézésének, hanem az 1791. XXVI. törvénycikk 4. §-a foganatositásának is tekinti. Ezen nagyfontosságú törvénypont szóról-szóra így van: „*Evangelici, utriusque confessionis, in iis, quae ad religionem pertinent unice a religionis suae superioribus dependeant; ut autem haec gradualis in re religionis superioritas, suo certo ordine consistat, reservat sibi Sua Majestas Sacratissima, tam relate ad coordinationem praedictae superioritatis, quam et reliquas disciplinae partes, intacta caeteroquin religionis libertate, eum stabilire ordinem, qui communi virorum ejusdem religionis, tam secularium, quam religionis ministrorum consensione maxime congruus reputabitur. Hinc sua Majestas Caesareo Regia, pro suprema inspectionis, sibi competentis potestate, evangelicos utriusque confessionis ulterius audiet, atque una curabit, ut hac in re certus, principiisque ipsorum religionis accomodatus ordo constabiliatur.*“

A magyar protestáns egyház mostani szervezkedésének nagyfontosságú ügyében aligha van valami, mi nagyobb fontossággal birna ezen törvénypontnál, melynek félreértése, vagy egyenes elcsavarása alkotja főalapját az állam részéről a magyar protestáns egyház autonomiája ellen intézett támadásoknak. Szükség tehát ezen fatalis törvénypontot kellő világításba helyeznünk, hogy a kormánynak erre való támaszkodását, minden tekintetben egész alapossággal megítélhessük.

Az 1790/91-dik évi nagyfontosságú országgyűlés folyamán többrendbeli törvényjavaslatok jöttek létre a protestáns vallás ügyében. A római katholikus rendek készitettek kettőt, az evangélikus rendek ismét kettőt, a dunai és tiszai kerületek s az úgynevezett országos vegyes bizottmány egyet-egyet. Mindezen törvényjavaslatok a protestáns egyház alkotmányának, törvényhozásának és kormányzatának az állam irányábani függetlenségét teljes mértékben biztositni kivánják, s egyetlenegy szót sem szólanak arról, hogy a fejedelemnek a magyar protestáns egyház törvényhozására, vagy

alkotmányának létrehozására s megszilárdítására legkisebb befolyása is legyen. Mi lehet tehát mégis az oka, hogy ezen eszme és záradék, magába a szentesített törvényekbe bémehetett.

Midőn az országos vegyes küldöttség és tiszai kerületek vallásügyi törvényterve, vizsgálat és elfogadás végett a Felséghez felterjesztetett, s általános volt a remény, hogy azt a Felség elfogadni s törvénynyé emelni fogja: ekkor nyujtatott be a Felséghez a tiszántúli reformált egyházkerület superintendense és esperestjei nevében, 1790. október 1-ső napján Sinai Miklós és két társa által azon megmérhetlen vészes következésű folyamodvány, melyben azt kérik, hogy a Felség a nevezett törvénytervet, s annak különösen az egyházalkotmányra vonatkozó pontját ne szentesítse, mert az a papoknak, esperesteknek és superintendenseknek eddigi hatalmát és kiváltságait megcsonkítja, s a világi férfiaknak túlságos befolyást ad az egyházi ügyekbe. Bevallja e körülményt, ama felterjesztett törvényjavaslatra adott s nov. 7-én 1790. kelt királyi válasz is, midőn így szól: „Evangelici utriusque confessionis, in iis, quae ad religionem pertinent, unice a religionis suae superioribus dependeant. Cum tamen medio tempore, nomine superintendentiae tybiscanae, et seniorum tractualium, tam quoad gradualem, hanc ejusdem religionis superioritatem, quam etiam, desideratum nunc per seculares curatores, in negotia illa, quae hujusque, nonnisi per ecclesiasticos ejusdem confessionis ac respective professores tractabantur, majorem influxum, diversae reflexiones exhibitae forent; Nos autem sincere cupiamus, intacta caeteroquin religionis libertate, tam in coordinatione praedictae superioritatis, quam et reliquiis disciplinae partibus eum ordinem stabilitum videre, qui communi virorum ejusdem religionis, tam saecularium, quam ecclesiasticorum consensione maxime congruus reputabitur: hinc Nos, pro suprema inspectionis, nobis competentis potestate, eosdem ulterius audituri atquae una curaturi sumus, ut hoc in re certus, principiisque ipsorum religionis accomo-

datus ordo constabiliatur." Az államfő e pontban emlegetett befolyási szerepének alapja és szülőoka tehát nem más, mint egyedül a tiszántúli református hierarchák folyamodványa volt; mely körülményt már, a második királyi resolutio, mely szóról-szóra törvénynyé lett, elhallgatván, megállapítja a fejedelmi befolyást akként, a mint azt a közlött törvénypont mutatja. Miután azonban túl van minden kétségen, hogy az államfőnek a magyar protestáns egyház szervezkedésére való befolyása, s az azt biztositó ama törvénypont, egyedül a tiszántúli kerület papjai által támasztott átkos emlékezetű visszavonásából származott, s miután ezen visszavonást az 1821-diki general konvent, s az azóta lefolyt idők s előállott békésebb viszonyok és tisztultabb nézetek egészen megszüntették: megszünvén az ok, megszünt az eredmény is, s a törvénypont helyes felfogása és értelme szerént, nincs szükség a Felségnek a protestáns egyház szervezkedésébe való befolyására, a melyet csak az emlitett oknál fogva s azon egy esetre és időre vett vala magának.

Azonban vette légyen bárhonnan a kérdéses törvénypont a maga eredetét, s tartsuk bár azt mind e mai napig betűszerént teljes érvényben állónak: mégis könnyen kimutatható, hogy a császári nyiltparancsot és ministeri rendeletet czélszerűen és törvényesen erre alapitani teljességgel nem lehet. Ugyanis:

1. Ezen törvénypont az egyházalkotmánynak nem létre hozását vagy octroyálását, hanem csupán megerősitését, megszilárditását bizza az államfőre. Az *„ordinem stabilire"* és *„constabilire"* kifejezés ugyanis nem azt teszi, hogy rendet vagy alkotmányt teremtsen s létre hozzon az államfő, hanem azt, hogy a már létrehozottat *megszilárdítsa, s azt művelje, hogy az többé ne ingadozzék.* Az ő szerepe tehát ott és akkor kezdődik, a hol és a mikor az autonom egyház a maga törvényhozási művét már bevégezte; s nincs egyéb hátra, mint az, hogy a megalkotott törvény, a netalán feltámadó pártérdekek és zavarok ellenében, mind

maga az egyház, mind a felügyelő államfő által megvédelmeztessék, s az egyház békéje fel ne zavartassék. Hogy erre a magyar protestáns egyháznak 1790 táján bizonynyal szüksége volt: a fentebb emlitett körülményekből bárki is beláthatja. A helytelenül úgynevezett egyházi és világi elem között oly vészes visszavonás támadt fel, sőt pusztitott már, hogy a jövendőktől remegő egyház mintegy ösztönszerüleg indittatva érzette magát arra, miszerint az általa létrehozandó egyházi törvények és alkotmány megszilárditására nézve, az államhatalom felügyeletét és védelmét is, de nem törvényhozását, már mintegy előre igénybe vegye. Az 1791-dik évi pesti és budai zsinatokra s azok munkálataira nézve, valóban nem is kivánt s nem is vett magának az államhatalom ennél több tisztet és hatalmat; most azonban előáll, nem a végre, mint a törvény s a dolog természete kivánja, hogy stabiliáljon, vagy constabiliáljon, hanem a végre, hogy teremtsen és létrehozzon, saját kénye szerénti egyházalkotmányt. A gyermeknek nemcsak keresztatyja, de egyenesen atyja kiván lenni, s kakuk módjára az egyház szüzies fészkébe akar tojni, sőt tojt is már; de tojásai onnan kivettetnek.

2. A közlött törvénypont, melynek foganatositójául mutatja be önmagát a cs. nyiltparancs és ministeri rendelet, oly egyházalkotmánynak vagy rendtartásnak megszilárditását bizza a fejedelemre, melyet a protestáns egyházi és világi férfiak *közmegegyezése* a legalkalmasabbnak fog itélni. A császári nyiltparancs s az abban foglalt egyházalkotmányi nézetek és elvek pedig soha a magyarországi protestánsokkal előre nem közöltettek, s igy azokra nézve, életök és érvényök conditio sine qua non-ja, t. i. a közmegegyezés — *communis consensio* — létre nem jöhetett; sőt, ha a magyar protestáns egyháznak, a köztanácskozások, rendelkezések és irodalom mezején, eleitőlfogva s különösen a közelebbi évek alatt nyilvánult közvéleményét tekintjük: minden kétkedés nélkül bátran állítanunk kell, hogy azzal a császári nyiltparancs elvei és intézkedései homlokegyenest ellenkeznek. A ministeri ideiglenes rendelet, a mennyiben az nem egyéb,

mint az 1856-ban kibocsátott ministeri törvénytervnek jelentéktelen módositása, közöltetett ugyan az egyházkerületekkel, de ezek azt részletes tanácskozás alá nem is vették, mert egy szívvel s lélekkel kijelentették, hogy az a feletti véleményadás, s általában az egyetemes egyházi törvényhozás, nem az egyes kerületek, hanem a zsinat hatósági körébe tartozik. Ennélfogva ezen törvénytervre s ministeri rendeletre nézve nem jött létre más communis consensio, mint egyedül az, hogy az határozottan és feltétlenül visszavettessék. És ez, a szó teljes értelmében communis consensio volt, a mint erről bárki is első tekintetre meggyőződhetik, ki a kerületek ez ügyben kibocsátott határozatait s a Fejedelemhez intézett folyamodványait megtekinti. De minémű ferde és képtelen, sőt ravasz és rossz célzatú eljárás is lehetett az, hogy az egyetemes egyház számára készitett törvényterv, az egymással semmi organikus összeköttetésben nem levő egyes kerületeknek adassék ki véleményadás végett? Mert ha azon esetet veszszük is fel, melyet a kormány alaptalanul reménylett és várt, hogy t. i. a nyolc egyes kerület pontonként kinyilatkoztatta volna a maga nézeteit a ministeri törvényterv egyes cikkei felett: vajjon lehetséges lett volna-e mindezekből a valódi többséget alaposan kivenni; s ki lett volna az, ki ezen többséget kimondotta és szentesitette volna? Az államkormány nem lehetett, mert az erre sem emberi, sem isteni törvényeknél fogva képesitve nincs; az egyház ismét nem lehetett, mert ennek a zsinat, vagy legalább konvent tartása egyenesen meg vala tiltva, s noha azért több ízben erélyesen folyamodott, azt soha meg nem nyerhette. Nem más tehát, mint: „divide, et vinces“ volt ez ügyben a kormány főelve, de a mely ezúttal a magyar protestáns egyház egyező akaratán és törvényes közérzületén merőben hajótörést szenvedett.

3. Az idézett nagyfontosságú törvénypont végre, oly egyházalkotmányt s akként kiván és rendel megszilárdittatni a fejedelem által, mely a protestáns egyház elveivel egyező legyen, s hogy az a vallás szabadságát legkevésbbé se sértse.

„Principiis eorum accomodatus ordo constabiliatur; . . . . intacta caeteroquin religionis libertate.“ Honnan tudja s miből ítéli már most meg az államhatalom azt, hogy a nyiltparancs és ministeri rendelet egyházalkotmánya a maga részleteiben és egyes pontjaiban egyezik-e avagy nem a magyar protestáns egyház elveivel? Magának az egyháznak szabályszerű nyilatkozatából azt bizonynyal nem tudhatja, mert az létre nem jött; megitélhette tehát, ha ugyan ítélte, a maga saját képessége és nézete szerént: és így az általa kiskorúságba taszitott egyháznak mintegy pápájává, sőt annál még többé és nagyobbá tette magát; mert a római pápa csak a római katholika egyház számára hoz törvényeket és alkot dogmákat; austriai római katholikus császár, vagy az ő kormánya, s a II. Sylvester pápa neve alá költött, merőben hamis oklevél szerént *apostolicus* magyar király pedig, a tőle különböző, sőt az ő hitelveivel homlokegyenest ellenkező protestáns egyház hitelvei felett tart vizsgálatot, sőt azoknak állitólagos alapján, ha ugyan azokat ösmerni és méltányolni hivatva volna, hoz törvényeket s bocsát ki egyházalkotmányt!!! Hogy azonban ezen apostoli missio és kisérlet teljességgel nem sikerült, a mennyiben az octroyalt egyházalkotmány a protestáns egyház elveivel egyenesen ellenkezik s az egyház szabadságát gyökeresen megsérti, sőt megsemmisiti: azt alább, a maga természetesebb helyén, tüzetesen ki fogjuk mutatni.

Ha az austriai kormány ekként ösmerte volna a budai zsinat munkálatainak s az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-ának eredetét, értelmét és egész mivoltát: lehetetlen, hogy józanul és őszintén ezekre alapithatta volna a nyiltparancsot és ministeri rendeletet. Akár ösmerte azonban mindezeket, akár nem: annyi az előadottakból csakugyan túl van minden kétségen, hogy ezekre a maga nyiltparancsát és rendeletét nem alapíthatja, s így ezen lépésének s tényének más alapja nincs, mint a puszta önkény, s a magyar protestáns egyház ön-

törvényhozási hatalmának tettleges elvétele s megsemmisitése, s az államnak egyházi ügyekben való önhatalmú törvényhozása. Ezen nézetet a nyiltparancsnak és ministeri rendeletnek nemcsak eredete és létrejövetele, hanem tartalma is bizonyitja. Az első ugyanis, a maga bevezetésében, a budai zsinat határozatait s rendszeres kánonait csupán *törvényjavaslatoknak,* zsinati *indítványoknak* nevezi, XLIII-dik és LVI-dik §§. is a zsinatnak csak *törvénytervezési* és *indítványozási* hatalmáról s tisztéről szólanak; a ministeri rendelet 114. §-a is, a zsinatnak minden jegyzőkönyveit legfelsőbb *elhatározás* alá parancsolja felterjesztetni. Ezek szerént a magyar protestáns egyház kebelében való törvényhozás nemcsak megoszlani fogna az államhatalom és egyház között, de az utóbbitól voltaképen elvétetnék s nem maradna nála egyéb, mint az indítványozás, a mely, hogy magától a törvényhozástól egyenesen különbözik: azt bizonyitani nem szükséges. Nem lenne ezek szerént a magyar protestáns egyháznak, az önkebelében való törvényhozásra nézve annyi joga sem, mint volt 1848 előtt a nemzetnek és országgyűlésnek, a mely, noha a dolog természete s az alkotmányos alaptörvények szerént, a fejedelemmel közösen bírta és gyakorolta a polgári törvényhozás hatalmát: mindazáltal az az által alkotott határozatokat mind a Felség, mind maga az országgyűlés törvénycikkeknek, nem pedig indítványoknak nevezte, és így az országgyűlésnek törvényhozási positiv hatalmát elösmerte; s az államfő, mint ilyen számára a vetónak negativ jogát hagyta fent, hogy t. i. a már megalkotott törvények közül egyiknek vagy másiknak életbeléptetését meggátolhassa. A törvényhozás positiv hatalom, mely teremt és létrehoz; a veto pedig negativ jog, mely felfüggeszt, gátol, vagy megsemmisít, de sohasem teremthet. Mindezekből világos, hogy azon egyházi törvényhozás, melyről a ministeri rendelet 102. §-ának *a)* pontja, s azon megszilárdítás és tovább fejlesztés, melyről a császári nyiltparancs LVI-dik §-a szól, egyáltalában nem valódi törvényhozás, hanem csak olyszerű valami lesz, mint volt 1848

előtt az austriai rendeknek azon szokása, hogy ottan-ottan egybegyűlvén, alázatos inditványokat s kérelmeket fogalmaztak, melyeket az államhatalom csak puszta inditványoknak tekintett, s helyettök más tartalmú és elvű rendeleteket szokott adogatni.

A mennyiben már a császári nyiltparancs és ministeri rendelet az egyházi törvényhozás hatalmát kétségen kivül magának vette, sőt ezentúl is legnagyobb részben az államhatalom által akarja gyakoroltatni: ellenkezik az általában bármely vallás szabadságának s különösen a protestáns egyházi életnek legfőbb alapelvével; a magyar protestáns egyház alkotmányának háromszázados történeti fejlődésével s közelebbi alaptörvényeivel.

1. *Bármely vallás szabadságának s különösen a protestáns egyházi életnek legfőbb alapelvével.*

Bármely vallásfelekezetnek vagy egyháznak szabadsága akkor van, ha nyilvános isteni tiszteletet tarthat, ha vannak saját iskolái, ha a hitágazatok, szertartások, egyházi fegyelem, egyházszerkezet vagy alkotmány ügyében minden idegen tényező befolyása nélkül saját elvei szerént önmaga intézkedhetik, azaz: öntörvényhozási hatalommal bir, s ha más felekezet irányában alárendeltséget nem szenved. Ez, minden józan tudósnak egyező véleménye, sőt a lelkiösmeret szabadságának a dolog természete szerénti s elutasithatlan postulatuma.

De vajjon az egyházszerkezet vagy alkotmány szabad, független meghatározása, vagyis általában az öntörvényhozás ily lényeges, kiegészitő alkatrésze csakugyan a vallásszabadságnak? Kétségen kivül, mert az alkotmányozás és egyházi törvényhozás voltaképen nem egyéb, mint az egyház önfentartása, szilárditása és fejlesztése, egyszóval: életnyilvánulása és tökélyesbülése. Az önfentartás, életnyilvánulás és tökélyesbülés pedig, valóban, mind egyesekre, mind polgári s egyházi társadalmakra nézve, kétségen kivül, a sérthetlen ősjogok egyike. Midőn tehát az állam valamely vallásfelekezetet a maga kebelébe felvett s annak szabad

vallásgyakorlatát biztositotta: ezáltal, egyszermindenkorra, önként és természet szerént elösmerte és biztosította annak azon jogát, hogy önmagát szervezheti, alkotmányát szabadon megállapíthatja és tökélyesbítheti; egyszóval: hogy az öntörvényhozást gyakorolhatja. Nincs és nem is lehet e ponton az államnak józanul több joga, mint „videre, ne quid respublica detrimenti capiat“, azaz, a legfőbb felügyelet jogánál és tiszténél fogva, vigyázni arra, hogy az egyház törvényhozása oly irányt ne vegyen, mely az állam józan érdekeit veszélyezteti; s a veto erejével meggátolni a vészes irányú és tartalmú törvények életbeléptetését. Ellenkező esetben, ha t. i. az állam valamely egyháznak még azt sem engedi meg, hogy az, az öntörvényhozást megkisértse, hanem kiveszi annak kezéből s maga gyakorolja e hatalmat: akkor valóban a legmélyebb és életbevágó sérelmet követte el az egyházon, mert megsemmisitette annak önállóságát, elragadta sérthetlen ősjogait, s kiskorúságba és gyámság alá taszította azt. Ha az állam ezen jogsérelmet oly vallásfelekezet irányában követte el, melyet csak kegyelemből vett fel és tűr a maga kebelében: talán még menthető némi részben; de midőn ezt törvények által bevett és biztositott vallásfelekezet irányában követi el: bizonynyal menthetetlen.

A magyar protestáns egyház öntörvényhozási hatalmának s vallásszabadságának ezen kétségtelen megsemmisítése annyival sérelmesebb és jellemzőbb, mert az osztrák államhatalom a római katholika egyház öntörvényhozási hatalmát és függetlenségét, az ösmeretes Concordatum által teljes mértékben biztositotta. A római katholika egyház fennállása, s annak minden jogai, kiváltságai, s a jus canonicum szerénti vészes és átkos előnyei örök időkre fentartatnak; a jus placeti, vagyis az államhatalom vetója eltöröltetett; a pápával s püspökökkel, vagyis a törvényhozói hatóságokkal való szabad közlekedés sértetlenül fennáll; tartományi és egyházmegyei zsinatokat szabadon lehet tartani, s ezeknek végzései irányában, nemcsak vetót nem hagyott fenn magának az állam; sőt úgy látszik, még tudomást sem

kiván azokról szerezni. Valóban a római katholika egyház ezen határtalan szabadságához képest, a magyar protestestáns egyháznak a nyiltparancs és ministeri rendelet vaskorlátai közötti nyomorúságos helyzete, nem egyéb carricaturánál. A magyar protestáns egyház, a római katholika egyház mostani korlátlan szabadságát sohasem kivánta, magát az államkormány tudomásszerzése és felügyelete alól kivonni sohasem akarta, elösmerte annak vetóját is a maga törvényhozása irányában; csak azt kivánta és várta volna meg az államhatalomtól, hogy az által kiskorúságban ne tartassék, gyámszalagon ne vezettessék, s az életét, szabad fejlődését s nyugalmát biztositó öntörvényhozástól és kormányzástól meg ne fosztassék. És mindezt, történeti fejlődésére s törvényes jogaira s a kor humanitására támaszkodva, a Concordatum kiadatása után annyival inkább várta, mert akkor tüstént, a megrémült szegény protestánsokat, a Wiener Zeitung hivatalos hasábjain egy tekintélyes szózat ekként biztositotta: „In dieser rückhaltlosen Anerkennung der Rechte der katholischen Kirche, liegt für alle anderen religiösen Genossenschaften des Kaiserstaats, eine sichere Gewähr der ihrigen. Das Rechtsgefühl, das hiervorwaltete, wird auch der Maastab bei Regelung ihrer Verhältnisse sein, und sie, welche mit anerkannten gesetzlichem Bestand erprobt, in Treue und Anhänglichkeit an das Allerhöchste Kaiserhaus, den Schutz des Gesetzes, und den Schirm einer unparteischen, väterlich weisen Regierung beanspruchen, werden in ihren Erwartungen sich nicht getäuscht finden. Die Gleichheit vor dem Gesetze, das über alle sich erstreckende gleiche bürgerliche Recht, die Unparteilichkeit der in entscheidenden Kreisen vorwaltenden Anschauungen, endlich die ungehemmte Feststellung ihres inneren Organismus, und der Schutz für dessen Bestand, giebt ihnen genügende Garantien eines ruhigen Fortbestandes und einer ungetrübten Entwickelung.“ Ítélje meg már most bárkicsoda, hogy miként váltattak be mindezen igéretek a császári nyiltparancs és ministeri rendelet által!

A protestáns egyház öntörvényhozási joga, vagyis autonomiája, a fentebb említett természetjogi elveken kívül, alapul különösen az egyetemes papságról s az egyházi hatalom birtokáról való közönségesen ösmert hitágazaton. Ha a Megváltó egyszeri tökéletes áldozatával, a közbenjáró s áldozó papirend megszünt, s a szentek szentének kárpitja kettéhasadván, az egyetlenegy főpap és közbenjáró Jézus nyomain miuden hivő lélek szabadon járulhat a mennyei szentek szentéhez s a Jehovához, s ha e szerént a papság tiszte, a hivők egyetemének lett közsajátja, s ha továbbá ugyancsak ezen isteni tény, a tökéletes áldozat és váltság alapján, az egyházi hatalom nem valamely zártkörű papirendé többé, hanem a hivők egyetemének lett közsajátja: mindezekből szükségképen következik, hogy a protestáns egyház kebelében semminemű oly törvényhozás, intézkedés, hivatal, hatóság nem lehet, melynek jogi alapja ne az illető hivők egyetemének akaratja volna; — egyszóval: ha hitelveink, magában az egyház kebelében lévők, vagyis annak tagjai között sem tűrnek semminemű kiváltságot, előjogot vagy bureaukratiát: ugyan miként engednék azt meg, hogy az egyházi hatalom legfőbb és leglényegesebb részét, a törvényhozást, az egyházon kivüli egyén, vagy testület, például az állam vagy fejedelem gyakorolja? A mi fejünk egyedül a Krisztus, s mi ő tagjai vagyunk; a mi törvényhozásunk, intézkedéseink és egész egyházi életünk végcélja az, hogy ezen mi fejünkkel közvetlen élő egybeköttetésben legyünk. A ki már most közénk és a Krisztus közé, sőt mintegy a Krisztus helyére lép, az megrohanja lelkiösmeretünk szabadságát, gátol bennünket idvességünk keresésében s szánandó merészséggel el akarja ragadni a Krisztustól az ő főpapi, prófétai és királyi koronáját, melyet ő, érettünk kiomlott tulajdon vérével keresett, s melyben minket is, ő hiveit, részesitett. Valóban dicsőséges és magasztos hitágazat ez, melynek igaz és hű érzete s tudása, s a gyakorlati egyházi életre kiható ereje tette és teszi nagygyá még a szenvedések keresztje alatt is a protestáns egyházat!

Ezen hitágazatban van letéve a protestáns keresztyén vallásnak azon egyik legfőbb elve, a melylyel való egyezését a létrehozandó és megszilárditandó egyházalkotmánynak, az 1791. XXVI. t.-c. idézett 4-dik §-a is határozottan megkivánja, midőn igy szól: „principiisqe ipsorum religionis accomodatus ordo constabiliatur“. S vajjon római katholikus s absolut császári nyiltparancs és ministeri rendelet által adott egyházalkotmány, vagyis ennek ezek általi octroyálása, lehet-e egyező az egyetemes papság hitelvével, sőt nem gyökeresen megsemmisiti-e azt?

Ámde a hivatalos Wiener Zeitung, azon mindenesetre tekintélyes tollból származott cikkében, melylyel a nyiltparancsot kiséri, egyéb badarságok között azt is mondja, hogy az egyetemes papság hitágazata sértetlenül fentartatott, mert az állam „az *egyházkormányzati* közegek tagozatában, kinevezés által senkit sem alkalmaz“. A Wiener Zeitung szerént tehát az egyetemes papság. kiváltképen a kormányzati hivatalnokok szabad választásában nyilatkozik, s ezáltal annak tökéletesen elég van téve! Ezen felfogás és értelmezés, az osztrák császári udvari theologiának lehet sajátja; de a protestáns felekezetek tanaiban s gyakorlati életében mindezideig ösmeretlen. Az egyetemes papság, tiszta protestáns elvek szerént, nem csupán a választásokban, hanem a hivek teljes egyházi önállóságában, az egyházi öntörvényhozásban és önkormányzatban nyilatkozik. — Mit ér akkor a választás joga, ha az elválasztott bár legjelesebb egyéneknek, nem a választók, hanem egy idegen, sőt meglehet épen ellenséges hatalom által szabott vaskorlátok között lehet és kell mozogni; vajjon nem megtöri-e ez, a legnemesebb lelkeket is? Valóban, ha e két vész közül kellene választanunk, hogy vagy az öntörvényhozásról, vagy a választásról lemondjunk: inkább lemondhatnánk az utóbbiról, mert a törvény, felette állván a hivatalnoknak, kényszeritené azt, az egyház elvei szerént járni el; meg lenne a kellő nyilvánosság, s ennélfogva szükséges ellenőrködés, mely a kinevezett hivatalnok lehető gonosz-

ságát megtörné; ellenben, ha a legfőbbet, a törvényt és az alkotmányt nem magunk hozzuk, s ha azok egyházunk szabadságával és érdekeivel ellenkeznek: a szabadon választott tisztviselők is vagy épen semmi, vagy igen kevés jót tehetnek, mert a vastörvény és rendszer, mint áttörhetlen korlát gátolja őket.

Mindezek bizonynyal meggyőzhetnek bárkit is arról, hogy a császári nyiltparancs és ministeri rendelet, általában a vallásszabadsággal s különösen a protestáns egyház legfőbb alapelvével egyenes ellenkezésben van. De ellenkezik az

2. *a magyar protestáns egyház alkotmányának történeti fejlődésével, s azon elvvel is, mely ezen fejlődést vezette.*

Bárminként vizsgáljuk is azon alkotmánynak, melyben 1848 előtt a magyar protestáns egyház élt, időre és forrásokra nézve különböző szülőokait és tényezőit: az államhatalom tényező befolyásának, vagy épen törvényhozó rendelkezésének nyomát abban sehol fel nem találjuk. De ha feljebb tekintünk is, egészen a reformatio koráig: eféle tényező befolyást sehol észre nem vehetünk; sőt még akkor is, midőn a magyar protestáns egyház némely fejedelmek s a római katholikus klérus által csaknem a végveszélyig s halálig üldöztetett: a szorongatott egyháztól a szervezkedési és öntörvényhozási hatalom soha el nem vétett. Az explanatiók, resolutiók, a tolerantiale edictum s különböző országgyűlési végzések, a magyar protestáns egyház államjogi létezését s más egyházakhoz való viszonyait szabályozták igenis, most kedvezőleg, majd sujtolólag, de a belszervezkedés és alkotmányozás dolgába soha be nem folytak.

A magyar protestáns egyház zsinati végzései és kánonai rendszerént magokba foglalják az egyházalkotmányra tartozó minden törvényeket is; s bennük az államhatalom tényező befolyásának s törvényhozásának, soha és sehol semmi legkisebb nyomát sem találhatjuk. Lássuk csak például a legfőbbeket. Azon nagyfontosságú kánonok, melyek 1567-ben, a debreczeni nagyszerű zsinatban, a Helvét Hitvallás bevé-

telével egy időben hozattak, tisztán és egyedül egyházi törvényhozás szülöttei, az államhatalom minden legkisebb befolyása nélkül. Az 1610-ben tartott zsolnai zsinatban ott ült Thurzó György, az ország nádora, s jelen voltak több nagytekintélyű világi főurak, de egyáltalában nem úgy, mint az államhatalom képviselői, hanem mint az egyháznak tagjai és főpártfogói, s a jelenlevő lelkészekkel együtt, mint az egyháznak képviselői, hoztak alkotmányi törvényeket. Épen ilyen természetű volt az 1614-dik évi szepesváraljai zsinat. Lásd: *Szeberinyi,* Corpus maxime memorabilium synodorum etc. Pestini, 1848. A dunamelléki magyar reformátusoknál mai napig érvényben álló s 1623-ban alkotott komjátii kánonok, tisztán és egyedül egyházi törvényhozás szülöttei. Az államhatalomnak egyházi ügyekbe való törvényhozási befolyása, az idők és körülményeknél fogva, leginkább létrejöhetett volna az 1646-ban tartott szatmár-némethii zsinaton, s az ekkor keletkezett, úgynevezett Gelei Katona-féle kánonok létrehozásában, mely kánonokkal a tiszavidéki s erdélyországi reformátusok mind e mai napig élnek. És íme, ezen kánonoknak a régiekből való egybeszerkesztésével egyenesen egyházi zsinat bízza meg Gelei Katona István superintendenst; majd először is nagyszerű egyházi vegyes zsinat nézi végig, s miután az akkori erdélyi fejedelem, mint államfő s az egyháznak tagja és legfőbb pártfogója, a maga legfőbb felügyeleti jogánál fogva, ismételve megvizsgálta azokat: végre a marosvásárhelyi generalis zsinat által acceptáltattak és approbáltattak. Lásd ezen kánonok előbeszédét: *Kuzmány,* Urkundenbuch, 231—33. ll. Általában pedig, mint igen nagy figyelemre méltó s kétségtelen történeti tényt említhetjük fel, hogy még azon erdélyi fejedelmek is, kik a magyar protestáns egyháznak nemcsak tagjai, de védelmezői, gyülekezetek, iskolák állítói s fentartói, s az egyház szabadságának az osztrák kormány és római katholikus klerus ellenében nemcsak szóval, hanem fegyverrel s békekötésekkel is hű és buzgó védelmezői valának, soha az egyházi törvényhozás és alkotmányozás hatalmát maguknak nem

nem vették, noha ezt a ző korukban Európa-szerte uralkodó jus territorii és patronatusnál fogva, némi joggal tehették volna. A mely hatalmat tehát egy Bocskai, Bethlen és Rákóczi soha maguknak nem vettek, azt most a római katholikus és absolut osztrák császár és kormány vette magának. Végre, hogy egyéb példákat ezúttal ne emlitsek: azon egyházi rendtartás és alkotmány is, melyet Berzeviczi Gergely, kerületi főfelügyelő, a régibb törvények alapján a tiszai ágostai hitvallású kerület számára tervezett, melyet aztán több kerületek is bevettek, a mint címe mutatja, tisztán egyházi törvényhozás eredménye: „in conventu districtuali, Eperjesini, anno 1804. die 3 julii celebrato proposita, publicata, acceptata, cum senioratibus communicata, in conventu districtuali Eperjesini anno 1808. die 27. április denuo approbata, et vigore determinationis conventuum Nyiregyházae anno 1811 die 21. octobris, et Miskolcini anno 1814 die 24. augusti celebratorum, in consessu consistoriali Kakas-Lamnicii anno 1815 die 15. februarii celebrato revisa, censurae subjecta, in paragraphos distributa, et novis supplementis aucta". Íme tehát a budai és pesti zsinat, s az 1791. XXVI. törvénycikk után is, tisztán és egyedül egyházi hatóság gyakorolta a coordinatio és törvényhozás hatalmát.

Ha továbbá azon erős párttusákat veszszük is figyelembe, melyek a magyar reformált egyház kebelében, az egyházalkotmány elvei felett feltámadtak, mint pl. az Ujfalvi Imréét Hodászi Lukács, a Tolnai Jánosét és Medgyesi Pálét Katona Gelei István, a Sinaiét Domokos s a Benedekét Péchy ellenében: azt olvassuk igenis, hogy a régi superintendensi hierarchák, az általok rendbontóknak vélt és zsinat által elitélt egyéneket számkivetés, vagy fogságba vetés végett általadták a világi hatalomnak, mint pl. Ujfalvi Imrét és Nagyari Benedeket: de annak, hogy a coordinatio s alkotmányozás hatalmát valaha az államhatalomnak általadták, vagy általadni akarták volna: soha és sehol semmi nyomát nem tapasztaljuk. Sinai és Benedek folyamodtak igenis a

Felséghez, hogy az 1791. XXVI. t.-c. egyik pontját, s a budai zsinat kánonait ne erősítse meg, vagyis, hogy a maga vetóját használja azok ellenében; de azt, hogy a Felség maga adjon egyházalkotmányt, soha egy igével sem kérték. A magyar protestáns egyház tehát, ha önnön kebelében ottan-ottan a hierarchia és esperesi s püspöki bureaukratia nyügei közé jutott is; s így benső szabadsága nagy részben veszélyeztetve vala: az állam irányában való függetlenségét, öntörvényhozását és autonomiáját soha fel nem áldozta, sőt mindvégig hiven megőrzötte.

De ellenkezik végre a nyiltparancs és ministeri rendelet:

3. *A magyar protestáns egyház mostani alaptörvényeivel is.*

A magyar protestáns egyház a maga legfőbb alaptörvényét mai napig a bécsi és linci békekötésekben tiszteli. Az első, t. i. a bécsi békekötés, létre jött a Bocskay István erdélyországi fejedelem vezérlete alatt állott magyar protestáns egyház s magyar nemzet és Rudolf német császár és magyar király között, 1606. augusztus 6., illetőleg szeptember 23-ik napján, biztosítva a cseh és morvaországi, sléziai és lausitzi rendek által, 1606. szeptember 26. Bécsben kiadott külön oklevéllel s még nagyobb biztosítás végett beigtatva az 1608-ik évi magyar országgyűlés törvénycikkei közé (Lásd az okleveleket: *Bethlen* Wolfg. Historia de rebus transilvanicis. Cibinii, 1793. Tom. VI. *Katona* Steph. Historia critica regum hungariae. Budae, 1794. Tom. (XXVIII.). A linci békét kötötte I-ső Rákóczi György, erdélyi fejedelem, 1645. december 16. Linzben III. Ferdinánd magyar királylyal s német császárral. Nagyobb biztosítás végett beigtattatott az 1647-dik évi magyar országgyűlés törvénycikkei közé. (Lásd a békekötési okmányt s országgyűlési cikkeket: Historica diplomatica de statu religionis evangelicae in Hungaria. 1710. 42—44., s Katona, Hist. critica. reg. Hung. Tom. XXXII.; s mind a bécsi, mind a linci békekötés s az ezeket magokba foglaló országgyűlési végzések főbb cikkeit: Kuzmány, Urkundenbuch. 115 stb. lapokon és Irinyi, Ge-

schichte der Einstehung des 26. Gesetzsartikels von 1790/91. über die Religionsangelegenheit. Pest, 1857. Anhang.).

Ezen békekötések és országgyűlési törvénycikkek a protestáns egyháznak teljes mértékben szabad vallásgyakorlatot engednek és biztositanak Magyarországon s ezen szabad vallásgyakorlatnak bármi szin alatti gátoltatását és sértését határozottan megtiltják. „Sua Majestas, ... omnes et singulos status et ordines ... in sua religione et confessione nusquam turbabit, nec per alios turbari aut impediri sinet. Verum omnibus liber religionis ipsorum usus et exercitium permittitur.“ Pacif. viennensis. Art. I. §. 1., 2. „Religions exercitum, ... ubique liberum relinquatur, nec quisquam omnium, in libero ejusdem usu, ac exercitio, a quoquam impediatur“. Decretum de negotio religionis, anni 1608. Artic. I. — — — — „Omnes status et ordines ... liberum habeant ubique, suae religionis exercitium, ... nec quisquam quovis modo aut sub quovis praetextu turbetur et impediatur.“ Pacific. linciesis. Art. I. Decretum II. Ferdinandi III. Art. 5. §. 5. Az austriai államkormány tehát, midőn a protestáns egyházi törvényhozás hatalmát magához ragadta, s ez által a vallásszabadságot gyökeresen megtámadta: látni való, hogy ezen békekötéseket és országgyűlési végzéseket tetemesen megsértette.

E pontnál azonban egy nagyfontosságú körülményt kell röviden megvizsgálnunk.

Az austriai államkormány ugyan nyilván és egyenesen soha ki nem mondotta, hogy a magyar protestáns egyházi viszonyokra nézve a bécsi és linci békekötések, s az 1791. XXVI. t.-c. érvényben többé nem állanak, sőt az utóbbi törvénycikk némely egyes pontjaira a Helytartóságok leirataikban ottan-ottan hivatkoztak. A legközelebbi tiz év történetei azonban s a kormánynak ezek folyamán felmerült tényei mégis kétségtelenül bizonyitják, hogy ő különösen ama békekötéseket ignorálja, sőt megszünteknek tartja, s a magyar protestáns egyházat s különösen annak államjogi viszonyait tabula rasanak tekinti, s úgy véli, hogy a vilá-

gosvári fegyverletétel következtében a magyar alkotmánynyal együtt ama békekötések is megszüntek, s a magyar protestáns egyház államjogi létezése tisztán és egyedül a fejedelmi kegyelem alapján áll. Ezen nézetet a Frankfurter Zeitung bécsi levelezője, a békekötésekre hivatkozó magyar protestánsok ellenében, a legújabb időkben, határozottan ki is mondja.

Ha megengednők is azt, hogy Magyarország polgári alkotmánya, — a melyre a századok folyamán minden magyar király maga és illetőleg utódai nevében is, ünnepélyesen megesküdött, — 1849. augusztus 13-án, a fegyverletétel következtében, a vad erőszak és győzelem rideg hatalmánál fogva, az egész magyar Corpus Jurissal együtt jogilag megszünt: de azt soha meg nem engedhetjük, hogy ennek következtében a bécsi és linci békekötések protestáns vallásügyre vonatkozó pontjai is megszüntek volna. Ugyanis:

A magyar protestáns egyház, mint ilyen, az 1848. és 1849. évek folyamán, soha a dynastia és törvényes rend ellen fel nem támadott, fegyvert nem fogott és ama békekötések által biztosított jogait a harc kockájára legkevesebb részben sem tette. Az 1848. és 1849-diki harc tehát, a magyar nemzetnek s illetőleg Magyar- és Erdélyország lakosainak, tisztán és egyedül polgári s legkevésbbé sem vallásos harca vala. S miként sujthatná már most a magyar protestáns egyházat azon vészes következés, melynek szülő okaiban, néki semmi legkisebb része nem vala. Másként állott a dolog a bécsi és linci békekötéseket megelőzött harcok idején; mert akkor valóban az egész magyar protestáns egyház fegyverben állott; a hadvezérek ünnepélyes proklamációikban nyiltan kijelentették, hogy a lelkiismeret szabadságáért s a protestáns egyház államjogi törvényes helyzetéért, örök időkre való megszilárditásáért fognak fegyvert. Ezek voltak a magyar protestáns egyház élet-halál-harcai, a melyekben, hogyha a jezsuiták által vezetett osztrák dynastia győzött volna: bizonyosan gyökerestől kiirtatott volna a protestantismus a két magyar hazából, épen úgy,

mint II-dik József idejéig kiirtva volt Cseh-, Morvaországból és más osztrák tartományokból. A nagy Isten azonban megáldotta az ő népének fegyverét, s békességet szerzett, nem „unbedingte Unterwerfung“, hanem mindkét félnek szabad, önkéntes és ünnepélyes beleegyezése által. Igaz, hogy a békekötések cikkei, a megszüntnek vélt magyar alkotmány és corpus juris alaptörvényei közé, nagyobb biztositás végett beiktattak, hogy így, Magyarország nem protestáns rendei is, ünnepélyesen és örök időkig jót álljanak a magyar protestáns egyház államjogi létezése és szabad vallásgyakorlata mellett. A törvénykönyvbe való beigtatás által azonban, a békekötéseknek, mint ilyeneknek, önálló létezése és kötelező ereje nemcsak meg nem szünt, sőt nagyobb erőt és biztosítékot nyert, a mit nemcsak a dolog természete, hanem az is kiváltképen bizonyit, hogy a magyar királyok a bécsi és linci békekötésekre, mint békekötésekre esküdtek meg, s hogy az 1791. XXVI-dik s az 1844. III-dik, fejedelmileg szentesitett törvénycikkek külön emlitik és nevezik meg a békekötéseket, s külön ismét, az azokat magokba foglaló törvénycikkeket. „Renovantur tenores, *Pacificationis Wiennensis*, articulo 1. ante coronationem, anni 1608. citati, ac in legum tabulas relati, *Pacificationis item Linciensis* articulo 5. 1647. inserti“, — mondja az 1791. XXVI. t.-c. a maga első, bevezető pontjában. Az 1844-ik évi III-ik törvénycikknek első pontja pedig ezt tartja: *„a bécsi és linci békekötések alapján“* — ez tehát már meg sem emliti az 1608. és 1647-dik évi törvényeket — „az 1791. XXVI. törvény következendőkben bővittetik s illetőleg módosittatik.“ Ha ama békekötéseknek, a törvénykönyvbe való beigtatása által, önálló létezésök, békekötési jellemök megszünt volna: akkor az idézett törvénycikkek semmi szin alatt nem fogták volna azokat külön és önállólag is megnevezni s a protestáns egyház államjogi létezése legfőbb alapjául vallani. A ki a magyar protestáns egyház államjogi viszonyainak történeti fejlődését ismeri, és a ki tudja, hogy a magyarországi protestánsok, a harcok, békekötések és törvényhozások meze-

jén, folyvást mint *evangélikus rendek*, „status evangelici“, szerepelnek: az meg fog róla győződni, hogy a magyar protestáns egyház, mint ilyen, a magyar koronához tartozó országokban, nyilvános államjogi s testületi létezéssel bír, s a magánjog, vagy fejedelmi kegyelem körébe soha józanul és igazságosan le nem taszítható. Nem idegen földről későbbben beköltözött, s kegyelemből befogadott és eltűrt egyének, hanem az Árpád alatt hazát foglaló magyarok törvényes utódai alkotják a magyar protestáns egyházat, melynek államjogi s testületi szabad létezhetését fegyverrel vívták ki, s a népjog sérthetetlen elvei szerint, békekötésekkel biztosították, örök időkre.

Egyébiránt azon nézetünket, hogy a bécsi és linci békekötések mai napig érvényben állanak, közvetve és látszólag legalább, a császári nyiltparancs is elismeri, mert LVII-dik pontjában azt mondja, hogy, „a mindkét hitvallású evangélikusokat illető *államjogi helyzet alapjai*, a mint azok az 1791. 26. s 1844. 3-dik törvénycikk által kijelöltettek, ezen nyiltparancs által érintetlenül maradnak“. Az idézett törvénycikkek pedig, mint láttuk, egyenesen a bécsi és linci békekötéseket vallják a protestáns egyház államjogi helyzetének alapjául. Mi az oka tehát, hogy a magyar protestáns egyház nagy megnyugtatására, ezen békekötéseket a nyiltparancs névszerint is fel nem említi; mi az oka, hogy létrejövetelével s egész tartalmával annyira megsértette és feldúlta azon békekötéseket s a magyar protestáns egyház államjogi helyzetét? Mert avagy lehet-e ott képzelni államjogi létet és szabad vallásgyakorlatot, a hol római katholikus, absolut államhatalom octroyál a protestáns egyház számára törvényeket?

A magyar protestáns egyház másik főalaptörvényével, az 1791. XXVI. t.-cikkel, szintén ellenkezésben van a cs. nyiltparancs, nemcsak annyiban, a mennyiben nevezett törvénycikk a protestáns vallás szabad vallásgyakorlatát örök időkre visszaállitottnak nyilvánitja, — liberum religionis exercitium, in perpetuum restabilitum; — s maga a törvény-

cikk is örök időkig fennállónak neveztetik, — perpetuo duratura lex; — hanem annyiban is, a mennyiben e törvény 4. §-a világosan megszabja, hogy „az evangélikusok, vallásra tartozó ügyekben, egyedül saját felsőbbségjeiktől függjenek“, — evangelici utriusque confessionis, iis quae ad religionem pertinent, unice, a religionis suae superioribus dependeant; — mert e ponton nemcsak azt kell érteni, hogy az egyház tisztviselői egyedül protestánsok legyenek, hanem általában azt, hogy az egész egyházi hatalom, tehát a törvényhozás is, magának az egyháznak birtokában legyen; mert miként bármely más társadalomban, úgy az egyházban is, nincs nagyobb fontosságú függés annál, mint a mely a törvényhozó és törvényt elfogadó között vagyon. Végre ellenkezik ezen törvénycikkel a cs. nyiltparancs és ministeri rendelet annyiban is, a mennyiben azon törvénycikk világosan megszabja, „hogy azon egyházi törvények, melyeket a zsinatok annak rendi szerint alkottak s melyeknek az evangélikusok tényleges gyakorlatában vannak s melyeket ezután ezen törvény értelmében alkotni fognak, sem hatósági parancsok, sem királyi kibocsájtványok által meg nem változtattathatnak“; — *„canones circa religionem, per synodos, suo modo conditi, in quorum nempe actuali usu consistunt et deinceps, ratione per hanc legem definita condendi, neque per dicasterialia mandata, nec per regias resolutiones possint alterari“*. A császári nyiltparancs és ministeri rendelet pedig, a protestánsok érvényben és gyakorlatban álló kánonait gyökeresen megváltoztatja. Érdekes e törvénypont azért is, mert a zsinatokról azt mondja, hogy azok kánonokat és határozatokat *alkotnak*, tehát nem csupán inditványoznak és terveznek, s a megalkotott kánonok irányában az államhatalomnak csak superinspectiót és approbatiót, tehát nem önkényes változtatási jogot ád; — „canones et statuta *condita*, nonnisi postquam *superinspectionem* regiam transiverint, et *approbationem* obtinuerint, robur sortiantur firmitatis“.

A magyar reformátusokra s különösen tiszántúliakra

nézve, nagyfontosságú alkotmányi alaptörvények még az 1821-dik évi pesti generalkonvent határozatai, melyek közül egyetlenegy sincs, mely a szervezkedés és törvényhozás hatalmát az egyház kezéből legkisebb részben is kiadná; s mely konventi határozatokban — noha a körülmények s viszonyok ezt némi részben lehetővé tehették volna — az államnak semmi tényező és törvényhozói befolyása nem volt. A magyar királyi helytartó-tanács a tiszántúli egyházkerület kebelében felmerült s az államkormányhoz, a legfőbb egyházfelügyelet jogára való tekintetből bepanaszolt egyházkormányzati kellemetlen vitákat, a helyett, hogy maga intézte volna el: tisztelvén az egyház autonomiáját, 1821. január 16-án kelt leiratában, elintézés végett, a négy reformált kerület general-konventjére bizza, s e konvent a vitát elintézvén, az állam minden befolyása nélkül, az egyházalkotmányra vonatkozólag, organikus határozatokat, alaptörvényeket hozott, melyeket a helytartó-tanács, 1821. július 31-dikén kelt kibocsátványa által, helybenhagyott. Ekkor lett voltaképen elintézve a még Sinai által támasztott egyházkormányzati vita, sőt ekkor tétetett elég az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-a azon pontjának is, mely azt kivánja, hogy az egyházkormányzati fokozatos felsőség a maga rendi szerént alakuljon meg és álljon fent. Ez az oka, hogy ezen konvent után a budai zsinat kánonainak megerősitése soha többé nem kéretett; mert ezen időn túl már semmi vita nem támadt többé a magyar reformált egyház kebelében, a lelkipásztorok s világi férfiak egymáshozi viszonya, s az egyházkormányzati hatóságok jogköre és fokozata felett.

A magyar protestáns egyház kánonai arról, hogy magát az egyházat, nem pedig az államot illeti az egyházi ügyekben való törvényhozás joga, tüzetesen nem szólanak, mert hiszen eredetük, minden pontjuk és egész mivoltuk bizonyitja azt, hogy szerintök az egyháznak a maga kebelében teljes autonomiája és öntörvényhozási joga van, a mely jogot, az elmult időkben, soha senki kétségbe nem hozott és meg nem sértett. Vannak azonban egyes kánonok is,

melyekből az egyház öntörvényhozási hatalma világosan kihozható. Nevezetesen:

a) a komjátii kánonokban: Classis V. Canon I. világosan a zsinatok tisztéül jelöltetik ki, hogy azok által *„törvények irattassanak"*, *„Canones ederentur"* ;

b) a Gelei Katona-féle kánonok XII-dik cikke a nagyobb fontosságú változtatásokra nézve egyenesen azt kivánja, hogy azok, az egyetemes egyháznak, nemkülönben a Helvét Hitvallást követő fejedelemnek, evangélikus rendeknek beleegyezésével, tartományi, sőt nemzeti zsinaton tétessenek. Az erdélyi református fejedelemnek s a hitsorsos rendeknek tehát csak beleegyezést, consensust ad, de magát a változtatás tényét és jogát a zsinat körébe utasitja. — Ugyanezen kánonok zárszava azt mondja, hogy ezen törvényeket, tehát az ezekben foglalt alkotmányi elveket és szabályokat is, mindaddig meg kell tartani, míg a nemzeti, vagy legalább tartományi zsinat által más nem határoztatik. Nem mondja, hogy míg az államhatalom, a felekezet tetszés szerinti meghallgatásával, vagy a nélkül, mást nem határoz;

c) az ágostai hitvallásúak már említett Coordinatiója, vagyis kánonai, Sectio VI. 5. 233. az evangélikusok egész testületét s magát az illető kerületet illető ügyeket, az egyházkerületek és egyházmegyék *szervezését*, — zsinat nem létében — egyenesen a kerületi gyűlés hatáskörébe utasitja

Végéhez értünk vizsgálatunk első és legfontosabb részének, melyből kitünik, hogy a Magyarország felett most, vagy bármikor uralkodó és uralkodott államhatalomnak s legközelebb és napjainkban az austriai dynastiának, a fegyveres győzelem rideg jogi alapján, jogában és tisztében állana ugyan, a magyar protestáns egyház államjogi helyzetére s más felekezetekhez való viszonyára vonatkozólag oly rendeleteket bocsátani ki, melyek a bécsi és linci békekötésekkel s az 1791. XXVI. t.-cikkel teljes egyezésben állanak s azokat nem sértik; de oly hatalmat, mely szerint

a magyar protestáns egyház szervezetére és alkotmányára tényező és törvényhozó befolyással bírjon, az austriai dynastia sem az Istentől, sem az emberektől nem vett.

Jól tudják a magyar protestánsok, hogy vannak Európában fejedelmek, a kik a protestáns egyház kebelében törvényhozó társak, sőt törvényhozók; mert a viszonyok hatalma igen sok országokban azt hozta magával, hogy a reformátiót az államfő vitte keresztül s szilárdította meg, az egyházat s iskolákat ő tartotta fent, s így az episcopatusnak mind terhét hordozta, mind jogait gyakorolta, nemcsak *circa sacra,* hanem *in sacris* is. E rendszernek, ha az Isten igéje s a keresztyén egyház fogalma s elvei szerint nincs is, de az emberi értelem szerént van némi alapja, mert a fejedelem vagy dynastia, mely jure territorii ama hatalmat gyakorolja, nemcsak tagja, hanem tettleges pártfogója, sőt már kezdetben alapítója, reformátora volt az egyháznak. Ámde az austriai dynastia a magyar protestáns egyháznak nemcsak alapítója s tettleges pártfogója sohasem volt, sőt a római katholikus klerussal együtt gyakorta a végső kiirtásig s halálig üldözte azt; s hol van azon emberi józan ész, mely egy ily dynastiának episcopatusi törvényhozói jogokat adhatna az Isten anyaszentegyháza felett. Valóban csudálkozni lehet tehát, hogy európai hírű protestáns tudósok is, mint Hase és Schenkel, helyeslőleg, sőt magasztalólag szólhattak az 1856-dik évi ministeri tervezetről s egyenesen a németországi viszonyok szempontjából ítélték azt meg. A ki veszi magának azon hatalmat, hogy a magyar protestáns egyház alkotmányi ügyéről véleményt mondjon: az ne sajnálja azon fáradságot sem, hogy a kérdés alatti egyház történeteinek s államhozi viszonyainak legalább főbb pontjait alaposan ösmerje meg.

Ki levén e szerént mutatva a cs. nyiltparancs és ministeri rendelet eredetének és jogi alapjának merőben törvénytelen, s a protestáns egyház hitelveivel ellenkező volta: nyugodtan és kötelessége szerént kimondhatná s bizonynyal ki is mondja az egyház annak határozott el

nem fogadását; mert legyen bár valami, tartalmára nézve, jónak és üdvösnek látszó: ha eredete és jogi alapja törvénytelen, sőt vészes, meg is kell azt vetni, mert elfogadása által, a kérdés alatti ügyre nézve pl. azon elvet szentesitenők, hogy az egyháztól idegen, sőt azzal ellenséges hatalom is, az egyház számára törvényeket hozhat, saját kénye szerént. Hova vezetne ez az austriai császári államban, hol a Concordatum, s annak következtében a jus canonicum, a római katholika egyház előjogai, kiváltságai, embertelen s keresztyénellenes eljárásai, pl. a néhol saját temetővel nem biró protestánsok holttestének a katholikusok temetőjéből való szivtelen kizárása s több effélék, a Concordatumot életbeléptető cs. nyiltparancsban „az Isten törvényével s a birodalom helyesen felfogott javával összhangzásban lévőknek“ mondatnak? Hová vezetne ez oly államban, melyben csak épen e napokban szünt meg azon botrányos tény, hogy a bécsi protestáns consistoriumnak, évtizedek folyamán, természetesen a kormány parancsa következtében, római katholikus elnöke volt s hol köztudomás szerint a türelmetlen római katholikus klérus s a jezsuiták eleitől fogva oly nagy befolyást gyakoroltak, magára az uralkodó házra is. Nem lehet a magyar protestáns egyháznak magát a civilisatio, korszellem, műveltség s más effélék által bárgyú álomba merülni engedni; mintha t. i. már ezentúl épen nem kellene tartania az államkormány és klérus üldözéseitől. Hajdan üldöztetett az egyház égetések, fogházak, gályák, templomok, iskolák erőszakos elfoglalása, papok, tanitók elkergetése s más effélék által, most és ezentúl üldöztetik nem ily brutalis, hanem civilizált, de szinte romboló eszközök által. És ezek még vészesebbek. Ne féljetek azoktól, kik a testet ölik meg! Ne féljen a magyar protestáns egyház a nyilvános, erőszakos viharoktól, mert megmutatta a történet, hogy „crescit sub pondere palma“; de féljen, igenis, a titkos férgektől, melyek az egyház pálmafájának épen gyökerét rágnák és emésztenék szét.

Most tekintsük már meg, előbb a császári nyiltparancs s azután a ministeri rendelet főbb pontjait, hogy azokat a magyar protestáns egyház közelebbi törvényes szerkezetével s hitelveivel részletesen is összehasonlíthassuk. E végre azonban ösmerjük meg előbb a magyar protestáns egyháznak 1848 előtti törvényes alkotmányát, legalább a főbb pontokban.

Az egyes gyülekezetek ügyeit igazgatja a presbyterium, melynek elnöke a reformátusoknál legtöbb esetben csak a lelkipásztor, az ágostai hitvallásúaknál, a lelkipásztorral együtt, a gyülekezet világi felügyelője, inspector, kurátor. A presbyteriumok, a reformátusoknál, legtöbb helyen magok egészítik ki magukat, a gyülekezet tekintélyesebb tagjai közül; az ágostai hitvallásúaknál már a presbyterium tagjai legtöbb helyen a nép, vagy a gyülekezeti nagygyűlés által — conventus localis — választatnak. A presbyterium s illetőleg az egyházi nagygyűlés szabadon választja a gyülekezet minden tisztviselőit; a papokat és tanítókat azonban, megerősítés végett, az illető esperest, senior eleibe terjeszti fel. 1848 előtt soha semminemű választást nem kellett az államkormánynak feljelenteni; most pedig az elválasztottak minden bizonyítványait még azon esetben is fel kell terjeszteni, s megerősítést kérni, ha ugyanazon gyülekezetben, pl. egyik tanítói állomásról a másikra tétetnek által. A presbyterium és egyházi nagygyűlés volt a gyülekezet kebelében levő iskoláknak nemcsak fentartója és felügyelője, de, az egyházmegyével és kerülettel együtt, törvényhozója is, az államhatóságoktól teljesen függetlenül.

Az egyes gyülekezetek felett álló legközelebbi hatóság, az egyházmegyei közgyűlés és törvényszék, — synodus partialis, conventus tractualis, senioralis; consistorium tractuale, seniorale. Ezeknek elnöke a senior vagy esperest, a tractualis, coadjutor kurátorral, inspectorral együtt, kik mindketten az egyházmegyét alkotó minden gyülekezetek presbyteriumai által szabadon választattak, és soha az államhatóságok eleibe megerősítés végett fel nem terjesztettek. Az egyházmegyei közgyűlést alkotják az egyházmegyebeli

minden papok, s néhol az egyes gyülekezetek világi képviselői; az egyházmegyei consistoriumot vagy törvényszéket pedig egyenlő számú papi és világi assessorok, kiket a gyülekezetek presbyteriumai, minden államhatósági megerősítés nélkül, szabadon választottak. Az egyházmegyei közgyűlések és törvényszékek a keblökbeli egyházak és iskolák ügyeiben intézkednek, a kerület határozatainak végrehajtásáról gondoskodnak, s az egyházi és iskolai peres ügyekben az első folyamodású biróságot alkotják. Az esperest, a ki legtöbb helyen élethosszáig, néhol pedig csak néhány évre választatik, minden évben egyszer, meglátogatja az illető egyházakat és iskolákat.

Több egyházmegyék felett áll az egyházkerületi közgyűlés és törvényszék; synodus generalis, conventus superintendentialis, consistorium superintendentiale. Ennek elnöke a superintendens és kerületi főkurátor együtt, kik mindketten a kerületbeli egyes gyülekezetek presbyteriumai által szabadon választatnak, az elválasztott superintendens, egyszerű tudomás végett, az államkormánynak bejelentetett. A kerületi gyűlést alkotják, néhol az esperestek és egyházmegyei segédgondnokok, másutt ezek mellett egyszersmind az egyházmegyék külön képviselői. — Az egyházkerületi közgyűlések alkotják a magyar protestáns egyháznak legfőbb hatóságát, mindezideig; mert az úgynevezett generalkonventek csak rendkivüli esetekben s bizonytalan időben szoktak összejönni, s csupán egyes kijelölt ügyekben intézkedni; országos vagy nemzeti zsinat pedig, az egy budain és pestin kivül, korábban a magyar protestáns egyház temérdek szenvedései s a folytonos harcok, későbben az államkormány indolentiája, vagy egyenes gátlása miatt sohasem tartathatott. Az egyházkerületi közgyűlések tehát, minden egyházi és iskolai ügyekben, mint legfőbb törvényhozói és birói hatóságok, egymástól függetlenül intézkedtek. Innen van az, hogy miként az egyházi szertartások, úgy az egyházszervezet is, némely pontokban, különbözőleg fejlődött ki a kerületekben. Az egyházkerületi közgyűlések jegyzőkönyvei

csupán tudomás végett, az államkormánynak felterjesztetnek, a határozatok azonban tüstént életbelépnek.

Mindezen egyházi hatóságok gyűlései, teljes nyilvánossággal, s 1848 előtt minden fejedelmi biztos nélkül tartattak. Megjelenhetett s megjelenhetik ezen gyűléseken bárki, szót emelhet s tanácskozási szavazattal — votum consultativum — bír; döntő szavazatjuk — votum decisivum — csak azoknak van, a kik a gyűlésnek rendszerinti tagjai.

A magyar protestánsok jól ösmerik ezen főbb pontjaiban lerajzolt alkotmánynak hiányait. Tudják, hogy ebben nincs mindenütt kellő szigorú következetességgel keresztülvíve a képviselet elve, érzik a némely pontokra nézve igen kivánatos egyformaság és összhangzat hiányát is: ugyanazért évtizedek óta folyvást óhajtották és sürgették egy autonom zsinat tarthatását, mely a bajokon kellőleg segítsen. Az államkormány azonban, a helyett, hogy ezen kérelmet teljesítette volna, octroyálási kedvében, a nyiltparancs és ministeri rendelet által, kész alkotmánynyal lepte meg az egyházat.

Lássuk tehát már most sorban a cs. nyiltparancs főbb pontjait.

A cs. nyiltparancs III. §-a szerént, az egyházkormányzati gyűlések s hatóságok tagjai, nincsenek kötve a megbízók utasításaihoz; tehát az illető választó testületek nem adhatnak szükség esetében kötelező utasítást az általuk választottaknak.

Hogy törvényszékeken, a birónak semmi utasításra szüksége nincs, s azt el sem fogadhatja: az túl van minden kétségen; mert a birónak legfőbb, sőt egyedüli utasítása a már meglevő törvény. Másként áll a dolog a kormányzási és törvényhozási gyűlésekre nézve, a hol már az egyéni felfogásnak, indulatnak, jó és rosszakaratnak igen széles mezeje van, s a hol épen ennélfogva mulhatatlan szükség van a választottak vagy követek irányában való ellenőrködésre. Ezen ellenőrködést, szabad társadalmakban, a gyűlések nyilvánossága, a szabad sajtó, s más efféle

intézmények teljesitik; a hol ilyenek nem léteznek, ott az utasitás nagyon szükségesnek és üdvösnek látszik, legalább a nagyobb fontosságú s főbb ügyekre vonatkozólag. Ennélfogva, a cs. nyiltparancs idézett pontja, a magyar protestáns egyházra vonatkozólag aggodalomgerjesztő, kivált miután a kerületeken és zsinatokon, nagy számmal fognának ülni olyanok, kik a kormánytól is húzván fizetést, kellő függetlenséggel biróknak bajosan lehetne őket tartani.

A IV. §-ban a fejedelem a főfelügyelői jog gyakorlását, némely esetekre közvetlen egyedül magának veszi, holott az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-a, általában és feltétlenül, „via legalium regni dicasteriorum“ kivánja ezt gyakoroltatni. Tehát itt is az egyház jogainak csonkitása s nyugalmának veszélyeztetése, mert a dolog természete szerént, mindig több biztosság van a testületeknek, mint egyeseknek jogérzésében és igazságszeretetében. És nem is lehet elgondolni, hogy micsoda józan cél és érdek, vagy mi igazságszeretet lehet abban, hogy némely meg nem nevezett esetek feletti felügyelet egyenesen ő Felsége személyének tartatik fenn.

Az V. §. 4-dik pontja szerént az egyházi legfőbb törvényszék szerkezetének meghatározását magának tartja fenn ő Felsége, s ez ügyben a kerületeket csak meghallgatja. E nem csekély fontosságú ponton is tehát, az öntörvényhozás és önbiráskodás elve van megtámadva, mert avagy lehet-e azon társadalomnak autonomiája, mely még arra sincs képesitve, hogy legfőbb törényszékét önmaga szervezze, melynek csak véleményezési joga van s melynek még csak az sem igértetik meg, hogy a Felség a beadandó vélemények többsége szerént fog határozni.

A VIII. §. szerént az egyházi biróságok diját egyenesen ő Felsége határozza el. Nem nagy sérelem az egyházra nézve, mert csupán pénz körül forog s az államnak csakugyan érdekében áll felvigyázni arra, hogy tagjai túlságos költségekkel az egyházi élet mezején se terheltessenek. Ezen érdeknek azonban teljesen elég lett volna téve

a Veto által, s igy tiszteletben maradhatott volna e ponton is az egyház autonomiája. Ha az egyházi törvényszékek szerkezetének, eljárásának és dijazásának meghatározásában ily tényező s törvényhozó szerepet vesz magának az állam: akkor független egyházi igazságkiszolgáltatásra a magyar protestáns egyháznak számitani sem lehet.

A X-dik §. némi kiméletet igér az egyházi személyek iránt, az azok ellen intézendő bünügyi eljárásokban. Ezt is köszönettel kell fogadni, noha többet nem ád s nem is adhat, mint a mennyit a szoros igazság, a müveltség s az emberiség érdeke megkiván; így általa az egyház, valami tartalmas új kedvezményt nem nyer. Ha e pontra nézve, nem csupán az egyházi személyek, hanem maga az egyház és annak érdekei iránt akart az államhatalom igazságos, óvatos és kiméletes eljárást tanúsitani: akkor ezt, vagy ilyenformát kellett volna mondania: ha valaki protestáns egyházi ügy, pl. épen egyházi irodalmi tény miatt vétetik bünvádi vizsgálat vagy kereset alá: ekkor az illető egyházkerületi hatóság nemcsak értesittetik, hanem annak indokolt véleménye is kellő figyelembe vétetik a biróság által. Az igazságkiszolgáltatás ugyanis, akérdés alatti tény gyökeres felismerését mulhatlanul megkivánja, ehez pedig az egyházi ügyeknél is szakismeret és pártatlan elfogulatlanság kivántatik, ezt pedig, protestáns egyházi ügyekben, római katholikus egyéneknél bajosan lehet feltalálni.

A XI. §. utolsó pontja szerint „ha valamely — protestáns — iskola erkölcsi vagy politikai tekintetben ártalmas jellemet ölt magára, a politikai országos kormányszék által, a superintendentia egy küldöttjének meghivása mellett, vizsgálat tartandó s az eredményhez képest az iskola bezárása elrendelendő“.

Sajnálni lehet, hogy az államkormány oly elszomoritó bizalmatlansággal viseltetik a magyar protestáns egyház iránt, miszerint felteszi azt, hogy annak iskolái erkölcsi vagy politikai tekintetben ártalmas jellemet ölthetnek magukra, s az iskolákat kormányzó felsőbb és az alsóbb

hatóságokban nem vél annyi bölcseséget, keresztyéni békeszeretetet és erélyességet, hogy az iskolák politikai és erkölcsi megromlását még gyökerében meg fognák előzni. Érdekes volna tudni, hogy mivel érdemelte ki a protestáns egyház e bizalmatlanságot, melynek a Concordatumban bezzeg legkisebb nyoma sincs. Egyébiránt méltán kérdésbe lehet tenni, hogy vajjon jöhet-e elő az iskolák életében olyan vétség, mely az állam józanul felfogott érdeke és a szoros igazság szerint, az iskolák ideiglenes vagy végleges bezáratását hozhatná magával? Az iskolákban elterjedhető ártalmas szellem ugyanis, kétségen kívül, egyesektől veszi eredetét; el kell tehát távoztatni s megbüntetni ezeket; vagy ha azon alig képzelhető esetet teszszük is fel, hogy az iskolának minden elöljárói, tanárai és tanulói egyiránt bűnösök, el kell távolítani s megbüntetni mindnyájokat; nem pedig magát az intézetet bezárni, a mely, mint ilyen, teljesen ártatlan, s melynek csak kevés időre való bezáratása által is, oly szülék és tanulók is szenvednének, kik az intézet jótékonyságát, épen annak bezáratásakor akarták volna élvezni. Azonban, ha felteszszük is, azon — különben — meg nem engedhető esetet, hogy az iskola tagjai büntetésre, s maga az iskola bezáratásra lenne méltó: még ezen esetre is az igazság azt kivánná, hogy e büntetés, az illető rendes törvényszékek által, per útján, mondassék ki. A mely jogbiztosságot és igazságkiszolgáltatást megad az állam egyes polgároknak, azt nem tagadhatja meg az iskoláktól sem, a melyek, ha amaz ártalmas jellemet tettleg magukra öltötték, mindenesetre kihágást, vétséget vagy bűntényt követnek el: menjen tehát ezek megfenyitése a maga útján az illető birósághoz; több igazság és biztosság van ebben, mint ha a cs. nyiltparancs szerint, a kormányszékek, melyek ez ügyben csak vádlók lehetnek, birók, végrehajtók s talán tanúk is lennének egyszersmind.

A XII. §. a népiskolákat az egyházi hatóságoknak csak *felügyelete* és *vezetése* alá helyezi. Az egyház, az iskoláknak nem csak felügyelője és vezetője, hanem *birtokosa*

és *törvényhozója*, a mi igen nagy különbség. A protestáns egyházi élet alapelvei szerént, az iskola a templomnak valóban elszakithatlan tornáca, sőt legfőbb alapja és oszlopa; s ezen elvet, három századon keresztül, a magyar protestáns egyház folyvást és határozottan vallotta; mert tekintse meg bárki ezen egyháznak a reformációtól kezdve mind e mai napig létrejött kánonait, meg fogja látni, hogy az egyház autonom törvényhozó testületei az iskolákat mindenkor sajátjoknak s egyedül a magok intézkedési hatósága alatt állóknak tartották. Midőn Mária Therézia s II-dik József korában eljött az idő, hogy az államkormány, a felekezeti iskolákat is, a maga törvényhozása és rendelkezés alá akarta vonni: a magyar protestáns egyház nem szünt meg több rendbeli, nagyszerű felterjesztésekben az ellen tiltakozni, s az iskolai törvényhozás jogához a legnagyobb hűséggel és elszántsággal ragaszkodni; sőt a tiszántúli reformált egyházkerület a szorongattatást és vészt méltán oly nagynak tartotta, miszerint megrendelte, hogy minden gyülekezet közönséges könyörgéseket tegyen a nagy Istenhez, hogy az iskolákat, az egyház kebeléről leszakasztatni ne engedje. Ezen könyörgés azonban az államkormány által betiltatott. Végre, az epochalis 1791. XXVI. t.-c. megadta a magyar protestáns egyháznak az iskolai autonomiát is, mert 5. §-ában ezt rendeli; „Scholas quoque tam triviales, quam grammaticas, non solum quas habent retinere, sed et novas, ubicunque iis necesse visum fuerit, prout et altiores, accedente tamen praevie quoad hasce, assensu regio, erigere, ibique ludimagistros, professores, rectores, subrectores vocare et dimittere, numerum eorum augere, vel minuere, nec non directores seu curatores scholarum quarumvis tam locales, quam superiores et supremos e suae confessionis hominibus eligere; rationem, normam, et ordinem docendi, atque discendi (salva altefatae suae Majestatis, quoad scholas etiam hasce, regiae supremae inspectionis, uti praemissum est, via legalium regni dicasteriorum exercendae, potestate) ordinare, futuris semper temporibus liceat evangelicis utrius-

que confessionis". Az ezen törvénypontban biztositott iskolai autonomiának háboritatlan birtokában is voltak a magyar protestánsok, egészen a közelebbi évekig, midőn az államkormánynak az ellen intézett törvénytelen és vészes támadásai is nagy hatalommal megkezdődtek.

A XIII. §. szerént, a protestáns népiskolákban, a világi tárgyakban való oktatást épen úgy, mint ez a katholikus iskolákra nézve rendeltett, egyenesen az államkormány fogja szabályozni.

Ha az austriai államkormány ezen magának vindikált jog számára némi positiv törvényes alapot keresne: azt másutt aligha fogná találhatni, vagy inkább kereshetni, mint az 1791. XXVI. 5-dik §-ának imént idézett pontját követő ezen sorokban: „Coordinatione tamen, literariae institutionis, erga demissam statuum et ordinum propositionem, per suam Majestatem determinanda ad has perinde scholas (scilicet evangelicas) huc tamen intellectis religionis objectis, quae cuivis religioni propria manere debent, — extendenda." Mind maga ezen törvénypont tartalma, mind más, erre vonatkozó országgyűlési törvénycikkek kétségtelenül bizonyítják, hogy itt oly iskolai coordinatiónak protestánsokra való kiterjesztéséről van szó, melyet az 1790/91-diki országgyűlés XV-dik cikkében kiküldött, s LXVII-dik cikkében névszerint is elősorolt országos választmány készitett, mely választmánynak protestáns tagjai is valának; és ezen választmány mindjárt munkálkodása kezdetén kijelentette, hogy az evangélikusok iskoláinak belszervezetébe, teljességgel nem bocsátkozik; — deputatio haec, relata ad scholas evangelicorum, pure, in definiendo modo supremae inspectionis regiae, via legalium regni dicasteriorum exercendae, et coordinanda methodica literaria institutione, praestabilito systemate generalium principiorum nationalis educationis, semet occupare, non autem seu in politicam, seu oeconomicam scholarum evangelicorum coordinationem semet immittere, verum eatenus, unice instituta literaria romano catholica, pro objecto sui elaborati assumere valeat." Irinyi,

Gesch. der Entstehung etc. 274. l. A munkálat, mely ezen küldöttségre volt bízva, s melynek rendeltetése, az említett XV-dik cikk szerént, az lett volna, hogy országgyűlésileg helybenhagyatván, a Mária Therézia és József korabeli, s nem országgyűlésileg alkotott nevelési rendszer helyét elfoglalja, s az ország törvényei közé beigtattassék, csakugyan elkészült s előbb Budán 1806., majd Pozsonyban, 1826. megjelent; de sem az ország törvényei közé be nem igtattatott, sem a protestáns egyház által soha el nem fogadtatott. A kérdés alatti törvénypont tehát oly ügyről és jogról szól, a mely már lefolyt és elenyészett s a mely addig is, míg érvényben állott, s így ha most érvényben állana is: nem annyira magát a Fejedelmet s az államkormányt, mint sokkal inkább az alkotmányos országgyűlést illette és illetné annyival is inkább, mert nevezett országgyűlés, a fejedelemtől, maga és utódai nevében, még a koronázás előtt, ezen ünnepélyes fogadást kivánta: „rationem educandae juventutis, nullo unquam tempore, seu nos, seu successores nostri, propria authoritate nostra definiemus, aut qualicunque demum aulicae commissioni, vel cuicunque aulico aut extraneo dicasterio subordinabimus, verum secundum generalia principia nationalis educationis, diaetaliter defigenda, cum pleno scholarum religionis unius, a regnicolis aliarum religionum independentia, ut sic res literaria, majora in dies incrementa capiat, curaturi sumus.“ Az iskolai autonomiát tehát, melyet a magyar protestánsok sem 1791-ben, sem 1848-ban az állam irányában fel nem áldoztak, miképen dobhatnák most el maguktól, s bízhatnák az absolut római katholikus államhatalom kényére?

A mi már a nyiltparancs vizsgálatunk alatti pontjában, az államnak vindikált jog elméleti alapját illeti: az, azon merőben hibás felfogásban látszik lenni, mintha a protestánsoknál, épen úgy, mint a római katholikusoknál, a vallás csak vakhitben és engedelmességben, s külső szertartásos cselekményekben állana s mintha e szerént az úgynevezett világi tudományoknak s általában az értelem-

nek, semmi köze nem volna a vallással. Holott a protestáns egyház lényege és alapelve szerént, a vallás az ember egész szellemiségét, egész lényét szabadon áthatja és vezérli, a szabad vizsgálódás levegőjében él és annak végetlen mezején mozog, elannyira, hogy a protestáns egyházban, valódi protestáns nevelés és oktatás még csak képzelhető sem lehet a nélkül, hogy az egyház ahoz és annak céljára, a világi tudományok egész körét is, saját elvei és érdekei szerint fel ne használja. Hová lesz akkor a protestáns nevelés és oktatás éltető lelke és szabadsága, ha a természettudományok, történelembölcselet, régibb és újabb remekirodalom mezején szabadon nem mozoghat. Valamint a reformatio létrejövetelét, nagy részben az ezen tudományok által terjesztett világosság szülte: úgy a protestáns egyház erőteljes élete, virágzása és józan fejlődése is, ezek nélkül sohasem eszközölhető. Gyanút és aggodalmat ébresztőnek látszik a nyiltparancs kérdés alatti pontja annyiban is, a mennyiben azt lehet belőle kivenni, hogy a magyar protestáns népiskolákban a világi tudományokban való oktatás egészen olyan lesz, mint a római katholikusok iskoláiban, a melyekre nézve pedig, a Concordatum V. cikke világosan ezt mondja: „a katholikus ifjúság egész oktatása, minden iskolákban, a katholika vallás tanának megfelelő lesz“. Igértetik ugyan a magyar protestánsoknak is, hogy iskoláik hitvallási jelleme teljesen megóvatik. De miért veszi ki a kormány ezen megóvás hatalmát és tisztét a felekezet kezéből? Hát nem különös és botrányos dolog-e az, hogy a magyar protestáns vallásfelekezet iskoláinak vallásos jelleméről, s ennek épentartásáról, nem maga az autonom egyház, hanem a római katholikus absolut államhatalom gondoskodik. Legtermészetesebben s legcélszerűbben megóvja a magyar protestáns iskolák felekezeti jellemét az iskolák törvényes autonomiája, a mely nélkül az egyház önmagához hű, nyugodt és szabad fejlődésű sohasem lehet. Sérelmes, vagy legalább méltán aggodalmat gerjesztő e nyiltparancsi pont annyiban is, a mennyiben ezáltal az

iskolai kézikönyvek sorsa, legnagyobb részben a ministeriumtól tétetik függővé. Vajjon az egyházi generalis conferentia kihallgatása nyujt-e elég biztositékot arról, hogy a ministerium, mely teljes hatalommal fog intézkedni, kimélni fogja e téren vallásunk és iskoláink szabadságát? Ha már a kormány csakugyan oly igen bizalmatlan a protestáns iskolai kézikönyvek iránt: biztosabbnak és igazságosabbnak látszik ezek ügyét is, a rendes sajtótörvényre és biróságokra bízni. Ezek tiszte az, hogy az irodalomban elkövetett valamely kihágást, vétséget vagy bűntényt megfenyitsenek. Ellenkező esetben, a kormány itt is vádló, tanú és biró lenne egyszersmind.

A XIV. §. a gymnasiumok, reáliskolák s más középtanodák és a praeparandiák ügyéről rendelkezik. Ezekre nézve is illenek mindazon észrevételek, melyek imént a népiskolák ügyére tétettek. Sőt itt egy nagyobb kétség és aggodalom merül fel. A népiskolákra nézve nevezetesen megengedtetik, hogy azok az illető egyházi hatóságok felügyelete és vezérlete alatt álljanak; ezen felsőbb tanintézetekre nézve pedig már ennyi sem említtetik, a miből méltán azt gyanithatjuk, hogy ezeket még sokkal nagyobb mértékben akarja az államkormány a maga hatalma alá venni, mint a népiskolákat. De lássuk röviden az egyes pontokat:

a) „minden ily intézetnek egy főnökkel kell ellátva lennie, ki az intézet közvetlen vezetését kezeli, s a kormányhatóságok irányában az intézet állapotáért felelős". Ez igen bajos, sőt lehetetlen; mert egy személy miként lehet két egymástól különböző, sőt egymással ellenkezésbe jövő hatóság irányában egyszerre és egyiránt felelős? Két úrnak szolgálni nem lehet. Vagy két külön egyénre bizatnék a felelősség; egyikre az államkormány, másikra az egyház irányában? Ez ismét képtelenség; mert a kinek felelőssége van valamely ügyben, annak intézkedési hatalmának is kell lenni arra nézve; s hogy lehessen már most egy intézetben, ugyanazon időben, két felelős rendelkezőt s vezetőt képzelni? Az államkormány irányában tehát, a protestáns iskolai

ügyekre nézve, felelős csak azon egyházi hatóság lehet, melynek rendelkezése alatt az iskola és annak directora áll;

b) a directoroknak és tanároknak az államkormány által képességi vizsgálat alá vetése ismét sérelmes, mert korlátozza az egyház szabad választását, melyet pedig az 1791. XXVI. 5. §. biztosít; gyanús és veszélyes is, mert nagyon könnyen megeshetik, hogy az államkormány épen azon egyéneket veti vissza, kiket az egyház, vagyis a választók legjelesebbeknek tartanak. Méltán kérdésbe lehet tenni, hogy a magyar protestáns egyház szolgáltatott-e valaha alkalmat és okot azon bizalmatlanságra, mely e rendszabályt szülte; alkalmazott-e valaha tanintézeteiben oly egyéneket tanárokul, kik az austriai birodalom bármely felekezetű tanférfiaival a versenyt ki nem állották volna, s vannak-e tények, melyek azt bizonyítanák, hogy a magyar protestáns egyház nem képes megitélni az illetők tanképességét?

c) E pontban a felekezet, vagy egyházi testület s hatóság, a maga iskolái irányában, csak kegyúrnak — patronus — neveztetik. Ezen kifejezés, mely itt egyenesen a római katholika egyházi élet terminologiájából van véve, s melyet az austriai kormány nem most használ ez értelemben először, sérelmes elvet hordoz magában; mert a magyar protestáns egyház, a maga iskoláinak nemcsak patronusa, sőt nem is patronusa, hanem egyedüli birtokosa s törvényhozója. Patronusai oly valaminek szoktunk lenni, mely közvetlenül nem sajátunk. Egyház és iskola, a magyar protestánsoknál, a jog és fentartás szempontjából, lényegesen egy; az egyház tehát magamagának nem lehet patronusa. Mindezt kétségenkivül érti az austriai ministerium is, s hogy e kifejezést mégis használja: oka kétségenkivül az, mert úgy véli, hogy az iskoláknak birtokosa az állam, az egyház pedig csak fentartója és pártfogója.

A XV. §. a protestáns iskolák nyilvánossági jogának megnyeréséről szól; s e pont már annyiban is sérelmes, a mennyiben a magyar protestáns iskolák nyilvánossági jogát kérdés alá veti s kétségessé teszi; holott, ha egyszer,

a mult századok törvényes gyakorlata szerint, a magyar protestáns egyháznak s az azzal egységes iskoláknak államjogi szabad létezhetésök van: azok nyilvánosságát kétségbe vonni, s azokat a magánintézetek sorába letaszitni, épen oly törvénytelen és igazságtalan eljárás, mint a milyen volt az üldözések gyászos emlékezetű korszakában, a magános és nyilvános vallásgyakorlat közötti különbségtétel. Nincs ellene semmi kifogásunk, ha az állam meghatározza, hogy az iskolai műveltségnek mily mértékével kell birni azoknak, kik az ő szolgálatára lépni akarnak; az ellen sincs kifogásunk, ha az állam, az egyesekkel és felekezetekkeli nemes verseny érdekéből, saját költségén iskolákat állit, s azokban a törvényhozás hatalmát gyakorolja; de azt már, hogy az államjogi létezéssel biró s eleitől fogva törvényesen nyilvános felekezeti iskolák ügyében, a legkisebb részletekig kiterjeszkedő rendelkezési s törvényhozási hatalmat gyakorolja, s alphától az omegáig mindent ő intézzen, s a felekezet számára, a tanügyben is, a vak engedelmességnél egyebet ne hagyjon: józanul és törvényesen indokolni semmiképen nem lehet. Ámde az austriai kormány azt hiszi, hogy valamely célt az oktatás mezején is csak egyedül azon az úton s azon eszközök által lehet elérni, a melyeket ő parancsolva kiszab; s ezen alaptalan elv s az ebből következő eljárás által szorongatja és veszélyezteti már, mind általában a tanitási szabadságot s a tudományok józan fejlődhetését és terjedését; mind különösebben a magyar protestáns iskolák felekezeti és nemzeti jellemét és autonomiáját. A tudományos haladás és képződés, nem előre kiszabott s káplárok által vezetett marschút, hanem egy folyamnak szabad hömpölygése, mely a természet törvényei szerént, mindenkor megtalálja a maga útját, s halad most lassabban, majd sebesebben a maga végcélja felé. Ezen s több eféle elveket kellene az austriai kormánynak is elméjére és szivére venni, ha ugyan a társadalom valódi műveltségét és boldogságát igazán előmozditani akarja, s meg kellene győződve lenni arról, hogy a tökélyesbülés, tehát az iskolai oktatás és

nevelés folyamán is, az egyéniségeknek s az egymástól végtelenül különböző sajátlagos viszonyoknak oly nagyfontosságú tényező erejök és szerepök van, miszerént ezeknek teljes ignorálásával, a nevelés és oktatás folyamát s a tisztességes és szabad tudományokat — artes liberales — valami vasrendszerbe, prokrustesi ágyba szorítani, nem egyéb, mint egyfelől a lélek szabadságán erőszakot tenni, másfelől a tudományos haladás és tökélyesbülés sikerét gátolni és veszélyeztetni.

A XVII. és XVIII-dik §§., melyek a theologiai tanulmányokra lépni akarókról s a theologiai tanrendszerről szólanak, különösen sérelmesek annyiban, a mennyiben még a tisztán theologiai tanpályára lépendőktől s papságra készülőktől is megkivánja, hogy azok, az államkormány által létrehozott és szabályozott érettségi vizsgáknak, a gymnasiumi tanfolyam bevégzése után, szintúgy alávettessenek, mint egyebek. Ezen rendelkezés azon hibás nézeten alapul, mintha a leendő *magyar protestáns pap* gymnasiumi kiképeztetésének épen oly irányúnak, szerkezetűnek és eredményűnek kellene lenni, mint pl. egy *osztrák, római katholikus ügyvéd, fináncz* vagy más *Staats-Beamter* kiképeztetésének; mert fel sem lehet tenni, hogy az egységes Austriában az érettségi vizsgák ne egyforma szabályzatúak legyenek. De lássunk az e ponton felmerülő több képtelenségek közül pl. egyet! Ezelőtt néhány évvel, azon császári parancs bocsáttatott ki, hogy minden főgymnasiumokban, tehát a tisztán magyarokban is, a tannyelv túlnyomólag német legyen. Belátván a kormány ezen rendszabály szembeszökő képtelenségét, erőszakos és veszélyes voltát: legközelebb azon rendszabály bocsáttatott ki, hogy a gymnasiumi tannyelv lehet ugyan akármelyik a birodalmi nyelvek közül, a szerint, a mint a tanulók többségének nemzetisége kivánja; az érettségi vizsgákon azonban, mulhatatlanul meg fog kivántatni, hogy a tanuló a német nyelvben, mind élőszóval, mind írással, vagyis fogalmazással, teljes jártassággal birjon. Ki ne látná, hogy ezen célt, különösen a tiszta ma-

gyar gymnasiumokban, német tannyelv nélkül elérni teljes lehetetlen. A korábbbi rendelet e szerént, akarta a célt s nem titkolta az eszközöket sem; a mostani a célt akarja, de az ahoz vezető eszközöket többé nem akarja, vagyis eltitkolja. A leendő magyar protestáns papnak is tehát, ki a német irodalmat ismerni, s e végre a német nyelvet érteni minden bizonynyal köteles, ezentúl e nyelven beszélnie és fogalmaznia is kell, mit pedig hivatalánál fogva egészen nélkülözhet, s melyet ha megszerezni akar, bizonyosan oly lényeges tanulmányokat kell a gymnasiumi tanfolyamban nélkülöznie, melyek leendő pályájára nézve a legfontosabbak lennének. — Nagyon együgyű ember az már Magyarországban, a ki be nem látta, hogy az austriai kormány célja ezen s több ehez hasonló tartalmú rendeletekben nem más, mint a magyar nemzet germanizálása. Sajnálni lehet, hogy a kormány figyelembe nem vette, miszerént ő maga, már nemcsak apostoli, hanem germanizalási missióját oly nemzet ellen kezdette meg, melynek már a XVI-dik és XVII-dik s legközelebb a XIX-dik század folyamán nagyszerű s az európai miveltség színvonalán álló irodalma volt és van; oly nemzet ellen, melynek nincs nagyobb kincse dicső nyelvénél és nemzetiségénél, s mely nagyon érzi, hogy hivatva van arra, miszerint az európai művelt nemzetek sorában, a tudományok mezején is *önálló* pályát fusson. Ily nemzet ellenében már, bármely teremtett állat germanizáló szándéka is, nagyon kevés sikerű lehet.

Általában sérelmes és veszélyes pedig a magyar protestáns egyházra nézve azon körülmény, hogy a római katholikus osztrák államkormány, leendő papjainak képeztetésére s a theologiai tanfolyam szabályozására oly tényező befolyást akar gyakorolni, miszerént még a theologia tanrendszert is *jóváhagyás* végett kellend az osztrák kormánynak felterjeszteni. Oly dolog, mely mindezideig példátlan a magyar protestáns egyház és iskolák több mint háromszázados története folyamán. Eféle pont bezzeg nem fordul elő a Concordatumban. A nyilvános államjogi létezéssel bíró,

s hitvallásaira s életelvéro nézve egészen ösmeretes, a nyilvánosság napfényét sohasem kerülő magyar protestáns egyház tehát, ezentúl még annyira sem lenne elbocsátva, hogy saját papjai képeztetésének tanrendszerét szabadon meghatározhassa. Az osztrák római katholikus kormány jobban tudja azt, hogy milyennek kell a valódi magyar protestáns pap tudományos képzettségének lenni, mint maga az egyház! Risum teneatis amici! A lehető legkedvezőbb esetben is, méltán tartani lehet tőle, hogy a nyiltparancs e kérdés alatti pontja következtében, valamely állami vagy épen udvari protestáns theologia fog kiképződni, a mely a theologiai tudományosság fejlődését vagy megakasztja, vagy egyoldalúvá teszi, a tanítási szabadságot mindenesetre veszélyezteti, sőt semmivé teszi. Tökéletesen elég lenne tehát téve az állam legfőbb felügyeleti jogának, ha a tanrendszert csak tudomás, nem pedig jóváhagyás végett kivánná felterjesztetni, s esetleg csak akkor lépne fel e mezőn is, midőn kétségtelen adatokból meg lenne győződve arról, hogy a leendő protestáns papok kiképeztetésének rendszere az államra nézve valóban sérelmes.

A XXV. és XXVI. §§-ban azon szabály mondatik ki, hogy a magyar protestáns egyház kerületekre való felosztását egyenesen és egyedül az államkormány határozza meg, sőt ezen felosztás a legközelebbi időkre már tényleg foganatba is vétetik, s az egyház, mint egykor a szegény öreg Pelias Medea által, darabokra felkoncoltatik.

E pontban is oly jogot vett magának az állam, melyet sem positiv törvényekből, sem a multak példájából, sem a józan észből indokolni és védelmezni nem lehet. A magyar protestáns egyháznak most létező, vagy valaha létezett törvényei között egyetlen egy sincs, a melyen az államnak egyházfelosztási jogát legkisebb részben is alapítni lehetne. Mindazon felosztások is, a melyek alatt a reformatiótól kezdve e napig, a magyar protestáns egyház élt, egyáltalában nem állami, hanem egyházi autonom rendelkezés szüleményei. Nem áll tehát az Oesterr. Zeitung azon egyik köze-

lebbi állítása, mintha a magyar protestáns egyház eddigi felosztása, az 1734. október 20-án kelt, úgynevezett Carolina Resolutio-n alapulna, mert ebben, a protestánsok előleges felterjesztése nyomán, csak a superintendensek száma határoztatik négyre, a kerületek határairól pedig, melyeket a protestánsok magok állapitottak meg, szó sem tétetik. A kormánynak más oka és ürügye ezen felosztásra aligha lehet, mint az, hogy az egyház felosztása, az ország politikai s katonai felosztásával párhuzamba, vagy egyezésbe tétessék. Ámde ezen elv sincs kellőleg megtartva, s igen könnyű lenne kimutatni, hogy ezen új felosztásban sokkal több képtelenségek és anomaliák foglaltatnak, mint a régiben. De ha a nevezett szempontból a lehető legtökélyesebb lenne is ezen új felosztás: mégsem lehetne azt az egyháznak elfogadni, mert az, azon elvet hordozza magában, hogy az egyház a változékony politikai érdekeknek legyen rabszolgája, s e mellett századok által megszilárdított s megszentelt egyháztársadalmi, s különösen főiskolai anyagi és erkölcsi viszonyokat fogna ezen felosztás széttépni, az egyház nagy kárával s évtizedekig tartó zavarával. Mennyivel igazságosabb és méltányosabb az állam e pontra nézve is a római katholikus egyház iránt! A Concordatum nevezetesen így szól e pontról: „A szentszék, az őt illető jognál fogva, új egyházmegyéket állítand; azoknak új határokat jelölend ki, ha a hivek lelki java úgy kívánja. Ily esetben azonban magát a császári kormánynyal egyetértésbe teendi". A felosztás joga és ténye tehát egyenesen az egyháznak van fentartva, s egyházi, nem pedig állami érdektől tétetik függővé, s az államnak csak egyetértése kivántatik meg. A protestáns egyházra nézve pedig, az állam intézkedik tettleg, s az egyházat még megkérdezni sem tartja szükségesnek.

A XXXIV. §. gyanús annyiban, a mennyiben az egyházközségi gondnokról azt mondja, hogy az csak *„választathatik"*. Törvényben, ily ingatag értelmű kifejezést kerülni kell, mert ezáltal könnyen azon gyanú is támadhat, hogy a kormány a nagyfontosságú gondnoki hivatalokat lassanként

háttérbe szoritani, vagy egészen eltörölni akarja, hogy a hierarchiának utat nyisson, s a papok által az egyházat könnyebben hatalmában tarthassa.

A XLIII-dik §. a zsinatnak nem törvényhozási, hanem csak törvénytervezési jogot ad. Hogy e pont mind általában az egyház autonomiájával, mind a magyar protestáns egyház háromszázados történeti fejlődésével, mind mostani alaptörvényeivel homlokegyenest ellenkezik: az már fentebb elég terjedelmesen s kétségtelenül ki van mutatva. Itt tehát legyen elég csak annyit megjegyezni még: a törvényhozási működés egész folyamának három fő-stadiumát lehet felvenni; nevezetesen: 1. törvénytervezés vagy inditványozás, 2. maga a törvényhozás, 3. a szentesités vagy veto. Autonom egyház irányában nem illeti az államkormányt még az inditványozás sem, mert fel sem lehet tenni, hogy az államkormány, kivált ha az egyháznak nem is tagja, jobban ismerné annak szükségeit s buzgóbban akarná javát, mint maga az egyház. Maga a törvényhozás pedig, már teljességgel s feltétlenül az egyházat illeti. Az állam tehát, az őt illető legfőbb felügyelés jogánál fogva, csak a szentesitést, vagy a vetót veheti magának, s ezt is csupán oly célból, ne quid respublica detrimenti capiat, azaz, hogy az egyház ne léptethessen életbe oly törvényt, mely az állam positiv törvényeivel s józanul felfogott érdekeivel ellenkezésbe jőne. Az államhatalomnak ezen határokon túl terjeszkedését, bármely érdekből is józanul indokolni nem lehet.

A XLV-dik §. az egyházi gyűlések nyilvánosságát törli el, vagy szoritja nyomorúságos szűk körbe, a miért is ez felettébb sérelmes, mert:

a) ellenkezik a Szentirással, Jézus és az apostolok abban foglalt tanaival és példájával, a kik nemcsak soha nem kerülték, sőt mindenkor keresték a nyilvánosságot; ellenkezik a protestáns egyházi élet egyik legfőbb alapelvével is, mely szerént t. i. nálunk, az egyetemes papság hitágazatánál fogva, semminemű zártkörű testület vagy hatóság nem létezhetik, s a gyűlésekből bárkik, annyival inkább

azok, a kiktől vették a gyűlések és hatóságok a maguk hatalmát, s a kiknek felelősséggel tartoznak, az egyház autonomiájának s ezt támogató hitelveinek nagy sérelme nélkül soha ki nem zárathatnak;

b) ellenkezik a magyar protestáns egyház háromszázados törvényes gyakorlatával, mert egyetlenegy egyházi törvény sem létezik, mely az egyházi gyűlések zártkörű voltát kimondaná, vagy javallaná; sőt a komjátii kánonok V-dik részének I—VIII. s a Gelei Katona-féle kánonoknak XCIII-dik pontja szerént, még az olyan zsinatok is, melyekben az ifjú lelkészek vizsgáltattak, tudományos kérdések vitattattak, házassági s más perek intéztettek, templomban s teljes nyilvánossággal tartattak; sőt létezik a jelen század elejéről a magyar kir. helytartó-tanácsnak is egy leirata, melyben a gyűlésekre nézve megengedtetik, hogy azok teljes nyilvánossággal tartassanak, s azokon bárki szót emelhessen, döntő szavazatuk azonban, a dolog természete szerént, csak a gyűlések rendes tagjainak legyen;

c) ellenkezik a gyűlések nyilvánosságából merített tapasztalással is; mert mi nemcsak azt nem vettük észre, mit a pátens a gyűlések nyilvánossága ellen egyedüli okul felemlít, mintha t. i. a nyilvános gyűlések tagjai kellő nyugodtsággal és elfogulatlansággal nem tanácskozhattak volna; de sőt inkább azt tapasztaltuk, hogy a nyilvánosságban volt egyik legfőbb ellenőrködés arra nézve, hogy az illetők az igazságszeretet mellett megmaradjanak, az egyház közjavának érdekétől el ne tántorodjanak, a tanácskozásokban a kellő higgadtságot és méltóságot megtartsák; e mellett a nyilvánosság költötte fel és tartotta ébren a gyűlésnek nem rendes tagjaiban is az egyházi közügyek iránti érdekeltséget, szeretetet és áldozatkészséget, végre a nyilvános gyűlések voltak legfőbb képző iskolái az ifjabb nemzedéknek.

A XLVIII-dik §. igen gyanús annyiban, a mennyiben megengedi, hogy a superintendensek, bármely kerületből, sőt bármely koronaországból választathassanak. Ezen szabály a józan észből s az egyház valódi java iránti szeretetből aligha

származhatott; mert ezek, kétségenkivül, azt hozzák magukkal, hogy a nagyfontosságú superintendensi hivatalra a választók olyat válaszszanak, a kit a lehető legjobban ösmernek, már pedig a saját kerületökbelieket bizonyosan jobban ösmerik, mint az idegeneket; továbbá, hogy olyat válaszszanak, ki az illető kerület jelen és mult viszonyait közvetlenül ösmeri, sőt a ki már, annak közügyeibe való korábbi befolyása által, a jó kormányzat ama mulhatlan kellékét, a tapasztalásból merített bölcseséget és jártasságot megszerzette és birja; ilyen pedig csak egyedül azon kerületbeli lelkész lehet. Ellenkezik a nyiltparancs ezen kérdés alatti tartalma a kánonokkal is, mert a komjátii kánonok I-ső rész IV-dik s a Gelei Katona-féle kánonok XC-dik cikkéből kétségen kivül van, hogy a püspöknek az illető kerület lelkipásztorai közül kell választatni. Nem tehetünk tehát róla, ha azt hiszszük, hogy ezen pont voltaképen nem egyéb, mint útkészités arra nézve, hogy egykor majd, a kerületektől a szabad választás elvétetvén, a kormány Cseh- és Morvaországból is nevezhessen a magyar protestáns egyház számára superintendenseket, a mint most a polgári tisztviselőkkel valóban cselekszi. Annyival különösebb pedig a superintendensek kérdés alatti határtalan szabad választása, mert a főkurátorokra nézve már az L. §. világosan megszabja, hogy azok csak egyedül az egyházmegyéknek a kerületi gyűlésre küldött követei közül választathatnak, holott a főkurátoroknak szélesebb körből való választhatását, már mind a dolog természete, mind a mult idők gyakorlata sokkal inkább megengedné.

Az LIII. §. az egyházkerületeknek az államkincstárból évenkénti segedelmi általánypénzt igér, mely superintensek s esperesek fizetésére, szegény ekklésiák s népiskolák felsegélésére lenne forditandó, s melyre nézve a kivitel közelebbi módozata államkormányi rendelet által fog megállapíttatni.

A mennyiben az államkormány az országos közadóból évenként tekintélyes összeget szokott forditani a különben

is oly gazdag római katholika egyház cultusa és iskolái számára, s a mennyiben a közadót nemcsak római katholikusok, de protestánsok is fizetik: nagyon igazságos és méltányos, hogy ama forrásból a protestáns egyház is nyerjen gyámoltatást. Maga az elv és szándék ellen tehát semmi alapos kifogás nem lehet, s ha vannak, a mint hogy vannak is elég nagy számmal, kik „timent Danaos, et dona ferentes“ : ennek oka az, hogy ezen rendszabály alkalmazása s illetőleg a superintendensek és esperesek fizetése által, az egyházi hivatalnokok függetlenségét veszélyeztetve lenni látják. Mindezen s több eféle aggodalmaknak eleje vétetnék, s maga a kormány célja is elérve lenne, ha az államkincstárból minden részletes kijelölés és előleges szabályzat nélkül adatnék évenként az elszánt összeg, melynek minemű egyházi és iskolai célokra való fordítása a kerületekre bizatnék, azon köteleztetéssel, hogy sáfárkodásukról az államkormánynak pontosan számoljanak.

A császári nyiltparancs LV-ik §-a kimondja azon elvet, hogy az evangélikusok rendtartása, véglegesen az egyházi törvényhozás útján fog megalakíttatni; addig azonban, míg ez megtörténnék, a vallás- és közoktatásügyi minister hatalmaztatik fel, hogy ideiglenes határozatokat bocsásson ki. Ezt a nevezett minister rögtön meg is tette, folyó évi szeptember 2-dikán kelt ideiglenes rendelete által.

Hogy ezen ideiglenes rendelet, a maga eredetére és jogalapjára nézve szintoly törvénytelen és sérelmes, mint a nyiltparancs: azt fentebb már bőven kimutattuk; sőt sérelmesebb annál, mert az egyházi törvényhozás mindazon pontjait, melyeket a nyiltparancs még érintetlenül hagyott, ezen ideiglenes rendelet már mind elfoglalja, elannyira, hogy az autonom egyház számára nem marad fenn egyéb a vak engedelmességnél. De vajjon, mi szükség volt ezen ideiglenesnek mondott rendeletre? Hát, nem megmaradhatott volna-e már a magyar protestáns egyház a maga eddigi

helyzetében, a legközelebbi zsinatig, kivált ha az, mint az Oesterr. Zeitung egyik valószinűen inspirált cikke hirdeti, már a következő év májusában meg fogna tartatni? Bölcseség-e, bármely kormányzónak vagy törvényhozónak oly ideiglenes rendeletet bocsátani ki, mely az egyháznak százados törvényeit és intézményeit gyökerestől felforgatja, szokatlan újakat léptet életbe, s ez által az egyházat oly zavarba és kényszerűségbe hozza, melyből autonomice kibontakozni aligha lesz képes valaha. Sőt általában micsoda ezen ideiglenes rendelet egyéb, mint a nyiltparancs szerént már különben is minden erejétől megfosztott zsinati törvényhozás vagy inkább törvénytervezés praeoccupálása, s függetlenségének veszélyeztetése, sőt teljes megszüntetése?

De lássuk már magát ezen ideiglenes rendelet tartalmát, legalább némely főbb pontokban.

Első tekintetre észrevehető, hogy ezen ideiglenes rendelet, legnagyobb részben nem egyéb, mint a vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1856-ban kibocsátott, s a kerületek által egyáltalában el nem fogadott törvényterv, s hogy ez viszont nem egyéb, mint a westpháliai és rajnatartományi protestáns egyházak szervezetének némi módositása, számos helyeken pedig, szóról-szóra való átirása: azt mindenki be fogja látni, vagyis kézzelfoghatólag tapasztalni, ha a ministeri rendeletet összehasonlitja a következő cimű könyv tartalmával: Kirchenordnung für die evangelischen Gemeinden der Provinz Westphalen und der Rheinprovinz vom 5. März 1835. In der aus späteren Ergänzungen und Abänderungen, besonders vom 25. August 1853, sich ergebenden Fassung, auf Veranlassung der achten rheinischen Provinzial-Synode herausgegeben von Dr. Friedrich Bluhme. Bonn, 1854. Megjelent a Kirchenordnung későbben, a hozzátartozó számtalan módositásokkal, Bielefeldben, 1856., Hagenstől, mely kiadást az austriai cultus-ministerium, úgy látszik, már nem igen használt. Az osztrák ministerium által octroyált magyar protestáns egyházalkotmánynak tehát végforrása és példánya egy oly idegen föld és egyház

Kirchenordnung-ja vala, melynek történeti fejlődése, viszonyai és szükségei a magyar protestánsokétól egészen különbözők. A bölcs törvényhozás nem az idegen intézményeket utánozza és ülteti által, hanem a hazai viszonyok történeti fejlődéséből s jelen állapotából indul ki, s a meglevő valódi szükségeket törekszik józanul kielégiteni, nem pedig cifra és szükségtelen gépeket állitani fel.

A ministeri ideiglenes rendelet voltaképen nem egyéb lévén, mint a sérelmes eredetű s vészes tartalmú nyiltparancs már megbirált elveinek és tételeinek részletes alkalmazása: annak pontonkénti taglalását itt bátran mellőzhetnők; mert ha már tisztában vagyunk magának az alapnak törvénytelen és tarhatatlan voltáról: az azon felépült alkotmányt is ilyennek kell tartanunk. Azonban, hogy ezen nézetünk alapos és szilárd volta annálinkább kitünjék: nem késünk a ministeri rendelet tartalmának némely sérelmesebb pontjait is felemliteni:

1. Első tekintetre feltünő, hogy a ministeri rendelet az egyes gyülekezetek egyházi hatóságainak, a presbyteriumoknak és konventeknek előállítását s a gyülekezet némely hivatalnokainak választását a lehető legszélesebb és oly demokrat alapra épiti, a mely eddigelé, különösen a magyar reformált egyházban szokatlan volt. Nem is lenne semmi kifogásunk ezen széles alapú választás ellen, ha ez az egyházi hatóságok felsőbb fokozatain is célszerű következetességgel keresztülvitetett volna, s ha az egyházi gyűlések ezen széles alapú választásnak megfelelő önállósággal és hatósági körrel ruháztattak volna fel. Ámde a ministeri rendelet több, az egyházra nézve igen nagyfontosságú választásokat, mint például egyházmegyei és egyházkerületi világi gondnokok és consistoriumi tagok választását, melyeket eddig az egyes gyülekezetek közvetlenül gyakoroltak, most azoktól elveszi, csak gyűlésekre bizza s így szűkebb körre szorítja. S még azon esetben is, ha a széles alapú választás, az egyes gyülekezetek példája szerént, az egész egyházalkotmányon

keresztül lenne vive: vajmi keveset fogna ez érni, a ministeri rendelet szerént, mely miként a gyülekezeti, úgy a megyei és kerületi gyűlések tárgyait is részletes szigorúsággal meghatározza és azokat a lehető legszükebb korlátok közé szorítja, elannyira, hogy a nevezett gyűlések, a miniszteri rendelet értelmében, alig lehetnének egyebek, mint felsőbb rendeletek végrehajtói, a császári nyiltparancs és ministeri rendelet fentartói, az egyház anyagi ügyeinek intézői; a nagyobb fontosságú, szellemi s különösen iskolai ügyekben pedig, mindezen gyűlések csak javaslók és felügyelők, de rendelkezők nem lehetnek még saját körükben sem. Maga a nagyfontosságú egyházkerületi gyűlés is, a 69. §. 1. pontja szerént, a superintendentia iskolai és egyházi ügyei felett csak „*tanácskozik*“, a mely kifejezés még magában nem jelenti az önálló intézkedés és rendelkezés eszméjét és jogát. Nem hárítja el ezen aggodalmunkat azon ellenvetés sem, hogy az egyházi törvényhozás a zsinat dolga; mert hiszen kimutattuk, s alább részletesebben is meglátandjuk, hogy a császári nyiltparancs és ministeri rendelet értelmében alakulandó és működő zsinat teljességgel nem fog bírni a törvényhozás valódi jogával; s ha bírna is: lehetetlen feltenni, sőt szükségtelen is lenne, hogy az a legutolsó részletes esetekre is törvényt alkosson, s ezáltal az egyházi gyűlések autonomiáját egészen absorbeálja. Zsinat-presbyteri egyházalkotmányban tehát, melyhez a magyar protestánsok híven ragaszkodnak, mulhatatlanul kellene egy ilyen tartalmú főtörvénynek is lenni: „minden egyházi gyűlés — gyülekezeti, megyei, kerületi — a saját körébe tartozó oly ügyek felett, melyekre vonatkozólag a felsőbb egyházi hatóságoknak positiv rendeletük még nem létezik, az egyház elvei és meglévő törvényeinek analogiája szerint, szabadon intézkedhetik“. Ilyen, vagy ehez hasonló tartalmú tételnek pedig, a császári nyiltparancsban és ministeri rendeletben legkisebb nyoma sincs. A mely törvényhozónak az egyházról s a zsinat-presbyteri egyházalkotmányról tiszta fogalma van, az az egyházi társadalom hatósági gépezetét

sohasem fogja egészen a polgári alkotmányok rámájára vonni, s nem feledi el különösen azt, a mi fődolog, hogy t. i. zsinat-presbyteri egyházalkotmányban az egyes gyülekezeteket, mint az egyházi hatalomnak egyedüli közvetlen birtokosait, sokkal több jog illeti, mint a legszabadabb polgári alkotmányban is az egyes községeket.

2. A ministeri rendelet a világi elemet a maga törvényes állásából háttérbe szorítja, a mennyiben az egyházmegyei és egyházkerületi gondnokokat, a consistoriumokban való társelnökség jogától megfosztja, ezeknek hivatalát eddigi méltóságából, önérzetéből és jogi alapjáról letaszítja, mert ezentúl nem az egyes gyülekezetek, hanem csupán a megyei és kerületi gyűlések választottai lesznek; könnyű pedig felfogni, hogy a gyülekezetek általi, közvetlen választatás, melyet ama nagyfontosságú hivatalokra nézve, mind a dolog természete, mind a magyar protestáns egyház törvényes gyakorlata mulhatatlanul megkiván, sokkal nagyobb erőt, tekintélyt és méltóságot ád, bármely hivatalnoknak, mint a gyűlések általi választatás. Továbbá a világi kurátorokról vagy assessorokról azt mondja, hogy azok az esperest és superintendenst, hivatalos egyházlátogatásaikban *„kisérni“* kötelesek; mi azt jelenti, hogy az egyházlátogatás és vizsgálat hivatalos joga, csak az esperestet és superintendenst illeti, a világiak pedig csak assistensek, vagy ministránsok, hogy a pontificálás fényét növeljék. Csak ezekből is meg lehet itélni, hogy mennyire képtelenség az Oesterr. Zeitung inspirált levelezőjének azon állítása, mintha a magyar protestáns egyház világi tagjai, a cs. nyiltparancscsal és ministeri rendelettel egészen meg volnának elégedve. Azon állás, melyet a világi elem, a magyar protestáns egyházalkotmányban s különösen az elnökségre nézve törvényesen elfoglal, a külföld legtöbb protestáns egyházainak gyakorlatától eltérő ugyan, s a tiszta protestáns egyházalkotmány elméleti alapelveiből is, — melyek szerént az egyházban, egymással ellensúlyba helyezendő papi és világi elem, teljességgel nincs, — bajosan lenne kimagyarázható: a magyar

protestáns egyház történeti fejlődésével és sajátlagos viszonyaival azonban, tökéletesen igazolható. Nincs ugyanis benne semmi kétség, hogy a reformációt, a két magyar hazában, a nemesség vitte keresztül és gyökereztette meg; az egyes reformátorok csak javallói, a földesurak pedig tényleges végrehajtói voltak a reformációnak, mind magukra, mind a birtokaikban lakó népre nézve. A nemesség tartotta fenn, századokon keresztül a templomokat és az iskolákat, fizette a papokat és tanítókat, képeztette külföldön az akademikusokat; a nemesség fogott fegyvert s ontotta vérét a bécsi és linci békekötésekért, ő vívott az országgyűléseken is a magyar protestáns egyház államjogi létezéseért. Egyszóval: a nemességnek, a magyar protestáns egyház irányában, jure territorii et patronatus, épen oly önálló jogi állása volt, mint van még ma is, némely protestáns fejedelmeknek a birtokaikban levő protestáns egyház irányában. A magyar nemesség ezen történeti jogainak szükségesképeni és természetes fejleménye már, a világi elemnek a megyei, kerületi gyűléseken és zsinatokon a papokéval egyenlő számú képviseltetése, és mindenütt társelnöki joga; a mely jogok, mint a tapasztalás eléggé megmutatta, sem az egyes gyülekezetnek és népnek, sem a papoknak jogszerű állását s az egyházi törvényhozásba való tényleges befolyását nem veszélyeztették; ennélfogva merőben szükségtelen, s a magyar protestáns egyház nyugalmát, békés fejlődését és virágzását veszélyeztető dolog tehát, a világi elemet, a maga törvényes jogi állásából, háttérbe szorítani. És ez annyival sérelmesebb, mert:

3. A ministeri rendelet több pontjai, esperesi és superintendensi bureaukratiát állapitanak meg. Első tekintetre feltünő ugyanis, hogy míg a segédgondnokok és főgondnokok választása a megyei és kerületi gyűlésekre szoríttatik: addig az esperestek és superintendensek, sőt még segédesperestek és helyettes superintendensek választása is, az egyes gyülekezetek presbyteriumaira bizatik, mely intézkedés, kétségkívül azon nézetből veszi eredetét, hogy az

esperesi és superintendensi hivatal, főbb, mint a kurátori, sőt legfőbb az egyházban. Főbb igenis, a papokra, tanítókra s azok feletti felügyeletre s fegyelemre nézve, de egyáltalában nem főbb az egész egyházi életre és egyházalkotmányra nézve. A választási szélesebb kör által ekként előnyössé tett esperest és superintendens aztán sérelmes vagy legalább aggasztó hatáskörrel is láttatik el. Így nevezetesen, az egyházközségi képviselők választásának szabályai a presbyteriumnak csak meghallgatása s az esperest véleményezése után, megvizsgálás és *megállapítás* végett a superintendens elé terjesztendők; mely tisztet és jogot, az egyházmegyei vagy kerületi gyűlésnek kellene bírnia és gyakorolnia. A helybeli konvent jegyzőkönyve, nemcsak tudomás, hanem jóváhagyás végett terjesztetik az esperest elé, és szó sincs arról, hogyha az esperest valamely határozatot kitörülne, — melyre pedig e pont néki, a jóváhagyás által bizonyosan jogot ad, — az ekként feltámadt meghasonlás miként igazíttassék el s hol találjon védelmet a gyülekezet autonomiája. Midőn valamely helybeli konvent, rendetlenség s más törvénytelenség miatt feloszlatandó: e tárgyban a superintendens, a superintendentialis consistoriumot csak meghallgatja, s e szerint annak véleményét tetszése szerént elfogadja vagy visszaveti, magát a feloszlatást s új választás elrendelését pedig, önhatalmúlag gyakorolja. Miért ne lehetett volna már e jogot, az egyházmegyei s egyházkerületi consistoriumokra bízni? Az egyházmegyei gyűlés jegyzőkönyveinek, s az elválasztott esperestnek és segédesperestnek megerősítése, ismét magára a superintendensre bízatik; melyek pedig, mind oly jogok, miket a dolog természete s az eddigi törvényes gyakorlat szerént az egyházkerületi consistoriumnak kellene gyakorolnia. Vegyük mindezekhez azon igen feltünő és bosszantó körülményt, hogy a ministeri rendelet szerént a superintendens rendszerinti lelkipásztor lenni többé nem fog, mert saját gyülekezete nem lesz, s bárhol is, rendszerént csak az igehirdetésre, nem pedig egyszersmind a sakramentomok

kiszolgáltatására is lesz felhatalmazva. Azonban mindemellett is, sőt épen ezért, a ministeri rendelet, az egész superintendentia *főpapjának* nevezi őt, holott tiszta protestáns elvek szerént a mi főpapunk egyedül a Krisztus, a lelkipásztorok között pedig, soha semmiféle oly rangfokozat létre nem jöhet, melyben a „főpap“ hierarchikus eszméjének legkisebb helye is lehetne. A superintendens a magyar protestáns egyház háromszáz éves gyakorlata szerént, csak primus inter pares és mindenkor confrater a lelkipásztorok között; a ministeri rendelet szerént pedig, lenni fogna egy oly bureaukratikus csodalény, melynek az Isten országában semmi legkisebb helye nincs, s melynek még csak gondolata is méltó gyanút és aggodalmat támaszt a magyar protestánsok kebelében.

4. A ministeri rendelet az egyházi hivatalnokok szabad választásának jogát nagy mértékben veszélyezteti, mert a választások érvényét a polgári hatóságok tetszésétől feltételezi, a mennyiben az elválasztott papot, tanitót, superintendenst, főkurátort megerősités végett kell az államkormánynak feljelenteni, a mely e szerént meglehet épen azon egyéneket fogja visszavetni, kikbe az egyháznak legnagyobb bizodalma van. Eféle jogot 1848 előtt soha legkevésbbé sem gyakorolt az államhatalom, mert még a superintendens-választást is, a mult század közepétől kezdve, csupán és egyedül tudomás végett kivánta bejelentetni. De micsoda józan és jogos célja is lehet abban az államkormánynak, hogy nevezett egyházi választásokat megerősités végett kivánja maga elé terjesztetni? Hát nem fel lehet-e, sőt nem fel kell-e azt tenni az egyházról, hogy az a maga közjavát s ennek előmozditására képes egyéneit, mindenkor jobban ösmeri, mint az államkormány; és nem merő igazságtalanság-e, még csak lehetővé tétele is annak, hogy az államkormány, bármely józanéletű polgárt és egyháztagot, a törvényes választók ellenére, az egyházi hivatalokból kizárjon, és pedig önkényesen, mert mindezideig semmi törvény nincs, mely a kérdéses törvénytelen hatalom gyakor-

latában, az államhatóságokat az önkényes eljárásban gátolná. Nem egyéb tehát az államkormánynak ezen szándéklott jogbitorlása, mint az autonomiájától megfosztott egyháznak az állami gyámhatósága alá taszítása, s az Austriában oly honos titkos rendőri hálóknak és tőröknek az egyház mezején való kiterjesztése.

5. A ministeri rendelet a gyűlések nyilvánosságát még a pátensnél is jobban megszorítja, mert e szerént lehetőnek látszott, csendes hallgatóként, bármely protestáns egyénnek bemehetni a gyűlésekbe; de a ministeri rendelet már, az egyházmegyei gyűlésekbe a papokon, segédpapokon és tanárokon kívül, csak az azon megyebeli presbytereket; az egyházkerületi gyűlésekbe pedig, ezeken kívül még, csak az egyházmegyei consistoriumok tagjait bocsátja be, természetesen mindnyáját csak *„stumme Beysitzer“*-ként. Tökéletesen ki lesznek e szerént zárva azon igen számos, művelt és tekintélyes világi férfiak, kik helyzetöknél s körülményeiknél fogva, különösen azon esetre, ha az octroyált alkotmány bármi módon életbe fogna lépni, presbyterséget, vagy más hivatalt nem vállalnának; de vajjon ezért megszüntek-e tagjai lenni az egyháznak, s bármely földi hatalom megfoszthatja-e őket azon jogtól, hogy mint néma hallgatók, sőt mint tanácskozók s véleményt nyilvánítók, megjelenhessenek azon egyháznak s egyházi testületnek gyűléseiben, melynek ők is alkotó s fentartó tagjai? Igen együgyű ember volna az, a ki be nem látná, hogy az austriai kormánynak 1849. óta, a magyar protestáns egyház irányában egyik legfőbb törekvése az, hogy a világi tagokat, kik nagyobb függetlenségöknél, bátorságuknál s műveltségöknél fogva az egyház szabadságának erélyes bajnokai az államkormány ellenében, az egyházi gyűlésekből, s hivatalokból leszorítsa. A papokat és illetőleg tanárokat, már feltétlenül bebocsátja az egyházi gyűlésekbe, sőt államfizetéssel bureaukratai hatalommal, s *főpapi* tiarával is kecsegteti őket, mert tudja, hogy ezeket, helyzetöknél fogva sokkal könnyebben terrorisálhatja és saját önkényes céljai eszközeiül haszná-

hatja fel. Nincs benne kétség, hogy ezen cél lebegett a kormány előtt akkor is, midőn az egyházi gyűlések nyilvánosságát oly önkényes vaskorlátok közé szorította. A ki fél a világosságtól, nem barátja az az igazságnak, s ki a protestáns egyházi gyűlések nyilvánosságát így megszorítja, az vagy nem érti a protestáns egyházi élet alapelveinek még elemeit sem, vagy szentségtelenül megtagadja azokat, sőt megtagadja az emberiség és a társadalom azon örök jogait is, melyek még a vad népeknél is tiszteletben állanak.

6. A nyilvánosság szabad levegőjétől ekként megfosztott gyűlések aztán másként is nyomorult szűk körben mozognak, nemcsak annyiban, a mennyiben tárgyaik, a törvényes gyakorlat ellenére, parányi megszabott térre szoríttvák, hanem annyiban is, a mennyiben az indítványozás természetes szabadsága, még a gyűlés rendes tagjaira nézve is, a parancsolt előleges és formulázott bejelentés által tetemesen korlátozva, s a tárgyhoz hányszor szólhatás mennyisége megszabva van; s *igen*-nel vagy *nem*-mel való szavazás, s ezen igenesek és nemeseknek a jegyzőkönyvben névszerénti elősorolása parancsoltatik. Ezen jegyzőkönyv lesz aztán a superintendesi, esperesi és még más titkos rendőri feljelentések mellett, titkos kalauza a kormánynak arra nézve, hogy a választásoknál kiket erősítsen meg s kiket vessen vissza. Amaz igen-nel s nem-mel való szavazás pedig korlátozza egyfelől a tanácskozások és határozatok józan menetelét, eredményezését, s ád másfelől az elnök kezébe veszélyes hatalmat; mert avagy nem mehetnek-e a vélemények valamely tárgy felett, három, sőt több különböző irányban, még pedig oly irányokban, melyek nem egyenesen ellentétesek lévén, felettök igennel vagy nemmel szavazni képtelenség, s ily esetekben nem az önkényhez, vagy tisztán subjectiv s pártnézetekhez s érdekekhez kell-e nyulni az elnöknek, hogy a kérdést igen-re és nem-re kitüzze. Az indítványozásra nézve pedig, nem a tanácskozások természete kivánja-e gyakran, hogy azok épen a vita folyamán, vagy végén tétessenek, azon ponton t. i., a hol

azokat, a tanácskozási harc, önként és véletlenül megszüli. Még azon esetben is, ha a tárgyalás alatti ügytől független és oly inditványról van szó, melyre nézve, az előleges gondolkodás kivánatos és üdvös: nem az elnöknek bejelenteni, hanem az egész gyűlés előtt felemliteni s előlegesen előadni kellene azt, a szerént, a mint a szabad parlamenteknél szokásban van. Csak magának az elnöknek való bejelentés nem egyéb, mint a gyűlés egyes tagjainak, sőt az egész gyűlésnek, az elnök gyámsága alá helyezése. — A ministeri rendelet által octroyált egyházalkotmányra vonatkozólag, mely lényegében s legtöbb pontjaiban az 1856-ban kibocsátott, de a kerületek által egyhangúlag visszavetett ministeri tervvel tökéletesen egyezik; láss több rendbeli érdekes megjegyzéseket és ellenvetéseket: Unmassgebliche Ansichten, über den Ministerial-Entwurf zu einer Kirchen-Coordination der Evangelischen beider Bekenntnisse in Ungarn, u. s. w. Mitgetheilt von Joseph Székács, übersetzt von Johan Hunfalvy. Pest. Lauffer und Stolp. 1856.

Mindazok, kik a cs. nyiltparancs és ministeri rendelet törvénytelen, sérelmes és alkalmatlan voltát látják, de egyszersmind az államkormányt is meg akarják szabaditani ezen idétlen fellépése miatti kétségtelen s megérdemlett compromissiótól, rendszerént azon reménynyel szokták vigasztalni a magyar protestáns egyházat, hogy a nemsokára elkövetkező zsinat, a törvényhozás nagyszerű erejével és hatalmával, lerонthatja az egész octroyált alkotmányt s egy célszerűbb újat alkothat.

Ezen vigasztalás s az okoskodás, a melyen ez áll, merőben haszontalan. A törvénytelenség és jogtagadás, nem találhat józan mentséget abban, hogy kevés ideig tart; annyival is inkább, mert ezen octroyált alkotmány, ha egyszer bármi szin alatt életbeléphetne, csak egy pár év alatt is, annyira megmérgezné és feldúlná az egyház egész orga-

nismusát, miszerént bizonynyal évek, sőt évtizedek kivántatnának hozzá, hogy az egyház, a legszabadabb törvényhozás mellett is, sebeiből egészen kigyógyuljon. Valóban azon egyháztól, mely az octroyált alkotmány fekélyeivel megrakottan ülne a törvényhozás székébe, és ott a nyiltparancs s ministeri rendelet zsinati szabályainak korlátai között, s e mellett az államkormánynak titkos és nyilvános nyomása alatt működnék, egészséges és szabad törvényhozást várni, merő képtelenség; ugyanis

1. A zsinat kezében, mint a maga helyén részletesen kimutattuk, az octroyált alkotmány szerént, nem törvényhozás, hanem csupán törvényinditványozás leend.

2. A zsinat tagjai akként választatnak és legnagyobb részben olyanok lesznek, a kik nem birhatnak és nem is fognak birni, a törvényhozó egyik legfőbb jellemével, a függetlenséggel. Ugyanis:

a) A zsinat tagjait a kerületi közgyűlések választják, a melyekben a kormány által fizetett, vagy attól kisebbnagyobb függésben lévő egyéneknek, a független világi rész felett, mindenkor többségök leend. Az egyházkerületi közgyűlésben ugyanis, a kormány által fizetett superintendens és esperestek, s az ezen fizetés reményében levő helyettes superintendens és társesperestek, s a kormánytól, vagy az az által fizetett egyházi hivatalnokoktól kisebbnagyobb részben szinte függésben levő tanárok állanak, a kisebb számú világi független tagok ellenében, úgy hogy ha pl. a tiszántúli ref. kerület jövendő állapotját veszszük fel: ebben a superintendens mellett: 9 esperest, egy helyettes superintendens, 9 társesperest, s ha csak a debreceni és szatmári gymnasiumokat veszszük is fel: két director és két tanár; három theologiai tanár, egy praeparandiai director, két consistoriumi egyházi tag, azaz 22 pap s 8 tanár, tehát összesen 30, függetlenséggel nem biró egyén fogna állani egy főkurátor, 9 esperestségi követ, ugyanannyi egyházmegyei gondnok, 3 consistoriumi világi tag, tehát összesen 22 független világi tag ellenében. Az egyházkerületi

gyűlések ilyen szerkezete, már önmagában is aggodalmat gerjesztőnek látszik, nemcsak azért, mert az eddigi törvényes gyakorlattól eltérő, hanem azért is, mert az egyházi és világi elem egyenlőszámúságának reánk nézve nagyfontosságú elvét mindenesetre megsérti. Minő választást, minő szavazatokat s határozatokat s általában a kormány irányában minő függetlenséget lehet már most várni, egy ily kerületi gyűléstől?

b) A zsinat állani fogna a superintendensekből, helyettes superintendensekből, s egyházi részről, csupán a kerületi gyűlést alkotó egyházi tagok közül választható követekből, tehát mind oly egyénekből, kik a kormány fizetésében vagy annak reményében vannak; s valóban nem lehet megfogni, hogy ha a zsinat világi tagjaira nézve megengedtetik az, hogy azok, ne csupán a kerületi gyűlést alkotó tagok közül választassanak: miért nem engedtetik ugyanez meg, a zsinat egyházi tagjaira nézve is?

c) Nem csekély aggodalom, sőt sérelem van abban is, hogy a zsinati tagokat nem az egyes gyülekezetek, vagy legalább az egyházmegyei gyűlések, hanem a kerületi gyűlések választják. Egy törvényhozó-testület, általában, s különösen a zsinat-presbyteri egyházalkotmányban, oly nagy fontosságú és lényeges hatóság, hogy annak származási jogalapját magokra, a társadalmat alkotó első elemekre, vagyis közvetlenül azoknak akaratjára kell fektetni, a kiknek számára a törvény hozatik, tehát az egyházban, az egyes gyülekezetek választására; mert csak így lehet azt várni, hogy egyfelől a törvényhozó a hatalom és küldetés kellő önérzetével birand; másfelől az egyetemes egyház is nyugodtsággal fogadandja a hozott törvényeket. Ellenkező esetben, az egyes gyülekezetek, a kerületi gyűlés és zsinat irányában folytonosan oly kiskorúságban fognak lenni, mely a zsinat-presbyteri egyházalkotmány szellemével merőben ellenkezik.

d) A ministeri rendelet szerént, a zsinat csak 48, tehát még kevesebb számú tagokból fogna állani, mint némely egyes kerületek gyűlései. Mily parányi lenne ezen törvény-

hozó testület, pl. a reformátusoknál másfél ezer gyülekezethez s majdnem két millió lélekhez, melyeknek számára törvényt fog hozni? Valóban, nemcsak a zsinat erkölcsi méltósága, de a bölcs törvények hozásának érdeke is megkivánná, hogy a zsinat, mint a budai, legalább száz; sőt most már, midőn a szabatos képviselet elvéhez való ragaszkodás, az egyház legalsóbb rétegeiben is felébredett, legalább 150 tagból álljon. Több szem többet lát; s bölcs törvényeket csak ott lehet várni, hol a törvényhozó-testület, a létező állapotokat és szükségeket minden oldalról alaposan ösmeri; ezt pedig 48 tagtól, a magyar reformált egyházra nézve, várni nem lehet.

Egy szóval: csak romlott sziv és ferdült elme nem látja azt, hogy a nyiltparancs és ministeri rendelet értelmében megalakulandó zsinattól az egyházra nézve józanul és alaposan semmi jót várni nem lehet.

Mi ok indithatta az austriai államalkotmányt arra, hogy ezen, eredetére és tartalmára nézve egyiránt törvénytelen és vészes egyházalkotmányt octroyálja; miként fogja most ennek életbeléptetését eszközölni: ezt az ő lelke tudja. Ha az emberiség és vallás legszentebb érdekeit s a magyar prot. egyház háromszázados történeti fejlődését és törvényeit, zsarnokilag megtapodni nem akarja: nyiltan be kell vallania az egész világ előtt, a maga óriási tévedését; a nyiltparancsot és ministeri rendeletet egyenesen visszavonni és végképen megsemmisiteni; a magyar protestáns egyházat pedig, a szerint, a mint azt a kerületek számtalanszor kérték és sürgették, 1848 előtti törvényes szerkezetébe visszalépni engedni s az ekként magát redintegrált egyházat, az autonomikus törvényhozás és alkotmányozás pályáján nem gátolni, hanem tiszte szerént, védelmével elősegiteni leend rendeltetése és kötelessége. Ellenkező esetben, ha t. i. erőszakhoz nyulna, mint már el is kezdette, az octroyált alkotmány életbeléptetése végett: egy

égrekiáltó és igen nevetséges tényt követne el, erőszakkal tukmálván azt, mit nagy jótéteménynek hirdetett és zsarnokilag feldulván az egyház háromszázados autonomiáját.

Annyi bizonyos, hogy az egész magyar protestáns egyház, bármely esetben is, mint egy ember, egy szívvel s lélekkel felemeli a maga tiltakozó szavát az octroyált alkotmány ellen, és azt, bármely szin alatt elfogadni s még vad erőszak esetében is, annak végrehajtásához segédkezet nyujtani nem fog soha; bizodalommal és tántoríthatatlan hittel s reménységgel emeli egyszersmind szemeit a nagy Istenhez, ki az ő anyaszentegyházának a magyar hazában hánykódó hajócskáját, a zsarnokság örvényei és kősziklái között is, megmentendi és végképen elmerülni soha nem engedi. Tőletek pedig, a művelt Európában boldogabb helyzetben élő protestáns testvérek, megvárja az oly sokat szenvedett, és most is erős próbáltatások közt harczoló magyar protestáns egyház, hogy feléje testvéri részvéttel tekintsetek s ha ügyéről az irodalom mezején, vagy másutt szólni fogtok, hogy *„megnyissátok a ti szátokat a mellett, a ki néma az ő dolgában, és a ki adatott a veszedelemre“ :* (Példabeszédek 31 : 8.) tegyétek ezt, ezen szenvedő egyház helyzetének alapos felösmerése után, a mely czélra akarnak néktek segitségtekre lenni, ezen őszinte közlemények is.

Az Úr védelmezzen titeket és óvjon meg azon gyászos helyzettől, melyből most, a magyar protestáns egyház, fájdalommal nyujtja felétek karjait!

III.

Magán használatra feltett

Eszmék

az 1859. szept. 1-én kelt császári nyiltparancsra s az azt követő ministeri rendeletre vonatkozólag s különösen azoknak életbeléptetését illetőleg.

Ez is magán studium eredménye, a dolgok 1859 őszén való állapotja felett. Célja természetesen nem csupán elméleti tájékozás, de gyakorlati használatosság is, a mennyiben az akkori teendőket kijelölni kivánta. Elvittem e művet magammal Sárospatakra, az előbbenivel együtt s közlöttem Tisza Kálmánnal, sőt egyes pontjait felolvastam mások előtt is.

*
* *

Miután nevezett nyiltparancsot és ministeri rendeletet, minden értelmes és hű protestáns ember, mind eredetére, mind tartalmára nézve törvénytelennek, a protestántismus elveivel, s a magyar protestáns egyház alaptörvényeivel és történeti fejlődésével homlokegyenest ellenkezőknek kénytelen elösmerni, s miután már négy kerületnek vala szerencséje, határozottan ezen szellemben nyilatkozni: nincs benne semmi kétség, hogy a még hátralévő négy kerület is, épen ily értelemben fogna nyilatkozni, s a nyiltparancsot és ministeri rendeletet határozottan elvetné.

Azonban a f. évi október 8-dikán kelt ministeri rendelet által törvényszerű kerületi gyűlések tartása egyenesen be van tiltva; továbbá:

Emelkedik oly szózat a kormány barátainak köréből, hogy a kerületi gyűlések emlitett nyilatkozatai nem tekinthetők törvényszerűeknek s az egyház közakaratának, mert a gyűlések tagjai nem bírtak utasítással az egyes gyülekezetektől a kérdéses tárgyra nézve; — végre:

Biztos hir tartja, hogy a kormány egészen mellőzvén mind a törvényes, mind a pátens szerénti kerületi gyűléseket, egyes embereket, pl. superintendenseket, administratorokat, vagy épen egyes papokat fog minden egyházban külön-külön felszólítani a végre, hogy a nyiltparancsot léptessék életbe.

Annyi már világos, hogy a kormány látja, miszerént a hinárból, melybe lépett, becsülettel kiszabadulni nem képes, s hogy pátense és rendelete önként elfogadtatni egyáltalában nem fog: erőszakhoz, s ezzel együtt cselhez nyúl tehát, még pedig oly cselhez, mely az általa felhasznált erőszak fulánkját elvegye, s oly színben tüntesse azt fel, hogy alaposan és hamarjában megtámadható, vagy vádolható ne legyen.

Most tehát minden hű protestáns ember elméjét méltán foglalkodtatja azon gondolat, hogy vajjon mimódon kelljen az egyháznak résen állani, s a különbféle hasadékok és sötét zugok útján betolakodó kormánynak útját állani? Mert nem lehetetlen, hogy a kormány, ügyesen eltakart erőszakkal, az egyes megyéken, vagy gyülekezeteken a maga pátensét és rendeletét keresztülviendi; nem lehetetlen, hogy az egyes gyülekezetek elöljárói, terrorizáltatni, vagy elámíttatni engedik magukat, s gyarló kiskorúsággal elfogadandják a pátenset.

Ez rettenetes dolog lenne. Iszonyú gúnykacajt ütne az eddigi protestáns superintendentiák felett a kormány, és az egész világ előtt harsány hangon ezt hirdetné: „ímé azon antiloyalis szellem, melyet 1849 óta a kerületi gyűlések mutattak, nem az egyház közakarata; azon barbár revolutio-

narismus, mely a pátens ellenében nyilatkozott, egyáltalában nem az egyház szüleménye: annálfogva az eddigi kerületi gyűléseket szét kell ugratni, egyéneit a közügyektől elzárni, s magára a népre támaszkodni; a nép szava Isten szava! Ezt fogná mondani a kormány, s nem lehetetlen, hogy e pontig, sátáni ravaszsággal eljut. Virágvasárnap és Nagypéntek örökké hirdeti nekünk, hogy mily önállás van a népben. Levegő, mely mozog azon irányban, melyben a szél fúvja. A sufrage universelle, kéjhölgy, mely fordul a többet fizetőhöz; vagy legfeljebb egy falusi liba, mely áldozatul esik az első csábítónak.

Ámde protestánsoknál nem lenne szabad ily kiskorúnak lenni a népnek! Igaz, és itt vernünk kell mellünket. Soha gyermekeinket az iskolákban nem oktattuk a protestáns egyházigazgatás alaptörvényeire; a nép előtt is minden efélét titokban tartottunk. Perditio tua ex te Izrael. Azonban, a megérdemlett babyloni rabság folyóvize mellől is tekintsünk az egyházi szabadság Sionára, s mint ama gonosztévő, legalább a végveszedelem keresztjén térjünk Krisztushoz, s igyekezzünk rajta, hogy mások is hozzá térjenek s tőle el ne szakadjanak. Azaz: az örvényt, melybe nemcsak a vihar, de saját aluszékonyságunk miatt jutottunk, kerüljük ki minden bölcseséggel, mindnyájan.

Lássuk tehát a most felmerült s még felmerülendő főbb eseteket, hogy t. i. mit kelljen azok előjövetelével tennünk.

1. Lehet-e és kell-e az október 8-diki ministeri rendelet ellenére a kerületeknek gyűlést tartaniok?

Ha e kérdést a jog és a protestantismus szellemében fogjuk fel, lehet és kell is; mert az 1791. XXV. t.-c. 4. §-a világosan mondja, hogy kánonaink, tehát azokon nyugvó egyházalkotmányunk is, királyi kibocsátványok s hatósági rendeletek által meg nem változtathatók. Ha e jog csakugyan kezünkben van: nem szabad annak gyakorlatáról, a hatalomnak egyszerű szavára lemondani; mert ez azt tenné, hogy az egyháznak törvényes joga csak azon pontig vagy

addig van, míg a hatalom akarja; a mi képtelenség s minden jognak fogalmával ellenkezik, mert ott, a hol törvényes jog van, nem lehet többé helye a jog tárgyaira nézve önkénynek és hatalomszónak. A protestantismus mivolta és legfőbb elve is azt tartja, hogy ellenmondjunk minden olyan ténynek vagy merényletnek, mely a Szentírással, lelkiösmeretünkkel s ezeken alapuló törvényes jogainkkal ellenkezik. Hol ezen ellenmondásnak helye nincs: ott nincs protestantismus, s a ki ezen ellenmondási jogát nem használja: az tényleg levetkezte protestáns jellemét. Egy szóval: a kerületeknek és a kerületek törvényes hivatalnokainak, a törvénytelen rendeletek ellenébeni folytonos és szünet nélküli protestálás mellett, nemcsak megmaradniok, hanem tettleg is haladniok kell eddigi törvényes pályájukon; tehát, ha a szükség kivánja, gyűléseket is lehet és kell tartaniok ama rendelet ellenében mindaddig, míg valóságos testi erőszak nem lép fel ellenökben. Ennek már *muszáj most* engedni; mert nincs fegyver kezünkben, s ha volna is, nagy meggondolással s a végső szükség esetében kellene azt kirántanunk; megemlékezvén azon intésről, mit az Úr, a főpap szolgája ellen fegyvert fogó tanítványnak mondott.

E pontnál mindenesetre a superintendenseken, espereseken s segédgondnokokon fordul meg a dolog; mert ők hívják össze s alkotják a gyűlést, nekik kellene tehát tettleg megmutatniok, hogy ama törvénytelen rendeletet valóban ignorálják, s őket fogná természetesen az államhatalom is kérdőre vonni. Azonban legkevesebb okuk sincs félni; mert a lehető legrosszabb és legvégsőbb esetben is, az államügyész be fogná őket perelni; ügyök rendes törvényszéki tárgyalás alá kerülne; s miután ekkor mellettök világos, határozott törvények szólanának, ellenökben pedig csak egyedül a puszta önkény állana: a törvényszék kénytelenülne őket már az elővizsgálatnál egészen felmenteni. Egyébiránt, több okoknál fogva, nem lehet hinni, hogy a kormány idáig menni engedje a dolgot, meg fogna elégedni csak a gyűlések erőszakos, fegyverrel fenyegető szétoszlatásával,

és azt nemcsak be kell várni, hanem kígyói okossággal és bölcs vigyázással mintegy elősegiteni, vagy legalább eljönni engedni; mert valamely elv, nézet vagy irány képtelenségét alig lehet más valamivel jobban bebizonyitani, mint azáltal, ha azt a maga végletére szoritjuk vagy jutni engedjük. Könnyű bebizonyitni, hogy a keresztyénség s protestantismus létrejöveteli s önfentartási küzdelmeiben az ellenkező hatalom végletekre való tántorodása magának a nemes ügynek győzelmét segitette elő.

Be lehetvén e szerént, sőt be kelletvén várni, a törvényes gyűléseknek fegyveres erővel való szétoszlatását: ennek sem kell némán engedni, hanem az elnökök egyike nyilatkoztassa ki az egész gyűlés nevében, a maga határozott protestátióját, röviden és ilyen formán: „Mi, a fegyveres erőnek ellent nem állhatván: ezennel eloszlunk; de törvényes jogainknak erőszakos megtámadása ellen, a nagy Isten, az ő anyaszentegyháza s az egész művelt világ előtt ezennel protestálunk“.

2. Van-e valami jogi alapja azon ellenvetésnek, hogy a pátens ellen már nyilatkozott kerületi gyülések nem voltak illetékesek; mert nem birtak előleges utasítással; s kell-e valamit tenni ezen nézet ellenében?

Bajos feltenni, hogy maga a kormány ezen kopasz mentséghez folyamodjék; mert magával jönne ekkor igen szembeszökő és nevetséges ellenkezésbe; ugyanis: eddig soha eféle ellenvetést nem tett a kerületi gyűlések illetékessége ellen; sőt elfogadta a kerületektől, a nagyfontosságú gymnasiumi ügyekben tett tárgyalásokat; a kerületi gyűlésekkel pertractatióba bocsátkozott; az 1856-dik évi ministeri rendeletet egyenesen és tisztán a kerületi gyűlésekhez küldötte; s a mostani pátenset és ministeri rendeletet is a superintendensi hivatalokhoz küldötte meg, s egyetlenegy igét sem szólott olyat, hogy a lehető ellenvetéseket, az egyes gyülekezetek kihallgatása és előleges véleménye s utasítása alapján tegyék meg a gyűlések; mert hiszen ő, a maga absolut mivolta szerént, bármely forrásból s bármi

jogalapon származó ellenvetéseket, már a priori lehetetlennek tartott.

Nem lehetetlen azonban, hogy a kormány, a maga végszorultsága esetében, csakúgy fel fogja használni ezen ellenvetést; melyre ezt feleljük:

A magyar protestáns egyház 1848 előtti s mostani törvényes szerkezete szerént, az egyházkerületi gyűlések alkották és alkotják az egyház legfőbb hatóságait, a melyek az egyetemes egyházi törvényhozáson kivül minden egyéb egyházi hatalmat szabadon és illetékesen gyakoroltak, sőt gyakorolták önnön keblükben s saját gyülekezeteik számára, magát a törvényhozást is. A ki ezt tagadná: az, a történeteknek s jogviszonyoknak Abc-jét sem ösmeri. Ezen egyházkerületi gyűlések továbbá, nem zártkörű s a gyülekezetektől független bürokrát testületek; mert tagjai a gyülekezetek szabad választása által állíttatnak elő, és ünnepélyes eskü kötelezettsége alatt szolgálnak, s ha kötelességükhöz hűtlenek, törvényszerűleg letehetők; ezen gyűlések továbbá minden gyülekezetben előlegesen meghirdettetnek, teljes nyilvánossággal és szólásszabadsággal tartatnak; egyszóval jogi alapjok és szerkezetök oly hatáskört biztosit nekiek, miszerént valamely rendelet ellenében azt, hogy az törvénytelen, sérelmes és el nem fogadható; mindenkor bátran kimondhatják. A kerületi gyűlések ezen hatósági körét, az egyháztársadalom alapjának felforgatása nélkül megtámadni nem lehet; mert ha bármely ügy, s bármely párt vagy hatalom által bármikor, az illető felsőbb hatóság illetékes köréből, az egyes gyülekezetek elé adatik: akkor nincs szükség egyházmegyére és kerületre, hanem kell lennünk independenseknek és congregationalistáknak; akkor mi értelme van a gyülekezetek szabad választásának s a gyűlést alkotó tagok ünnepélyes esküjének? A kerületi gyűléseknek tehát azon nézethez, hogy nevezett ügyben jogilletékesen nyilatkoztak, mindvégig ragaszkodniok kell; nincs elvéve a gyülekezetektől a hatalom, hogy azon esetben, ha a gyűlések nyilatkozatát törvénytelennek tartják, fellépjenek, de

ekkor sem a végre, hogy közvetlen nyilatkozzanak, hanem a végre, hogy a törvénytelenül nyilatkozott gyűléstagokat letegyék s újakat válaszszanak helyökbe, kik bizalmukat egészen birják. Ekkor is tehát a gyűléseknek kell nyilatkozniok mindaddig, míg a mostani egyháztársadalmi szerkezet felforgatásával congregationalistákká nem leszünk; a mikor aztán sem megyei, sem kerületi organikus kapocsra s gyűlésekre szükségünk nem lészen.

Ha pedig az államhatalom kényszerítése leszorítana e térről bennünket: akkor is, a dolog természete szerént, nem így kell a kérdést feltenni a gyülekezetekhez: mit mondatok ti a pátensre? hanem így: törvényesnek és illetékesnek tartjátok-e ti, a ti egyházkerületi gyűléstek nyilatkozatát és megnyugosztok-e abban? Egy ilyen nyilatkozatot pedig, pl. a tiszántúli egyházkerületben, egy pár hét alatt minden gyülekezettől lehetne nyerni, közvetlenül, s itt nem szükséges épen tractualis gyűlést tartani e végre. Másként áll a dolog azon egyházkerületekre nézve, a melyek még nem nyilatkoztak, s melyeknek többé törvényes kerületi gyűlést tartaniok nem lehet. Az ilyenek körében tehát minél elébb tractualis gyűléseket kell tartani, még pedig az egyes egyházak utasított követeiből; s az ilyen tractualis gyűlésnek kell aztán, valamelyik már meglevő határozatot magáévá tenni, elfogadni, vagy egészen új határozatban a maga akaratját kimondani.

3. Vegyük már most azon esetet, a mi legvalószinűbb, hogy t. i. a kormány, egyenesen mellőzve a kerületi s megyei gyűléseket: egyes embereket fog megbizni az octroyált alkotmány életbeléptetésével.

Ezen egyes emberek, ha az egyháznak hivatalnokai, pl. papjai, esperesei, segédgondnokai vagy superintendensei, akár közvetlenül, akár közvetve menjen hozzájok a kormánytól ezen megbizatás: azt el nem fogadhatják, nemcsak annyiban, a mennyiben ez, az 1791. XXVI. t.-c. több pontjával s általában az egyház autonomiájával homlokegyenest ellenkezik: hanem ők, mint hivatalnokok, különösen annyi-

ban is, a mennyiben ünnepélyesen megesküdtek, hogy a kánonokat megtartják, s magokat mindenekben a presbyteriale regimenhez szabják; a presbyteriale regimennek pedig, mind a magyarországi törvényes gyakorlat, mind az egész világ értelmezése szerént, legfőbb jelleme az, hogy az egyház mind belülről a hierarchia vagy episcopalismus, mind kívülről az államhatalom irányában független legyen, azaz teljes autonomiával birjon. És a papoknak s hivatalnokoknak, midőn a felhívásra nyilatkozniok kell, nem szabad himezni-hámozni, s magukat betegséggel vagy mással mentegetni; sőt nem szabad, bármely szorongattatás esetében is, lemondani; mert nem azért állította őket az egyház a törvényes rend fentartására s az egyház jogainak védelmezésére, hogy bármely hatalomszó fuvallására, mint a nádszál, hajladozzanak.

Mint biztos hír tartja, van eset reá, hogy a kormány valamely egyénhez, s épen esperesthez, számos lepecsételt leveleket küld, hogy azokat az egyes gyülekezetekhez küldje el. Ez esetben, akár tudja az illető egyén a lepecsételt levelek tartalmát, akár nem: azokat semmi szin alatt el nem küldheti. Ha tudja a tartalmat, azért nem, mert a magyar protestáns egyház alaptörvényeit, kánonait s a maga hivatali esküjét megsértené, megtörné; ha pedig nem tudja a tartalmat, azért nem, mert semmiképen nem tűrheti, hogy őt s hivatalát bármely hatalom, a maga postai expeditorává alázza; de meg neki, ha esperest vagy superintendens, a maga felvigyázása alatti egyházak minden ügyeit tudnia, látnia kell: miként tűrhetné tehát azt, hogy hivatalos kötelességének s jogainak nagy sérelmével, bárkicsoda titkos parancsokat küldhetne ő hozzá, szétterjesztés végett. Ez vak engedelmesség volna, mely a protestáns egyházi élet elveivel homlokegyenest ellenkezik.

Ha pedig a kormány oly egyénekre bízná a végrehajtást, kik az egyháznak nem hivatalnokai: ezek ellen legelőször is az illető törvényes egyházi hivatalnokoknak kell protestálniok, mert az ő jogkörük s hatóságuk sértetett

meg, s ezen protestátiót, az esperest és segédgondnok aláirásával, minden gyülekezethez meg kell küldeni. Az egyes gyülekezetek pedig mondják az ilyeneknek: nem ösmerünk titeket, s az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-a alapján, mely azt mondja, hogy az evangélikusok vallásügyekben egyedül saját felsőbbjeiktől, vagyis elöljáróiktól függjenek, a nekik való engedelmességet határozottan meg kell tagadniok.

Bármi úton s bármi szín alatt s parancs mellett jusson pedig a császári nyiltparancs és ministeri rendelet az egyes gyülekezetekhez: azoknak arra így kell válaszolni: mi a kerületünkbeli többi gyülekezetekkel testvéri egybeköttetésben és törvényszerénti organikus kapocsban élünk: annálfogva, a dolog természete és kötelező kánonaink szerént, a testvéreinkkel való közös tanácskozás nélkül, semminemű nagyfontosságú ügy feletti tanakodásba teljességgel nem bocsátkozhatunk. Ennyi tökéletesen elég a gyülekezetek részéről. A hol azonban az egyházkerületi közgyűlések már megtartatták és nyilatkoztak ez ügyben: ott az egyes gyülekezetek kijelenthetik, sőt jelentsék ki azt is, hogy ők, az egyházkerület végzését tökéletesen magukévá teszik.

Azonban nagyon valószinű, hogy a gyülekezetekhez nem véleményezés, hanem minden szó nélküli végrehajtás végett fog küldetni a pátens, s egyenesen vak engedelmesség tőlök kivántatni. A mely vak engedelmességet, egyenesen és határozottan meg kell tagadniok, bőven indokolhatván ezen megtagadást, mind általában a protestáns egyházi élet alapelveiből, mind különösen a mi alaptörvényeinkből és kánonainkból. A presbytereknek is azonban, a vak engedelmesség megtagadása esetében, nem kell sietni a lemondással és visszavonulással, hanem ezt csak utolsó esetben, t. i. akkor kell tenni, midőn már fegyver emeltetik ellenökben.

Egy szóval: vallásunk természete, törvényeink értelme egyenesen azt kivánja, hogy, ha következetesek vagyunk, egyedül csak a fegyveres erőszaknak lehet és kell engednünk.

Ezen nézetünk és eljárásunk helyes volta ellen azon-

ban támadhat némi ellenvetés. Ezt mondhatják t. i.: Ti, protestánsok, kik engedelmeskedtetek az 1854-diki provisorische Verordnungnak, a Haynau-féle rendeletnek, s a régibb és újabb időkben több eféléknek; most is tehát, ha sérelmet szenvedtek: ám kérjetek; de engedelmeskedjetek.

Elég szomorú dolog, hogy az illetők engedelmeskedtek — ama rendeleteknek, s csak egyedül az alázatos kérelmezés sikeretlen jogát tartották fent. De azon egy pár esetben s ostromállapotban való engedelmesség reánk nézve nem lehet szabályozó, sőt még vezérlő példa sem; hát az egyházat hogy foszthatta volna az meg, a maga elidegenithetlen örök jogaitól? De meg nem is volt azon elmult időkben a vész oly nagy, mint most; midőn a fejsze, valóban a fának gyökerére vettetett.

IV.

Utasítások néhány pontban.

Igy nevezhetem e rövid művet, mely címet nem visel s melynek eredete ez: Midőn Sárospatakon 1859. október 31. s november 1-ső napjain, mind a négy ref. egyházkerület küldöttei együtt valának, hogy népiskolai ügyben tanácskozzanak, én is elmentem, noha küldött nem valék, mert ezen tisztről már ekkor lemondottam. Mindnyájan érzettük azt, hogy szükség a pátens ellenében is valami megállapodásra jutni, hogy az ellentállás mindenütt meglegyen, és pedig lehető összhangzással. A II. és III. számú művek velem voltak Sárospatakon, s különösen Tisza K., Lónyay M. és Hegedűs L. ismerte azokat. Végeződvén a népiskolai ügyek tárgyalása, Tisza K., Hegedűs L., Nagy János barsi esperes és én egy külön szobába vonultunk. Én diktáltam rögtön, tollunk alá a kijelölt s itt eredetiben levő pontokat. Minden nehézség nélkül elfogadtattak ezek, közöltettek a többi tagokkal s minden lehető úton széterjesztettek.

*
* *

1. A törvényszerű superintendentialis gyűléseket mindenesetre meg kell tartani; azoknak csak figyelmeztetésre s hatalomszóra épen nem, hanem egyedül fegyveres erőszakra kell eloszlaniok; ezen elosztás ellen is azonban, rögtön, a hely szinén protestálni s a protestátiót akkor,

mindjárt aláírni kell. Ha ez nem lehetne: conferentiából kell mind a pátens elleni feliratot, mind a protestátiót, a gyűlés törvényes tagjainak aláírásával kibocsátani.

2. Ha pedig a superintendens a törvényszerű gyűlés megtartásától, esküje és kánonszerű kötelessége ellenére s bármi szin alatt vonakodnék: az esperest és kurátori kar, az ily superintendenst, az illető kánon értelmében tegye le, s a superintendensi tisztet bizza a legidősebb esperestre.

3. Ha pedig a kormány megbizásából hivna valaki gyűlést össze: a gyűlési tagok jelenjenek meg, de csupán a végre, hogy maga a meghivás ellen protestáljanak és ezt irásba is tegyék, s e megbizottnak minden tényeit törvényteleneknek és semmiseknek nyilvánitsák.

4. Ha pedig akár gyűléstartásra, akár másnemű beavatkozásra, a kormány megbizott valakit, pl. a végre, hogy az egyes gyülekezeteket a pátens elfogadására inditsa: az ilyen egyén ellen, az illető superintendens és esperest, vagy ha az ilyen egyén superintendens volna a traktus törvényes elnöksége határozottan tiltakozzék, és ezen tiltakozást, mind magának azon egyénnek, mind minden gyülekezeteknek, haladéktalanul küldje meg; ha pedig az igy megbizott egyén egyházi hivatalnok: azt hivatalból tüstént függeszsze fel. Azon nem várható esetben pedig, ha a superintendentialis vagy tractualis elnökségek az ily tiltakozást és elmozditást meg nem tennék, minden egyes presbyterium, sőt minden egyes pap ezen tiltakozást mulhatatlanul megtegye és a megbizott egyén irányában minden engedelmességet tagadjon meg.

5. A megtartható gyűlésekből vagy conferentiákból indokolt irat bocsáttassék az egyes gyülekezetekhez, hogy azok minden egyházi ügyben, egyedül a maguk törvényesen választott, vagy törvényesen helyettesitett elöljáróiknak engedelmeskedjenek; e mellett hivattassanak fel minden presbyteriumok, hogy azon kerületekben, hol már a pátens ellen végzés és felirás létezik: ehez való csatlakozásukat határozottan jelentsék ki; a hol pedig kerületi gyűlések

még nem tartathattak: a presbyteriumok a pátenstől való idegenségüket határozatilag jelentsék ki, s mindkét esetben a határozatot jegyzőkönyvbe vegyék s hiteles másolatban, pecsét és törvényes aláírások alatt, az esperesti hivatal útján, a superintendensi hivatalhoz küldjék be. Ezen cél elérhetése végett, ha a szükség úgy kivánja, az esperes és coadjutor curator által vezetendő, vagy kinevezendő vizitáció, az egyes gyülekezetekben jelenjék meg.

6. Az egyház törvényes hivatalnokai pedig semmi szín alatt hivatalukról le ne mondjanak; sőt még azon esetben is, ha a hivatal törvényes jelvényei tőlük erőszakkal elvétetnének, a hivatal jogát tartsák meg és gyakorolják s minden idegen beavatkozás ellen, a gyülekezetek előtt, határozottan és folyvást tiltakozzanak.

V.

Magán használatra feltett jegyzetek, az 1859. október óta, protestáns egyházalkotmányi ügyben kibocsátott rendeletekben előforduló tételekre vonatkozólag.

1860. január 11-dikére gyűlés hirdettetett vagy tüzetett ki kerületünkben. Meg is tartatott az, roppant nép jelenlétében, a kistemplomban. Felírásra volt szükség, még pedig olyanra, mely az október ótai fejleményeket figyelembe és tárgyalás alá vegye. E célra kivánt szolgálni e dolgozat, melynek tartalma aztán a feliratba csakugyan felvétetett pontról-pontra; elannyira, hogy a mi érv vagy tétel van abban az ügyre vonatkozólag, az, mind ezen dolgozatból vétetett.

*
* *

I. Október 8.

Megtörtént a császári nyiltparancs és ministeri rendelet által azon *határozat*, mely

a) az 1791. XXVI. 4. §-ában ő Felségének tartatott fenn;

b) az evangélikusok által ismételve sürgetőleg kéretett;

c) 1827-ben a magyar királyság által (persze országgyűlésen) sérelem alakjában sürgettetett.

Jegyzetek.

a) Hogy a nyiltparancs és ministeri rendelet által nem azon jog s nem akként gyakoroltatott, melyet az 1791.

XXVI. t.-c. 4. §-a ő Felségének fentart; vagyis, hogy a nyiltparancs és ministeri rendeletet nevezett törvénycikkre alapítani nem lehet; azt a tiszántúli október 8-diki végzés és folyamodvány már dönthetlenül kimutatta.

b) Viszont az evangélikusok is, a régibb és újabb időkben, egyáltalában nem a pátens és ministeri rendelet által történt eldöntést, hanem az 1848 előtti állapotra való visszahelyezést és alkotmányozó zsinatot sürgettek.

c) Hogy az 1825/27-diki országgyűlés miként szólott ez ügyhöz: előttem most még nem világos; azonban egyebet nem sürgethetett, mint az 1791. XXVI. 4. alapján, a budai zsinat felterjesztett kánonaira való válaszolást; illetőleg azok megerősítését. Ha az országgyűlés mást és más alapon sürgetett s ha például ily pátensszerű eldöntést kivánt volna: körét lényegesen áthágta, mert az egyház belügyeibe avatkozott volna, — a mitől pedig a dolog természete s a történet bizonyitása szerént a magyar országgyűlések mindig óvakodtak. — Megnéztem későbben az 1825/27-diki országgyűlés folyamán felmerült előleges és másodrangú sérelmeket: de ezek közt nincs.

Nem állván e szerént, sőt egyenesen megdőlvén amaz alapul kitüzött három tétel: nem állhat meg, legalább logika és jog szerént, az azokra alapitott határozat vagy rendelet sem, mely szerént t. i. ker. gyűléseket régi törvényes mód szerént nem, hanem egyedül a pátens szerént lehet és szabad tartani.

Mit csinálnak a kerületek, midőn régi mód szerént törvényes gyűléseket tartani akarnak? Felelet:

Ragaszkodnak:

1. a kánonokhoz, melyeket királyi parancsok s hatósági rendeletek által megváltoztatni nem lehet; s melyeknek mindaddig épségben kell lenni, míg zsinatilag alkotandó új ordo nem constabiliáltatik;

2. a mult idők törvényes gyakorlatához;

3. az 1791. XXVI. 4. §-ának ezen pontjához: „liberam — evangelicis — futuram esse, consistoriorum quorumvis celebrationem ;

4. Általában a szabad vallásgyakorlat elvéhez, melyet nálunk a bécsi és linci béke s az 1791. XXVI. teljesen és örök időkre biztositottak.

Hát a kormány, in ultima analysi, miért tiltja meg mégis a régi gyűléseket? Vagy azért, mert

1. azt hiszi, hogy a nyiltparancs és ministeri rendelet által nem lépett le a törvényes historiai térről, sőt oly jogot gyakorlott, mely őt az 1791. XXVI. 4. szerént megilleti s így a protestánsok állanak ő szerénte törvénytelen téren; vagy azért, mert

2. az egész protestáns egyházalkotmányt tabula rasanak és az ő rendelkezési hatalma alá esőnek tekinti. Ez utóbbit azonban a kormány soha be nem vallotta, sőt a maga tényeit egyenesen ama törvényponthoz s a historiához köti; miután azonban ezen kapcsolatnak, illetőleg alapnak tarthatatlan volta mind jogi mind történelmi szempontból kétségtelenül bebizonyittatott, s ezen bizonyitás meg nem cáfoltatott: mégis nagyon bajos a kormány tényeire nézve más alapot találni, mint a 2-dik pontban kijelöltet. S valóban, célszerűbb is lett volna a kormánynak a maga szempontjából és érdekéből ezt nyiltan bevallani, vagy legalább a törvényre és historiára, mint alapra nem hivatkozni; mert innen származott a veszekedés. A sérelem természetesen, amúgy is meglett volna; de legalább kard vágta volna ketté a csomót, míg most fogak törnek bele.

II. Október 22. (illetőleg 8.).

Az 1848 előtti állapotra való visszahelyezést kérelmező beadványok ő Felségével közöltettek s a pátens és ministeri rendelet által elintéztettek.

Mit tesz ez? Vagy azt, hogy

1. A pátens és ministeri rendelet által már tényleg

vissza vagytok helyezve az 1848 előtti állapotra; — vagy azt, hogy

2. kéréseteket nem teljesithetem; mert már egy olyan állapot lép a nyiltparancs és ministeri rendelet által életbe, mely organice rendezvén benneteket, nincs szükség többé a mult állapotra.

Az elsőt bajosan teheti; mert az 1848 előtti s azon állapot között, melyet a nyiltparancs és ministeri rendelet hozna létre, mind a *jogi alapra* vagyis *eredetre,* mind a *szerkezet* és *tartalomra* nézve lényeges különbség van, elannyira, hogy a kettőt egyértékűnek tartani: iszonyú csalódás fogna lenni, akármelyik részről.

Ezen tételt, úgy látszik, részletesen is szükséges lesz kideriteni. Talán következő pontok szerint:

a) az 1848 előtti állapot, tisztán öntörvényhozás eredménye volt; a pátens s rendelet által szülendett állapot pedig egészen egyházon kivüli hatalom fellépésének eredménye;

b) az 1848 előtti állapot biztositva volt békekötések s az 1791. XXVI. t.-c. által; a pátens szerinti állapotot pedig csak a fejedelem tetszése biztositja; ez pedig nagyon ingatag biztositék, mert ha a mostani vagy máskori fejedelem lelkületében s kormányában van is elég biztositás: kérdés, lesz-e utódjaiban? Egyébiránt az egyéni — bár fejedelmi — biztositásra a magyar protestáns egyháznak nem szabad szorulnia;

c) a mi a tartalmat illeti: az 1848 előtti alkotmányon az államhatalomtóli józan függetlenség és önkormányzat elve keresztül vonult, és ez vajmi fődolog; s a pátensben és ministeri rendeletben épen itt van a fő baj. Ezen tételt körülbelül szükség lesz részletesebben is kideriteni.

A rendeletben foglalt értelem tehát valószinűen a második pont alatti leend; vagyis a kérelem kereken megtagadtatik; másfelől pedig az új rendszer életbeléptetése kimondatik.

S im itt van már a protestáns egyház és a kormány közötti mostani ellentét egyik legkényesebb és legnehezebb pontja!

A kormány sürgeti az új rendszer életbeléptetését; az egyház azt vészesnek tartja, nem akarja.

A kormány tudni sem akar az 1848 előtti állapotra való visszahelyezésről; az egyház pedig ezt és ennek alapján zsinatot sürget.

Az a kérdés tehát, hogy micsoda alapon áll jelenleg az egyház?

A pátens alapján, az ahoz vezető úton bizonynyal nem; legalább úgy látszik, hogy ahhoz közeledni sem akar.

Az 1854-dik évi ideiglenes rendelet alapján viszont nem állhat, mert ezt a nyiltparancs megszüntette, mind a LV. §. világos szavaival, mind tényleg annyiban, a mennyiben a hatóságok a gyűlésekre biztosokat nem küldenek, s a jegyzőkönyvnek felterjesztését sem kivánják a megyéktől! noha az idézett LV. §. azt mondja, hogy amaz ideiglenes rendelet csak az új ministeri szervezet *életbeléptetésével* lép hatályon kivül; nevezett ministeri szervezet pedig, tényleg legalább, a reformátusok közt nem lépett életbe.

Látni való pedig, hogy ezen ponttal mindenek előtt tisztába kell jönni, mind azért, hogy a gyűlések megtartását igazolhassuk, mind azért, hogy általában legyen valami vezérelv.

Egyenes és szigorú logika szerént más aligha látszik teendőnek, mint az 1848 előtti állapotra tettleg visszahelyezkedni, következő okokon:

1. Az 1848. előtti állapotból, a Haynau-féle parancs, majd későbben, az 1854-dik évi ideiglenes rendelet vetette ki az egyházat. Úgyde ezek már alapjokban tarthatatlanok, mert ellenére a lelkiösmeret s a protestáns egyházi élet szabadságának, ellenére a magyar protestáns egyház autonomiáját biztositó alaptörvényeknek, az egyház beléletébe nyultak; sőt annak életalapját támadták meg.

2. Mind e mellett is elfogadtattak azért, mert ostromállapot alatt s nyomban azután, tehát súlyos, vagy inkább sujtoló félelmes körülmények közt adattak ki. De az egyház, a maga egyezését ezekkel soha nem nyilatkoztatta, sőt több izben folyamodott megszüntetésökért.

3. Alkalmazkodott mégis hozzájok részint a félelem miatt, részint mert reménylette, hogy azon kihallgattatás, melyet az 1854-dik évi rendelet oly közel kilátásba helyezett, törvényesen és az egyház kivánata és józan érdekei szerént meg fog történni. Ámde

4. Tények mutatják, hogy az egyház által óhajtott kihallgatás meg nem történt, hanem az egyház oly irányra, oly básisra szoríttatik, melyre lépni nem akar; az 1854-diki rendelet alapján viszont nem lehet az egyház, mert a remény, mely eddig ott tartotta, meghiusult s mert magok a hatóságok tényleg ignorálják már ezt: ennélfogva, a magyar protestáns egyház, kénytelen az 1848 előtti törvényes állapotra, tényleg és minden tekintetben visszalépni. Sőt ezen állapotra tényleg visszalépett minden oly gyűlés, mely az okt. 8-diki tilalom ellenére is megtartatott, s mely biztost nem nyert a maga kebelébe; mert gyűlést biztos nélkül s kettős elnöklet alatt megtartani nem egyéb, mint a 48 előtti állapotra való tettleges visszalépés.

Ezen lépést forradalminak csak akkor lehetne nevezni, ha a Haynau-féle parancs s az 1854-diki rendelet következtébeni állapot a felekezet és státus-hatalom közötti kölcsönös egyesség útján jött volna létre s az a felekezet egyházi organismusába autonomice és törvényesen átment volna. A mi egyáltalában nem áll.

Megtartani a gyűlést a tilalom ellenére s nyilvánitni mindemellett is az 1854-dik évi rendelethez való ragaszkodást, s az 1848-diki állapotra való visszahelyezkedést nem proclamálni: az logikátlanság vagy kétértelműség lenne.

III. 1859. november 2.

Ez a rendelet a legnagyobb fontosságú most, mindazért, mert nagy közeledést mutat, mind s főként azért, mert a kormány lépését indokolja s törvénymagyarázásba bocsátkozik. E felett valóban örülni kell.

Főbb tételeink vizsgálata.

1. A zsinatra nézve határozott szabály nem létezett, elannyira, hogy a zsinat szerkezete és tárgyai feletti döntő határozatot az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-ában, az országfejedelemre kellett bizni.

Ezen tétel teljességgel nem áll.

A rendelet ugyanis, az idézett 4. §-nak kétségenkívül ezen szavaira hivatkozik: „liberam fore synodorum convocationem, praevie tamen, *tam quoad numerum personarum, ad illas concurrentium, quam etiam objecta ibidem pertractanda, per suam Majestatem regio Apostolicam de casu ad casum determinandam*“.

Hogy ezen nagyfontosságú pont már, a rendelet által vélt okon ment volna be a törvénybe, vagyis, hogy akár az evangélikusok, akár az ország rendei bizták volna meg a Felséget azzal, hogy az egybegyűlendő zsinat tagjainak számát és tárgyát meghatározza: az merőben valótlan; ugyanis:

1. Azon többrendbeli vallásügyi törvénytervekben, melyeket a kerületek, az országos vegyes bizottmány, a római kath. és evang. rendek készitettek, végre a Felségnek a vallásügyben kibocsátott s 1790-ben november 7-dikén kelt kegyelmes válaszában, vagyis törvénytervében, az idézett pontnak s az abban foglalt felségi jognak semmi legkisebb nyoma sincs; hanem legislegelőször előfordul az, a második királyi kibocsátványban, mely törvénynyé lett.

2. A törvénybe pedig bement azon az okon, mert a római katholikus rendek, a vallásügyi törvénytervek, illetőleg az első királyi kibocsátvány ellen, s általában a magyar protestáns egyháznak ezekben s ezek által megadatni szándékolt jogai ellen, 1790. november 20-án a Felséghez egy terjedelmes előterjesztést nyujtottak be, a melyben a királyi kibocsátvány 4. §-ának azon pontja ellen, mely a nemzeti zsinatok *szabad* tartását, s az azokon alkotott kánonoknak királyi resolutiók s hatósági parancsok általi meg

nem változtathatását biztositja, — ezen pont ellen, mondom, igy okoskodnak: „non aliud nobis hoc esse videatur, quam *statum, in statu,* cum summo dignitatis regiae, et totius constitutionis nostrae damno, ac praejudicis introducere, et talem quidem statum, qui legislativam potestatem absque concursu regio et quatuor regni statuum exercet, et cujus improprie dicti canones, — quin vel per regnum aut dicasteria praevie discutiantur, — nec per dicasterialia mandata, nec per benignas resolutiones regias alterari possunt" etc. etc. Egy szóval tehát, a római katholikusok, a független zsinati törvényhozás ellen tettek, alaptalanul és botorul kifogást.

Az evangélikus rendek aztán, 1790. december 12-én kelt felterjesztésökben, megfeleltek a katholikusok ellenvetéseire, s a kérdés alatti pontra többek közt ily értelemmel válaszoltak: „egyedül vallásügyeket s egyházi fegyelmet tárgyalandó zsinataink, sohasem fognak államot képezni az államban, mert mindig a király tudtával s oly egyének által fognak tartatni, kiknek az államon kivül sem világi, sem egyházi fejök nincs; e mellett fejedelmi biztos is lehet jelen a zsinatokon, s a kánonok és határozatok csak királyi jóváhagyás után nyernek érvényt".

Az országos rendek, már korábban belátván azt, hogy a római katholikus és protestáns rész, egymás között békés úton végmegállapodásra jutni képtelen: a linci béke 4. pontja értelmében, az egész ügyet a fejedelem bizalmi birósága elé terjesztették. S ezen alapon jelent aztán meg a törvénynyé lett második királyi kibocsátvány, mely 1791. január 18-án kelt.

Egyébiránt, hogy a 4. §. kérdéses pontja egyáltalában nemcsak a budai zsinat megalakulására vonatkozik, hanem állandó szabályt ad: mutatja a de casu, ad casum kifejezés.

Az előadott tényekből tehát világos, hogy miután csak egyedül a római katholikusok felterjesztése kivánta megszoritani a protestáns egyház független törvényhozási jogát: magában a törvény szövegében, a zsinatot féltékenyen és

kiskorúan ellenőrző pontok, egyedül ennek következtében mehettek be, vagyis az államhatalom e pontnál is engedett a római kath. klérus susurratiójának.

Itt eszembe jut, hogy a magyar protestáns zsinatok története szerent, van már korábbi időkből is nyoma annak, hogy a római kath. klérus, a protestáns egyházi zsinatok és kánonok létezhetését tagadta, vagyis a protestáns egyházat, folyvást csak desorganizált csapatnak, nem pedig szervezett és consolidált társulatnak szerette tekinteni. Így már, a legelső nagyszerű zsinat, a zsolnai ellen, 1610-ben, Forgács, akkori primás, mint zsinat ellen protestált; majd a rosenbergi következtében, az 1715-dik évi illető t.-cikk, ismét a klérus susurratiója következtében, a népes zsinatok megtiltattak. — 1790/91-ben már, a klérus, mint klérus nem birván elég hatalommal arra, hogy a protestáns egyház consolidálását meggátolja: a status hatalomhoz folyamodik s azt ámitja el, hogy ha a protestánsoknak független zsinat engedtetik: status lesz in statu. Per se, maga a klérus, ekkor még a fejedelmi patronatus s a jus placeti erős korlátai között mozoghatott, s így neki valóban nem lett volna, de jog és igazság szerént nem is lehetett annyi függetlensége az államtól, mint a protestáns egyháznak, a mely, valamint jótéteit nem élvezte az államnak: úgy annak korlátaitól, igen helyesen, egészen szabad kivánt maradni. — Most már bezzeg a Concordatum, teljes zsinati és másnemű függetlenséget biztosit nálunk a klérusnak, a mellett az egyház államtóli józan függetlenségének eszméje is, az újabb évtizedekben, győzedelmesen nyomult előre, mi az oka tehát mégis, hogy független zsinati törvényhozásunk oly sok akadályokkal találkozik?

De menjünk tovább!

Ha a nevezett pont a minister által vélt okon és érdekből ment volna be a törvénypontba; azaz, ha a zsinat megalakulása és szerkezete felett csakugyan az államhatalomnak hagyatott volna fenn a döntés: akkor ennek tényleg mutatkozni kellett volna a budai zsinat megalakulásánál. És ime:

Az evangélikus rendek február 10-dik s több napjain, 1791-ben Pozsonyban tartott konventje, vagy inkább értekezlete, felvévén pontonként az 1791. XXVI., már szentesített törvénycikket, s tanakodván annak mikénti foganatbavételéről: a kérdéses 4. pont felett, jegyzőkönyvileg igy határoz:

„Ad § 4-um, coordinationem nempe directionis ecclesiasticae, sermones erant de synodo generali ambarum confessionum celebranda. Circa quae objecta, respectu praesertim helv. conf. addictorum (quoad aug. conf. addictos, quaestionibus praeviis, in eorundem peculiari conventu die — 9-bris habito, ex parte superatis) post multos hinc inde sermones, sollicitamque rei hujus pro ejus gravitate discussionem, in eo coalitum est:

1-o. Ut Suae Mtti Ssmae suplici libello nostro, utriquae confessioni addictorum nomine, proponatur: nos eo esse proposito, ut novae hujus legis tenori conformiter objectorum hac lege memoratorum causa videlicet, hoc adhuc anno, 15-a, futuri mensis augusti, Budae et Pestini utrique confessioni addictorum synodi celebrentur. Quae synodi ut eo minoribus impendiis (impensis) celebrari possint, singulam illarum, nonnisi circiter 100 personis constare *volumus*“ etc. etc.

A zsinatért való folyamodvány, valóban ily szellemben és ily tartalommal készült s adatott be, 1791. február 16-án.

Az udvari cancellaria 1791. június 3-dikáról intézett kérdéseket a Helytartó-tanácshoz a zsinat miként alakulására s tarthatására nézve. Báró Podmaniczky József és Vay József helytartósági tanácsosok ez ügyben, június 21-én, legfelsőbb helyre leendő terjesztés végett, részletes véleményt adtak, melyben alapelvül ezt állitják fel: „Azok, a melyek állandó zsinórmérték gyanánt fognak szolgálni, és a melyek iránt, a törvény szavai szerént, ő Felsége fentartja magának oly rendet állapitani meg, mely azon vallás mind világi tagjainak, mind vallási szolgáinak közhelyeslésével leginkább egyezőnek fog tartatni, a *zsinati tárgyalásra utalandók;*

azok pedig, a melyeknek eldöntése közvetlenül a királyi legfelsőbb felügyelési joghoz tartozik, teljesen ő Felsége elhatározására hagyandók. Az említett közhelyeslés ugyanis, egyetemes zsinatokon kívül, ki nem tudható. Az egyházkerületi gyűlések csak akkor eszközölhetik azt, midőn mindnyáján, teljesen ugyanazon egy véleményt nyilvánítják. De, ha valamiben közöttök eltérés van, zsinat nélkül az egyetértés létre nem jöhet". A cancellaria azon kérdésére pedig, hogy ki nevezze vagy válaszsza a zsinati tagokat? igen bölcsen ezt válaszolják: „Valami állandó szabályt állapitani meg a zsinati tagok választása iránt: szorosan zsinati tárgy. Ha pedig csupán a most kérelmezett zsinatok tagjainak választásáról van szó: az minden további kérdés nélkül azokra bizandó, kiknek nevében a választandók működni fognak".

Midezen történeti tényekből, a következő igazságok napfényként világolnak:

1. Sem a törvénypontban, sem a kormány nyilatkozataiban, sem az evangélikusok előterjesztéseiben, legkisebb nyoma sem találtatik azon értelmezésnek, melyet a 4. §-nak a ministeri rendelet ad, azaz legkisebb nyoma sincs annak, hogy a zsinat szerkezete s megalakulása feletti határozást az országgyűlés, vagy a felekezet a kormányra bízta volna, vagy a kormány tényleg magának vette volna; sőt

2. a pozsonyi értekezlet, a zsinatért való folyamodvány, a helytartósági vélemény szerént, a zsinat tagjainak miként választását, számát, a zsinat helyét, idejét stb. meghatározni s e meghatározás szerént kérelmezni, a felekezet joga, a melyet gyakorolt is tényleg.

3. Nevezett forrásokból az is bizonyos, hogy egyház és kormány egyiránt, a coordinatiót egyenesen és közvetlenül zsinati tárgynak, s a communis consensio nyilvánulásának egyedüli módjául, helyéül a zsinatot tartják.

A ministeri rendelet kérdéses pontjában tehát legkisebb igazság sincs.

A minister úr másik erőssége, melylyel a pátens és

ministeri rendelet kibocsátását indokolja, röviden ide megy ki: hogy a zsinati törvényhozás kellő tökélyű, tekintélyű s megnyugtató legyen, e végre azon alsóbb testületeket kellett mindenekelőtt rendezni, melyeknek közvetett vagy közvetlen választásából a zsinat megalakulni fog; egy szóval: ezen felfogás szerént az egész új szervezet nem egyéb lenne, mint zsinati előkészület.

E pontra nézve lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson:

1. Sem az 1854-dik évi ideiglenes rendeletben, hol a szervezésről tüzetesen legelőször tétetik igéret, sem a pátens és ministeri rendelet előszavában vagy másutt, sem a bizalmi férfiak működésénél, sem a ministernek az 1856. évi tervet kisérő levelében, soha egy szóval sem mondatik az, hogy a cél csupán a zsinatra képesiteni az egyházat; sőt kétségen kívül van, hogy az egyház és annak hivatalos testületei, a felmerült tényekből úgy fogták fel a dolgot, miszerént a kormány célja nem más, mint az egész egyházszervezet gyökeres újból rendezése; s az még bizonyosabb, hogy az egyház, midőn ismételve kifejezte is azt, hogy zsinatra szüksége van: soha, egy igével is, a kormánytól azt nem kérte, hogy rendezz bennünket és képesits a zsinatra. — Egyébiránt

2. egy tekintet a pátens és ministeri rendelet tartalmára és irányára, bárkit meggyőzhet arról, hogy azoknak célja, valóban, nem csupán a zsinatra készités volt; mert mi szükség e célból, az iskolákról, egyházi és iskolai alapitványokról, alapitvány-levelekről, superintendentiák új felosztásáról, a superintendensek sajátságos hivatali állásáról, gyűlések nyilvánosságáról, tanácskozási módjáról, jegyzőkönyveiről, superintendensek, esperestek állami dijazásáról; az egész egyházi törvénykezésről s törvényszékekről, papok választásáról, kötelességeiről, s több nagyfontosságú ügyekről intézkedni, melyeknek a zsinat megalakulásával s tekintélyével semmi közük nincs.

3. Ha akár a kormánynak, akár az egyháznak őszintén és igazán az a célja volt vagy van, hogy a leendő alkotmányozó zsinat, minden kifogás ellen teljesen biztosittassék:

akkor korántsem lett volna szükség ama rendeletekre, hanem csupán zsinati választási törvényekre, vagy inkább szabályokra, olyanokra, milyeneket 1849-ben, az osztrák protestánsok, a kiknek pedig valóban nem volt azelőtt semminemű zsinatjok, 17 rövid §-ban terveztek, s melyeket nálunk a négy kerület konventje célszerűen megalkotott volna. Sőt, ha — mint 1791-ben történt — minden kerületre magára bizatott volna követei mikénti választása, s magára a zsinatra a tanácskozási szabályok feletti előleges megállapodás: ki bizonyíthatja azt be, hogy a zsinat tekintélye bizonyosan ingadozó fogott volna lenni. A budai zsinat sem ostromoltatott ez oldalról.

4. A pátens és ministeri rendelet, a helyett, hogy biztosítaná a zsinat tekintélyét az egyházi törvényes közvélemény előtt: inkább gyökeresen veszélyezteti azt; mert oly szabályokat ad a zsinat megalakulására s működésére nézve, s oly korlátok közé szorítja azt, melyek az egyház törvényes gyakorlatával, elveivel s nézeteivel egyenesen ellenkeznek; bármikor és bárhol is pedig, igazi bizodalom csak az olyan törvényhozó-testület iránt lehet, melynek megalakulása, szerkezete stb., egyenesen azoknak akaratjából s közmeggyőződéséből folyt ki, a kiknek számára a törvény hozatik; ellenkező esetben, ha t. i. valamely idegen, mégpedig az illető társadalom kebelébe nem is tartozó hatalom határozza el, hogy milyen légyen a törvényhozó test szerkezete: már gyökerében meg van sértve az autonomia, vagyis az öntörvényhozás joga; mert vajmi sok, nagyon sok függ attól, hogy miként alakul meg s működik a törvényhozó test! Egyik legnagyobb fontosságú kérdés ez; bármely szabad, vagy öntudattal biró társadalomban.

A ministeri rendelet, e most taglalt erősséget vagy tételt, hogy t. i. az egyházat, zsinat előtt rendeznie kell a Felségnek, az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-ának szavaival támogatja, de egészen alaptalanul; ugyanis:

1. A nevezett törvénypontban annak, hogy az egyházat, zsinat előtt, akár a Felségnek, akár az egyháznak

magának rendeznie kellene, semmi legkisebb nyoma sincs; hanem

2. a nevezett törvénypont azért tart fenn ő Felségének a rendezés ügyében bizonyos jogot, hogy azon egyházi gradualis superioritás vagy felsőség, melytől az evangélikusok, vallásügyben egyedül függenek, „suo certo ordine consistat“; mert épen ezen felsőség fokozata és illetéke hozatott kétségbe a Sinaiék átkos emlékű folyamodványa által. Ezen gradualis superioritást, s ennek illetékét pedig az idő, s kiváltképen az 1822-diki konvent, a Felség beleegyezésével már tisztába hozta, megállapította, s a mi a budai zsinatnak, s az által a Felségnek nem sikerült, azt végrehajtotta, megoldotta. És igy a pátens és ministeri rendelet, akár azon újonnan hirdetett célját tekintsük, hogy az egyházat zsinatra képesitni akarja, akár azt, a mi valódibb, hogy t. i. új és egész alkotmányt hozzon létre: mindenesetre szükségtelenül és későn jött; oka és alapja nincsen többé.

3. A kérdéses törvénypont szerént, az emlitett főcélból, azt tartja fenn magának a Felség, hogy *rendet fog megszilárdítani* — ordinem stabilire:

a nevezett egyházi felsőség rendezésére;

az egyházi rendtartás többi részeire nézve. — Mit érthet a törvény ezen egyházi rendtartáson: magokból a betűkből bajos eldönteni; mert e pontra nézve, valóságos logikátlanság, vagy jezsuita ármány látszik a törvényben, a mennyiben az országgyűlési iratokból ösmeretes vagy kivehető előzményekből nem lehet sejteni az okát, hogy miért reserválta magának a Felség, nemcsak ama superioritás megszilárdítását, hanem a disciplina egyéb részei feletti gondoskodást is. Azonban, ha józanul s csupán az eseményekből, nem pedig a jesuitismus közreműködhetéséből is combinálunk, így kell eldönteni a dolgot: miután a törvénynek ezen vexatus locusa, egyenesen Sinaiék folyamodványa következtében keletkezett, s miután Sinaiék nemcsak a superioritás illetéke és fokozata, hanem más pontok felett

is támasztottak visszavonást: a „reliquae disciplinae partes“ ezen több dolgokat illetheti. Egyébiránt, bármiként álljon is a dolog: annyi bizonyos, hogy a Felség, a rendnek csak megszilárdítását, nem pedig teremtését és létrehozását tartotta magának; vagyis tisztán csak a legfőbb felügyelés jogának alapján, arról kivánt *gondoskodni* (curabit), hogy a viszály megszünjék s határozott rend legyen, a mi viszont nem közvetlen törvényhozás, hanem csak eszközlése annak, hogy törvény hozattassék; — a mint ezt, a 4. §. második pontjának alapja is világosan, csak a legfőbb felügyelet jogából származtatja.

4. Az ösmeretes értelmű jogot, a nevezett tárgyakra nézve, következő feltételek alatt tartotta magának a Felség:

a) hogy a vallásszabadság illetetlenül maradjon;

b) hogy az evangélikusokat bővebben ki fogja hallgatni, s hogy a megállapitandó rend az evangélikus világi és egyházi férfiak közmegegyezése szerént, a legalkalmatosabb, s

c) vallásuk elveihez alkalmazott legyen;

d) hogy addig, míg t. i. ezen rend megállapitva nem lesz: gyakorlatban levő kánonaink meg ne változtathassanak.

Az *a)* és *c)* pontoknak hogy elég tétetett, vagyis hogy azok meg nem sértettek, következőkben igyekszik bizonyitni a ministeri rendelet: „midőn a pátens kibocsáttatott, s abban a további kifejtés — tehát nem változtatás — a zsinatokra bizatott, az evangélikusok vallási elvei, a külföldi tekintélyes theologusok ösmeretes nyilatkozatai szerént, nincsenek megsértve“.

Ezekre röviden ezt lehetne mondani:

α) a külföldi, bármily tekintélyes theologusok, kik a magyar protestáns egyház multját, jelenét, szükségeit, törvényes állását kellőleg nem ösmerik, e nagyfontosságú törvényhozási ügyben szabályzó tekintélyek nem lehetnek; sőt még azon esetben is, ha amaz ösmeretekkel birnának: mind hitvallásaink, mind kánonaink, mind általában a protestantismus eszméje és alapelve szerént, azt, hogy mi sérti és

mi nem sérti a vallási elveket: egyedül az illető hivek törvényes gyülekezetének szentiráson alapuló véleménye döntheti el. És

β) igen könnyű lenne kimutatni, hogy idegen vallású fejedelemnek, a protestáns egyház belügyeibe rendelkezőleg és törvényhozólag való belenyulása, csakugyan ellenkezik a protestáns keresztyén egyháznak szentirás és confessiók szerénti fogalmával; tehát sérti az evangélikusok vallási elveit. Az, hogy a továbbfejlesztés a zsinat tiszte: igen csekély vigasztalás; mert az alapnak tehát, azaz a pátensnek s rendeletnek meg kellene maradnia, a fejlődés már ezáltal korlátozva lenne, s természetes és szabad fejlődés, a tervezett korlátolt s igen gyarló hatáskörű zsinat által nem is lehetne.

γ) A törvény nemcsak vallásos elveinket, hanem vallásos szabadságunkat is épen hagyni kivánja; már pedig, hogy ez sértve van: kimutattuk. De e pontról a ministeri rendelet mélyen hallgat, pedig ez, egyik önálló feltétel és korlát a Felség kérdéses joggyakorlatára nézve.

A *b)* pont szerént, másik feltétele és korlátja a Felség joggyakorlatának az, hogy az evangélikusok kihallgattassanak, s azon rend, a mely megszilárdíttatni fog, az ő egyházi és világi férfiaik közmegegyezése szerént itéltessék a legalkalmatosabbnak. Ez a két feltétel egy pontban, t. i. a kihallgatás, és a közmegegyezés. — Ezen feltételnek, a ministeri rendelet szerént, azáltal tétetett elég, hogy

1. az 1791-dik évi zsinati munkálatok,
2. az azóta ténylegesen létrejött intézmények,
3. a ministeri tervre tett megjegyzések annyira tekintetbe vétettek, a mennyire csak lehetséges jelenleg a nélkül, hogy a certus ordo lehetetlenné ne tétessék.

Válasz:

1. A budai zsinat munkálatainak figyelembevétele, a kivánt célra nézve nem lényeges; mert a mi 1791-ben com-

munis consensio volt: nem következik, hogy több mint félszázad mulva is mindenben az legyen. Egyébiránt, ha a nyiltparancsot és ministeri rendeletet összehasonlítjuk a budai zsinat kánonaival: úgy találjuk, hogy azokból épen a leglényegesebbek, a főelveket tartalmazók, nem vétettek figyelembe; mert általában, a budai zsinat kánonai, teljes mértékben biztosítják az egyház autonomáját, államtól független törvényhozási jogát: nem így a pátens, a mint kimutattuk. L. Canon 1., 2. Iskolák: Pars 4-a. Can. 1—10. Cap. VI De Synodis. Can. 25., 26.

2. Az azóta ténylegesen létrejött intézmények szinte nem vétetnek figyelembe; mert egészen felforgattatnak. Példák.

3. A ministeri törvénytervre tett megjegyzések ismét nem vétettek figyelembe; mert ezeknek veleje az volt, hogy zsinat és 1848 előtti állapotra való visszatétel kell.

Egyébiránt,

ha mindezek a leghívebben figyelembe vétettek volna is: mégsem lett volna elérve a communis consensio, a mely csak egyedül zsinatban nyilvánulhat:

1. a dolog természete szerént, mert communis consensio csak azok közt jöhet létre, a kik egymással értekeznek, s ennek következtében valamiben megállapodnak; a magyarországi kerületek pedig csak a kormányhoz, de nem egymáshoz is szólottak eddig az alkotmány dolgában. Igaz az, mit 1791-ben a Helytartóság mondott, hogy t. i. a communis consensio, csak egyedül zsinat által érhető el, s zsinaton kivül csak akkor lehetne, ha mind egy véleményben lennének. És ez el is éretett annyiban, a mennyiben csakugyan communis consensio az, hogy a zsinat stb. kell, s hogy a nyiltparancs és ministeri rendelet nem congruus.

2. A történelem bizonyítása szerént, a mint t. i. Leopold s a protestánsok ez ügyet 1791-ben felfogták, s a communis consensio eszközlését foganatba vették.

Nagy súlyt helyez a ministeri rendelet végre, a 4. §. végszavaiba is: Salvis item reliquis juribus etc.

Érdekes, hogy ezen pont egy törvénytervben sem volt meg, s ha mindent összeveszünk: nem származhatott másból, mint a katholikusok susurratiójából. Akármint legyen is a dolog: ez salval jus *circa,* nem pedig *in* sacris. A pátens és ministeri rendelet pedig *in* sacris avatkozik: midőn a *circa* sacra nem mást, mint a legfőbb felügyelést jelenti; mind az elmélet, mind a magyar protestáns egyház háromszázados gyakorlata szerént.

A *d)* szerénti feltétel gyökeresen megsértetett, mert minekelőtte a communis consensio, melyet csak egyedül a felekezet mondhat ki, létrejött volna; minekelőtte az új ordo stabiliáltatott volna: a pátens és ministeri rendelet polgári úton közöltetik, az a felől való véleményezés erőszakkal meggátoltatik, s ezáltal kánonaink, melyeknek gyakorlatában voltunk, felforgattatnak, és így törvényen kivüli állapotra zaklattatunk, a mi minden társadalomban merő *forradalom,* sőt ennél is veszélyesebb.

VI.

Felírás, vagyis emlékirat a fejedelemhez.

Az imént említett gyűlés folyamán már tudva volt s illetőleg részünkről eszközöltetett, hogy követség menjen a Felséghez, mind a négy reformált kerület, s ha lehet, az evangélikusok részéről is. A követség vezéreül B. Vay Miklós volt felkérve s ajánlkozott. Engem pedig felkértek tekintélyesebb uraink, hogy írnám meg azon beszédet, melyet majd B. Vay Miklós, a Felség előtt el fogna olvasni a küldöttség s a felekezet nevében. Én ezt megírtam s Tisza Kálmán által B. Vay Miklósnak jóelőre kezébe is jutott az. Felmenetelünk előtt említé B. Vay, hogy aligha szükség nem lenne rövidebbre fogni az egészet s erre meg is kért. De bíz én nem tettem meg; gondoltam, hogy rövidítse tetszése szerént, a hogy akarja. Sohasem szerettem más számára és más helyett dolgozni efélét. Felmentünk Bécsbe s a legelső küldöttségi összejövetelen, melyről én véletlenül elmaradtam, nyilván felolvasta B. Vay egész terjedelemben a feliratot vagy beszédet s általános nagy helyesléssel fogadtatott az. Másnap B. Vay, nyájasan, megölelgetve, tréfálva mondá, hogy miért vonultam el tegnap a borostyán elől stb., stb. Még ekkor nem tudták, hogy én fogalmaztam azt. B. Vay Miklós, saját kezével, külön leírta magának, szóról-szóra, az egészet. Végre, minden kerület számára, nagy

örömmel és készséggel leírták ezt több példányban a jelenvolt tagok s mindnyájan aláírtuk.[1] Ez, a pátens idejéről, a legegyetemesebb értékű okmány, a felekezet részéről. Köröztetve is volt ez későbben, a kerületekben is, a traktusok útján.

Bécsben lételünk alatt tartottunk egy értekezletet is, felhivás folytán, ministeri tanácsos, Zimmermann úrral. Én is jelen voltam, vonakodásom ellenére is. Jegyezni kezdtem egy szelet papirra, de a jegyzés mindnyájunknak betiltatott a tanácsos úr által. Nekem érdekes vitáim voltak ez alkalommal vele a „stabilire“ szó értelme s azon kérdés felett: van-e a magyar reformátusoknak zsinat-presbyteri egyházalkotmányuk? Irántam igen szives és nyájas volt; irodalmi műveimet jól ösmerte. Sinai perének kiadását eszközölni ajánlkozott. Hivott magához ismételve látogatásra, de biz én nem mentem.

* * *

[1] A Felségnek átadott felirat, Révész Imre itt közölt eredeti fogalmazványától (apróbb styláris módositásokat nem tekintve) csakis a következőkben tér el:

Az első és második bekezdés közé ez jött: „Miután azonban küldetésünk kitüzött célját, nagy fájdalmunkra el nem érhettük, — hogy egyházunk iránti hűségünknek, lelkiismeretünknek és megbizóink kivánatának, habár csak némi részben is, eleget tehessünk, — kénytelenek vagyunk a következő sorokban előadni azokat, melyeket Felséged előtt élő szóval előterjeszteni és elpanaszolni meg nem engedtetett“.

A harmadik utolsó bekezdés elé bepótoltatott ez: „Ugyanazért, az említett intézkedésből, az egyház beléletét s államhozi viszonyát illetőleg, mulhatatlanul bekövetkező vészekre nézve, a felelősséget sem Isten, sem emberek előtt magunkra nem vehetjük.“

Végre, a szövegben *kitüntetve* szedett közbevetett mondat, a feliratból kihagyatott. R. K.

Felséges Császár és Apostoli Király!
Legkegyelmesebb Urunk!

Mint a magyarországi Ágostai és Helvét hitvallású törvényes egyházkerületek kinevezett képviselői állunk Felséged atyai kegyes szine előtt, hogy jobbágyi mély hódolattal, egyszersmind fiúi őszinte bizodalommal, elpanaszoljuk azon mély sérelmeket, melyeket Felséged magas kormányának a magyar protestáns egyházszervezet ügyében, közelebbi időkben kibocsátott rendeletei okoztak, s melyek minden hű s egyháza törvényes jogait ismerő magyar protestáns szivét, kibeszélhetetlen aggodalommal, kétséggel és fájdalommal töltötték és töltik el. Ezen sérelmeket több egyházkerületek hódolatteljes esedezései tolmácsolták ugyan már Felséged előtt, de egyfelől a sorsunk feletti mély fájdalom, mely azóta nem könnyebbült, sőt naponként mindinkább nehezedett, másfelől a Felséged atyai szivébe vetett s meg nem tántorodott bizodalom im elhozott bennünket Felséged trónjának zsámolyához, hogy ügyünket Felségednek, mint a nagy Isten után legfőbb földi felügyelőnknek és védelmezőnknek atyai indulatába, bölcsességébe és igazságszeretetébe élő szóval is ajánljuk.

Felséges Császár és Apostoli Király, Legkegyelmesebb Urunk! Fiúi bizodalommal és őszinte nyiltsággal be kell vallanunk, miszerént mostani sérelmünk forrása egyedül az, hogy midőn egyházkerületeink a legközelebbi tiz év folyamán, egyenként és egyetemlegesen, lankadatlan reménynyel és meg nem szünő buzgalommal Felséged előtt folyvást azért esedeztek, s a magas ministeri ösmeretes egyházi törvénytervre válaszolólag is, egyhangúlag azon kérelmöket fejezték ki, hogy az 1848 előtti törvényes állapotra visszatérve, engedtessék meg nekiek autonomikus zsinatba összegyülve, önállólag törvényeket alkotni s azokat Felséged legfőbb felügyelői hatalmának szentesitése alá terjeszteni; addig Felséged szeptember 1-jén kelt nyiltparancsa s az

ennek életbeléptetésére kiadott, szeptember 2-dikán kelt magas ministeri rendelet s az azóta kibocsátott több rendbeli magas rendeletek is, nemcsak ama hiven táplált reményt hiúsiták meg, de oly kész egyházszervezettel leptek meg bennünket, a mely ellen, noha a két magyar protestáns egyház három millió lelkeinek hasonlíthatlan nagy többsége fájdalmas szavát már eddig is fölemelte : mégis azt külső erőszakkal s fenyegető rettentések között törekednek életbe léptetni a fegyveres erővel egyesült polgári kormányhatóságok.

Nem rajzoljuk Felséged előtt azon minden időben és minden körülmények között megrenditő csapást, midőn a keresztyén egyház belügyeibe rendelkezőleg és törvényhozólag oly földi hatalom avatkozik, mely annak kebelébe nem tartozik s melyet attól maga az Úr az anyaszentegyház feje és törvényadója különválasztott; nem rajzoljuk e csapást, mert Felséged bölcsessége előtt, ki a birodalma alatti római cath. egyháznak a lehető legnagyobb függetlenséget és önállást biztositotta, kétségen kivül tudva van ama nagy igazság, hogy ha van e földön társadalom, mely önnön életének veszélyeztetése s elveinek megtagadása nélkül, külső beavatkozást nem tűrhet: az Isten megújitott anyaszentegyháza, mely egész alkotmányával a lelkeknek kényszeritést nem tűrő hitén áll s a lelkiismeret áldott szabadságának levegőjében él, bizonynyal ilyen. Nem emlegetjük Felséged előtt a mult időkben oly sokat szenvedett, de a nagy Isten által soha el nem hagyott magyar protestáns egyház lefolyt századainak példáját sem, a mely azt tanúsitja, hogy Felséged dicső emlékezetü ősei *még akkor is, midőn egyházunk a próbáltatás és világszerinti elhagyatottság gyászos napjaiban gyötrődött: Felséged dicső emlékezetü ősei* az egyház belszervezetét, kormányát és alkotmányát illetetlenül hagyták s a szorongatott s hamvaiból csak az önkormányzat lelke és szabadsága által feltámadhatott egyház iránt, épen ez által, a legnagyobb, a legüdvösebb védelmet teljesitették.

Mindezeket bővebben nem rajzolván, kiváltképen azon kétségtelen igazságra hivjuk fel jobbágyi alázatossággal s fiúi őszinte bizodalommal Felséged bölcs figyelmét és igazságszeretetét, hogy Cs. Kir. Felséged hódoló tisztelettel említett nyiltparancsa s az azt életbe léptető, mint szinte a közelebbi időben kibocsátott ministeri magas rendeletek is, az 1791. 26-dik t.-c. 4-dik §-ával, a melyet pedig legfőbb alapjoknak és szabályozójuknak vallanak, s mely ez ügyben az egyházra nézve is kétségtelen döntő tekintélyű, nemcsak egyezésben nincsenek, sőt annak alapját elhagyva, az abban foglalt feltételekkel és elvekkel, reánk nézve felettébb nagy és gyökeres sérelemmel, csaknem minden ponton egészen ellenkeznek.

Ugyanis Felséged dicső emlékezetű őse, II-dik Leopold magyar király, egyedül a fölügyelési jog alapján és érdekeiből tartotta fenn magának azon jogot, miszerént az alább említendő feltételek alatt, akkor élt atyáink bővebb meghallgatása után, gondoskodni fog arról, hogy a magyar protestáns egyházban az akkor zavarba jött fokozatos egyházi felsőség, s egyházi rendtartás szilárdul megállapittassék s noha ezen célbavett intézkedésnek a törvény által bevallott egyedüli alapja, a legfőbb felügyelési jog, t. i. természet szerént is kétségtelenül magának az egyháznak önálló szabad cselekvését, azaz autonomikus öntörvényhozását teszi fel: az új szervezetnek államhatóság általi kibocsátásának ténye, az egyház öntörvényhozási jogát alapjában megtagadta, a szerepeket egészen megforditotta s a legfőbb felügyelői gondoskodási hatalmat törvényhozássá változtatta s az öncselekvés activ jogával biró egyházat az illetéktelen állami törvényhozás iránti feltétlen engedelmesség·szenvedőleges pontjára taszitotta.

Az ügyünkre nézve oly nagyfontosságú ama törvénypontban, az említett fejedelmi jog következő világos feltételek alatt tartatott fenn Felséged dicső emlékezetű elődének, illetőleg Felségednek:

1. Hogy azon jognak gyakorlása által a vallásszabadság sérelmet ne szenvedjen (intacta coeteroquin religionis libertate).

2. Hogy ő Felsége az evangélicusokat bővebben kihallgatandja s oly rendet fog megszilárdítani, melyet az evangélikusok világi férfiainak s egyházi szolgáinak közmegegyezése a legalkalmatosabbnak ítélend: Sua Majestas Evangelicos ulterius audiet . . . reservat sibi eum stabilire ordinem.

3. Hogy az ekként megszilárdítandó rend vallásunk elveivel egyező legyen (principiis ipsorum religionis accommodatus ordo).

4. Hogy addig is, míg ezen új rend ekként megszilárdíttatnék, gyakorlatban levő kánonaink sem hatósági parancsok, sem királyi kibocsátványok által meg ne változtattassanak.

S íme, Felséges Császár és Apostoli Király, Legkegyelmesebb Urunk! Őszinte fájdalmas érzéssel be kell vallanunk, hogy ezen lényeges feltételek közül Felséged magas kormányának intézkedései által mindeniket sértve találjuk.

1. Megsértetett a vallásszabadság, melyet számunkra a bécsi és linci békekötések s az 1790/91. 26-dik t.-ç. örök időkre és feltétlenül biztosítanak s mely vallásszabadságnak egyik lényeges kiegészítő része az öntörvényhozás.

2. Nem hallgattattunk ki úgy, mint az ügy természete kívánta volna s nem jött létre azon communis consensio, melyen az új szervezetnek alapulnia kellene; mert a kihallgatás és közmegegyezés létrehozása természetesen és célhozvezetőleg, egyedül a kerületek egymással való közvetlen érintkezése és kölcsönös tanakodása és megállapodása által eszközöltethetik, a mi zsinat nélkül el nem érhető. Így fogták fel, így értelmezték ezen törvénypontot mindjárt annak létrejövetele és szentesítése után nemcsak magok az evangélikusok, de az államkormány férfiai és hatóságai is; így fogta fel és így értelmezte, és vette gyakorlatba e törvényt az akkor uralkodott Felséges Fejedelem, II-dik Leopold király is, s a kihallgatás és communis consensio eszközlésére,

a két felekezet előleges felterjesztése alapján, egyetemes zsinatot engedélyezett.

3. Sértve találjuk a célbavett s már foganatosítni is megkezdett intézkedések által hitelveinket is; mert mind az újtestamentomi Szentírások, mind hitvallásaink, mind a romlatlan őskeresztyén egyház példája és bizonyítása szerént a polgári és egyházi hatalomnak, mind céljára s rendeltetésére, mind hatósági körére nézve, külön választva lenni s az egymás jogkörébe való avatkozástól óvakodniok kell. Azon hitelv ez, Felséges Úr! mely míg egyfelől minden polgári dolgokban feltétlen engedelmességet parancsol nekünk, másfelől arra indít és kényszerít, hogy a hitre és egyházunk beléletére vonatkozó dolgokban a Szentírások alapján, egyedül saját meggyőződésünket kövessük; azon hitelv ez, melyet Megváltónk ezen szavakban fejezett ki: Adjátok meg a császárnak, a mi a császáré és Istennek, a mi az Istené.

4. Mindezek felett megrendítő fájdalommal tölti el szivünket azon gyászos körülmény, hogy noha a célbavett sérelmes új szervezet oly sok ezer lelkeknek mély aggodalmával és sohajtásaival találkozott s ennélfogva meg sem szilárdíttathatott; mégis külső erőszak és fenyegetés kényszerít bennünket annak elfogadására; törvényes gyűléseink megtartásában rendőri és fegyveres erővel gátoltattunk; törvényes helyzetünk visszaállításáért Felségedhez való folyamodásunk útja elzáratott, gyakorlatban levő kánonaink s ezeken alapuló alkotmányunk felforgattattak, a törvényen kívüli helyzet örvényébe taszíttattunk, és hitfeleink véleményöknek a lelkiismeret romolhatlan szabadságán alapuló nyilvánításáért, egyházunk törvényes jogaihoz való ragaszkodásukért, mint gonosztevők, polgári büntetőtörvényszék elé idéztetnek és elítéltetnek. Oly keserű pohár ez, Felséges Urunk! melyet őseink csak a leggyászosabb üldöztetés idején kóstoltak, oly súlyos kereszt ez, melyet már ma a mivelt világban sehol sem hordoz a protestáns keresztyén egyház.

Mindezek felett lehetetlen, hogy Felséged magas figyelmét, kiválólag fel ne hívjuk azon kibeszélhetlen vészes következményű körülményre, miszerént Felséged nyiltparancsa s az ezt kisérő ministeri rendelet, életbeléptetés végett, az egyes gyülekezetek elöljáróihoz, az e részben illetéktelen polgári hatóságok által küldetett meg; sőt Felséged cs. k. vallás- és oktatásügyi magas ministeriumának folyó 1860. évi január 10-dikén kelt rendelete, míg egyfelől az egyház törvényes hatóságainak, gyüléseinek s hivatalnokainak, hitvallásunkon, országos törvényeinken s szentesitett kánonainkon alapuló működését fennakasztja, sőt egyenesen betiltja: addig másfelől, a célbavett s reánk nézve oly sérelmes új szervezet életbeléptetését az egyes gyülekezeteknek és lelkészeknek parancsolja meg. Felséges Császár és Apostoli Király, Legkegyelmesebb Urunk! A protestáns keresztyén anyaszentegyház hitelvei, az azokból önként folyó zsinatpresbyteri egyházalkotmány, a magyar protestáns egyház alaptörvényei, kánonai és ezeken alapuló százados törvényes gyakorlata, semmiképen meg nem engedik azt, hogy az egész egyházat érdeklő, egyetemleges fontosságú s a maradékra nézve is nagy hatású ügyekben, az egyes gyülekezetek, testvéreikkel való törvényes és szabályszerű egyetértés és törvényes képviselőik általi közreműködés nélkül, függetlenül s önállólag határozzanak és intézkedjenek. Ezen intézkedés még akkor is, ha az magának az egyháznak kebeléből támadna fel, a hitvallásaink és kánonaink által határozottan kárhoztatott independentismusra vezetne, sőt minden társadalmi rend fogalmával homlokegyenest ellenkeznék s már jelenleg is mély aggodalomba merült egyházunkat a fejetlenség, zabolátlanság és vészes zavarok örvényébe taszitaná: mennyivel sérelmesebb és vészesebb ezen intézkedés, ha az, az államhatóságoktól ered, melyeknek egyházunk irányában a rend és béke feletti felügyelés s annak védelmezése volna legfőbb tiszte.

Azon erős meggyőződésben vagyunk, Felséges Urunk! hogy ha Felséged magas kormánya s különösen vallás- és

oktatásügyi magas ministériuma hitelveinket, történeti multunkat, alaptörvényeinket, s azok között kiváltképen az 1791. 26. t.-c. 4-dik §-át kellő alapossággal s gyökeresen felismerte volna: el lettek volna távoztatva azon félreértések, s az azokból származó intézkedések, melyek súlyos sérelme alatt most sohajtozunk. De táplál bennünket az édes remény, hogy Felséged bölcsessége, igazságszeretete s atyai kegyessége, egy szózatával megszünteti fájdalmainkat s visszaadja az óhajtott belbékességet és nyugalmat, az attól most megfosztott magyar protestáns egyháznak.

Ugyanazért ezen édes reményben jobbágyi hódolattal és fiúi bizodalommal esedezünk Felséged kegyes szine előtt: Méltóztassék a reánk nézve oly sérelmes nyiltparancsot s az annak életbeléptetését célzó több rendbeli magas rendeleteket legkegyelmesebben megszüntetni s felszabadítván egyházunkat, az annak belélétét s elveinkhez hű fejlődését gátló sérelmes korlátoktól, visszahelyezni azt 1848 előtti törvényes állapotába, hogy így, a sérelmek súlyától megszabadult egyház, törvényes zsinatba egybegyülvén, Felséged sérthetlen legfőbb felügyeleti jogának mély tiszteletben tartásával, önnönmaga számára egyházi törvényeket alkothasson; és addig is, mig e részben az óhajtva várt kegyelmes választ megnyerhetnők: kegyeskedjék a kormányhatóságokat s törvényszékeket oda utasitani, hogy azok egyházunkat a maga törvényes jogaiban s belélétében ne háborgassák; s a törvényes hatóságok mellőzésével, az egyes gyülekezeteket és lelkészeket a sérelmes új szervezet életbeléptetésére ne kényszerítsék s a fejetlenség és vészes zavarok örvényébe ne taszítsák; végre esdekelve kérjük Felségedet, hogy azon hitfeleinket, kik egyházunk törvényes jogaihoz s a lelkiismeret szabadságához való hű ragaszkodásukért már törvényszékileg el is itéltettek: méltóztassék fejedelmi igazságszereteténél és hatalmánál fogva, az itélet súlya alól felszabadítani s ez által a méltán megrémült egyház nyugalmát és bizodalmát e részben is visszaadni.

Mi pedig, mint mindvégig hű alattvalók, hitfeleinkkel együtt, buzgón könyörgünk a királyok királyának s a népek Istenének, hogy Felségedet s a Felséges Császári és Királyi Házat áldja meg hosszú és boldog élettel; áldja meg Felségedet azon valódi dicsőséggel, mely a bölcs, igazságszerető és kegyelmes fejedelmeket, népeik csendes megelégedésében, nyugalmában és hű ragaszkodásában, a sirig, sőt azon túl is szokta kisérni.

VII.

Tájékozás az egyes gyülekezetek lelkipásztoraihoz s más elöljáróihoz, az 1860. január 10-én kelt vallás- és oktatásügyi ministeri rendelet ügyében.

Midőn láttuk Bécsben, hogy nem boldogulunk, s már a január 10-diki kemény rendelet is megjelent: úgy láttuk, hogy határozott ellentállásra van szüksége a közegyháznak. Én bizattam tehát meg egyhangúlag, hogy ezen célból egy szétterjesztendő utasítást, tájékozást írjak. Meg is írtam azt magam, a Hotel Muntschban, hol egy szobában, Hegedűssel együtt szállva valék. Előbb külön B. Vay, Székács és B. Prónay előtt felolvastam, majd későbben az egész küldöttség előtt. Helybenhagyták mind egy betűig. A lelkészek kárpótlásáról való pont ment bele, Török Pál indítványára. Ezen Tájékozás aztán, hazajövetelünk után mindjárt, nálunk superintendensi úton, másutt magán úton szétküldöztetett. E miatt zaklatták a járásbirák a sok száz papokat. E miatt zaklattak engem is, három ízben. Egyszer saját szobámban, máskor a város házánál, utoljára Váradon, az országos törvényszéknél. Mindháromszor Pópa, vizsgálóbiró, ki későbben (1861.), mint országgyűlési képviselő, tiszttársam lett. Az egész pátensi küzdelem alatt a Tájékozásra haragudott legjobban a kormány.

* * *

Miután a magas kormány azon szándéka, miszerént a célba vett új szervezet életbeléptetése, az egyházkerületi gyűlések által kezdessék meg, nem sikerülhetett: most már egészen megforditja a dolgot s közvetlenül az egyes gyülekezeteken akarván kezdeni a szervezet életbeléptetését: a lelkipásztorokhoz fordul, ezeknek parancsolja meg az új szervezethez vezető legelső tényleges lépést, a mennyiben arra kötelezi őket, hogy az emlitett rendeletet, miután az velök hivatalosan közöltetett, a két legközelebbi vasárnapon, szószékből a nép előtt felolvassák.

Ily körülmények között mulhatatlanul szükséges, hogy az egyes lelkipásztorok s gyülekezeti előljárók, az egyház törvényes jogainak alapjáról le ne tántorodjanak, hanem híven megmaradjanak azon s kövessék ők is, azon törvényes és egyedül helyes irányt, melyet eddig, a szabadon nyilatkozhatott kerületek és megyék követtek.

E célra nyujtanak némi tájékozást a következő sorok.

I.

A lelkipásztoroknak mindenek előtt meg kell szabadulni azon tévelygéstől, mintha az emlitett ministeri rendeletnek általuk, vagy helyettesök, segédök által, szószékben való felolvasása nem egyéb lenne, annak puszta tudomásra juttatásánál s igy oly ártatlan lépésnél, melyet ők az egyház törvényes jogainak, saját hivatalos tisztöknek s lelkiösmeretöknek sérelme nélkül, könnyen megtehetnek; mert ama rendeletnek akár eredetét és jogi alapját, akár tartalmát és célját tekintsük, túl van minden kétségen, hogy annak felolvasása nem egyéb, mint az államkormány autonomiánk elleni törekvéseinek tettleges előmozditása; oly tényleges lépés, mely nevezett rendeletet, annak saját szavai szerént is, tüstént életbelépteti.

Így kell felfogni ezen rendelet kihirdetésének mivoltát és horderejét a superintendenseknek, esperesteknek s minden más egyházi hivatalnokoknak. S e szerént már,

A lelkipásztorok a nevezett rendeletet semmi szin alatt és semmiképen ki nem hirdethetik, a következő törvényes okokon:

1. A lelkipásztorok nem polgári kormányrendeleteknek, hanem az Isten igéjének hirdetői; egyedül ennek lehet helye a templom és szószék is. Ha fordultak is elő netalán egyes kivételes esetek arra nézve, hogy ostromállapot vagy katonai rémuralom idején, a lelkipásztoroknak polgári vagy katonai rendeleteket ki kellett hirdetni, ezek meg nem erőtleníthetik a kitüzött általános szabályt. A mi lelkipásztoraink nem az államkormánynak, hanem az egyháznak tisztviselői; ha az állam bármit tudtokra akar adni a polgároknak: vannak neki erre számtalan saját organumai, melyeket e célra használhat.

2. Határozottan eltiltja a lelkipásztort, nevezett rendelet kihirdetésétől, az örök állandóságúnak nevezett (perpetuo duratura lex) 1791. XXVI. t.-c. 4. §-ának első tétele, mely azt parancsolja, hogy „az evangélikusok, a vallásra tartozó dolgokban, egyedül saját egyházi elöljáróiktól függjenek"; már pedig, hogy az egyházszervezet, tisztán és egyedül vallásra tartozó dolog, túl van minden kétségen; részint azért, mert annak alapelveit egyenesen hitágazatok szabályozzák, részint és általában azért, mert a bizonyos szervezet vagy alkotmány, s abban minden változástétel joga, a szabad és nyilvános vallásgyakorlatában törvények által biztositott vallásos társadalomnak, lényegesen fogalmához tartozik, elannyira, hogy a ki az egyháznak, saját szervezete feletti rendelkezési szabadságát tagadja: az tagadja egyszersmind magának a vallásos társadalomnak szabad létezhetési jogát is. Az is bizonyos e pontra nézve továbbá, hogy a polgári kormányhatóságokat, sem emberi, sem isteni törvények szerént, a magyarországi evangélikusok egyházi felsőségének nevezni nem lehet.

3. Nem hirdetheti ki az emlitett rendeletet a lelkipásztor azért sem, mert őt ettől az érvényben s gyakorlatban levő egyházi törvények, kánonok határozottan eltiltják.

Valamint ugyanis, az idézett országos alaptörvény, az evangélikusokat, egyházi dolgokban, egyedül saját felsőbbjeiktől teszi függőkké: úgy kánonaink is világosan megszabják, hogy a nem csupán egyes egyházat, de minden, vagy több egyházakat érdeklő fontosabb ügyekben, az egyes gyülekezetek és lelkipásztorok, semmi intézkedést, semmi lépést ne tegyenek. Így a komjátii kánonok, Classis V. Canon I. a viszálkodások eligazitását, különböző ügyek eldöntését, egyházi törvények alkotását egyenesen a zsinat tárgyául jelöli ki. A Gelei-Katona-féle XI. és XII. kánon, s általában e kánonok zárszava, az egyházi rendtartáson való minden változtatást, s a fontosabb dolgokban való minden intézkedést az egyes gyülekezetek, lelkipásztorok, sőt egyházmegyék hatásköréből kivévén, egyedül, vagy nemzeti zsinatok, vagy legalább a kerületi gyűlések hatáskörébe utasitja.

4. Nemcsak egyes kánonok, hanem általában kánonaink s ezeken nyugvó egyházalkotmányunk organizmusa is, határozottan eltiltja a lelkipásztort és egyes gyülekezeteket, a fontosabb dolgokban való minden independens intézkedéstől. A magyarországi evangélikus egyház ugyanis, a reformáció kora óta, folyvást senioratusok s superintendentiák organicus kapcsolatában s fokozatos felsősége alatt áll. Ezen fokozatos társadalmi felsőséget erősiti meg a bécsi békekötést becikkelyező 1608. évi, koronázás előtti t.-c. 2. §-a; erről szól az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-a is, s ezt rendezte s állapitotta meg tisztábban a református egyházra nézve az 1822. évi general-konvent is; ezen fokozatos egyháztársadalmi felsőség elve és szabálya vonul át minden kánonainkon is, melyek a seniorátusokat, superintendentiákat és a megyei, kerületi s nemzeti zsinatokat az egyháztársadalom organismusának kiegészitő s nélkülözhetetlen tagjaiként veszik fel és állapitják meg. A hol pedig ily fokozatos egyházi felsőség van, ott függetlenségnek, independentismusnak, fejetlenségnek, melyeket mind a komjátii, mind a Gelei-Katona-kánonok, különben is általában és határozottan kárhoztatnak, semmi helye sem lehet.

Ezen kánonokról pedig, melyeknek egész mivolta s egyes pontjai ekként eltiltják a lelkészt az említett ministeri rendeletnek, mint egyházunk törvényes alkotmánya felforgatójának, kihirdetésétől, az 1791 : 26. t.-c. azt határozza, hogy azokat mindaddig, míg helyökbe az egyház törvényesen másokat nem állít, sem hatósági parancsok, sem királyi resolutiók meg nem változtathatják.

5. Nem hirdetheti ki a lelkipásztor nevezett rendeleletet azért sem, mert különben esküjét megszegné; nemcsak annyiban, a mennyiben a kánonokra s egyházi felsőség iránti törvényes engedelmességre, hanem annyiban is, a mennyiben a presbyteriale regimenre megesküdött. Hogy a rendelet kihirdetése, a kánonok s az egyházi felsőség tényleges megsértése nélkül meg nem történhetik, azt az előző pontokban kimutattuk; de ellenkezik ama kihirdetés a presbyteriale regimennel is, melynek természete nemcsak abban áll, hogy az egyházigazgatásban a világi tagok is részt vegyenek, hanem főként abban, hogy az egyház, az állam tényleges befolyásától függetlenül, a maga belügyeit önállólag s törvényes és illetékes hatósága és képviselői által intézi.

6. A dunamelléki, tiszáninneni és tiszántúli reformált egyházkerületek lelkipásztorait eltiltják ama ministeri rendelet kihirdetésétől, saját egyházkerületöknek, a közelebbi időkben hozott és kibocsátott törvényes határozatai is, melyek szerént meghagyatik, mind az egyes lelkészeknek, mind az egyház más hivatalnokainak, hogy a császári nyíltparancs életbeléptetésére nézve segédkezet ne nyujtsanak s minden, ez ügyre vonatkozó dolgokban, az 1891. XXVI. t.-c. 4. §-a szerént, egyedül saját egyházi felsőbbjeiktől függjenek.

Az egyes lelkipásztorok tehát, akár egyházi, akár polgári úton vennék a kérdéses rendeletet, az elsorolt törvényes okokkal védelmezhetik a lelkipásztorok magokat akkor is, ha az államhatóságok vagy törvényszékek által, e részben megkérdeztetnek.

Midőn a lelkipásztor, a rendelet kihirdetését kivánó

hatóságnak, az elszámlált törvényes okokon, illedelmesen megfelelt: tegyen a maga eljárásáról kimeritő jelentést a gyülekezet presbyteriumához, a mely, ezen törvényes eljárást magáévá tenni s részéről is védelmezni s tettleg követni köteles. A presbyteriumhoz tett jelentés után, értesítse a lelkipásztor az egész ügyről hivatalosan a maga esperestjét, a ki, ha netalán az egyes presbyteriumok és lelkészek, a kijelölt törvényes útról eltántorodnának: azokat, hivatalos tisztének fogva, a törvény útjára visszavinni és védelmezni köteles.

Ha pedig, bármi oknál fogva, a lelkipásztor oda tántorodott, hogy a nevezett rendeletet kihirdette: a presbyterium, az elsorolt törvényes okokon, jegyzőkönyvileg jelentse ki, ezen törvénytelen eljárás elleni óvástételét; a rendelet végrehajtására vonatkozó minden utasitást, egyedül az egyházkerületi közgyüléstől s az egyház törvényes felsőségeitől várjon, s általában az egyházszervezeten való minden változtatást, egyedül a törvényes egyházkerületi gyülés körébe utasitson.

Az egyház alaptörvényei ellen cselekvő vagy izgató lelkészek és mások ellen, az egyházi törvényszékek fognak rendszerént és kánonaink értelmében eljárni; mint szinte azok ellenében is, kik az egyház belügyeire nézve, az egyházi hatóságok mellőzésével, polgári kormányhatóságokhoz folyamodnak.

Azon lelkipásztorok pedig, kik az egyház törvényes jogaihoz való hűségökért, sérelmet, fogságot, vagy bármi kárt szenvednének, erkölcsileg biztositva lehetnek arról, hogy az illető egyházközségtől, megyétől, vagy kerülettől, kárpótlást nyerendenek s hivataluk állandó lelkészszel betöltetni nem fog.

II.

Mindazon törvények, melyek az egyes papokat a kérdéses ministeri rendelet kihirdetésétől eltiltják, kötelezik az esperesteket, superintendenseket, coadjutor és főkurátorokat is, és pedig kettős mértékben; mert ők, tisztök szerént, a törvénynek őrállói s az egyház szabadságának védelmezői. Ennélfogva semmiképen nem tehetik azt, hogy a hozzájuk megküldött rendeleteket, tudomás vagy életbeléptetés végett, a gyülekezetekhez, vagy azok lelkészeihez megküldjék, mert az elsorolt törvényeknek ők is alatta állanak. A törvényes intézkedések egyező voltának lehető eszközlése végett, a superintendensek, minden fontosabb eljárásaikról, egymást hűségesen értesitsék.

III

Az egyházközségi, megyei és kerületi gyűléseket, a magok törvényes alakjában s a kánonszerű gyakorlat szerént, midőn a szükség kivánja, mindenütt meg lehet és meg kell tartani, a következő törvényes okokon:

1. A nyilvános, szabad vallásgyakorlat alapján, melyet számunkra a bécsi és linci békekötések, az 1791. XXVI. t.-c. biztositanak, s mely gyűlések szabad tartása nélkül, nem is képzelhető.

2. Kánonaink alapján, melyekre megesküdtünk s melyeket hatósági parancsok vagy királyi kibocsátványok által megváltoztatni nem lehet.

3. Az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-a alapján, mely ezt mondja: „liberam fore evangelicis consistoriorum quorumvis celebrationem.“

VIII.

Futtában feltett gondolatok a magyar protestáns egyház ügyének jelen állása felett.

1860. február végén.

Miután a január 10-diki ministeri rendelet megjelent s a kormány által szigorúan foganatosíttatni parancsoltatott, s miután a bécsi küldöttség eljárása is sikerten maradt: szükségesnek látszott mind belőlről erősíteni magunkat, mind kívülre lehető hatást gyakorolni.

1860. februárban lehetett, midőn B. Vay Miklós erre utazván, Debrecenben egypár napra megállapodott. Egy estve néhányónkat (Könyves Tóth Mihályt, Révész Bálintot s engem) Főtiszteletű Balogh Péter úrhoz tanácskozásra hívott meg. Beszélgettünk egyházi ügyünk jelen állapotáról s különösen a január 10-diki rendeletről. Beszélgetésünk után engem B. Vay Miklós felhívott, hogy nézeteimet tenném írásba. Én ezt, nagy sietséggel, rögtön meg is tettem, s midőn készen volt a 3—4 ívre terjedő dolgozat, levélben elküldöttem azt B. Vay Miklóshoz, azon kéréssel, miszerint a végre, hogy láthassa, vajjon az én feltett nézeteim egyeznek-e másokéival, jó lenne a tegnapi férfiakat összehívni, s azok előtt iratomat felolvasnám. Ez meg is történt s munkám egész teljességben helybenhagyatott. Midőn B. Vay Miklós nagy figyelemmel, örömmel és helyesléssel végig hallgatta

az irat tartalmát: az íveket magához szedvén, ilyformán szólott: „hiszen ez igen dicső, ennek én hasznát fogom venni“. De egyebet nem mondott. Későbben, hetek mulva, megfordulván itt, nyilvánította előttem, hogy ő amaz iratot kiküldötte az angol királynőnek, a porosz akkori uralkodó herczegnek s még más protestáns fejedelmeknek. Ezt a patakiaktól is hallottam, valamint azt is, hogy az iratot maga a Bárónő fordította le angolra. Nagy sietséggel kellvén ez iratot fogalmaznom, magát az eredeti s egyetlen példányt adtam a Bárónak által, úgyhogy az, csak egyedül ő nála lehet meg.

* * *

1. §. Micsoda ponton áll jelenleg a magyar protestáns egyház szervezkedési vagy alkotmányozási ügye?

A magyar protestáns egyház, értvén e név alatt mindkét hitfelekezetet, a maga alkotmányi ügyére nézve, igen kellemetlen és szomorító állapotra jutott. A közönségesen ismeretes tények és tudósitások ugyanis, már kétségtelenül mutatják, hogy az ágostai hitvallású egyház legnagyobb része, az 1791. XXVI. t.-c. s általában egyházunk törvényes autonomiájának s történeti fejlődésének alapjáról letántorodott. Már maga az, hogy az egyetemes küldöttséghez, csak egy ágostai hitv. kerület csatlakozott, és pedig nagy nehezen, mutatja a helyzet szomorító voltát. Több megyékben a ministeri szervezet már forma szerént keresztülvitetett. Az Evangelisches Wochenblatt, mely a kormány érdekeinek leghívebb és legbuzgóbb közlönye, részletes kimutatásokkal bízvást és bátran hirdeti, hogy a mi kis rész az ágostai hitvallású egyház kebelében még ez ideig tettleg szervezve nincs, az is szervezve lesz bizonynyal a kitüzött határidőre. A pozsonyiak, kik ezelőtt az egyházi és iskolai autonomiának igen buzgó bajnokai voltak, most, mint mondatik, félelemből eltántorodtak. Oly buzgó, tudós és tekintélyes férfiú,

mint Bauhoffer György, budai lelkész, nyilván szózatot intéz *mindkét* hitfelekezethez, a kormány érdekében. A röpiratirodalom, és pedig a nép számára, már megkezdetett, s bizonyosan erélylyel folytattatni fog, természetesen a kormány érdekében. Tekintélyes, nagyhirű külföldi tudósok, mint: Schenkel heidelbergi, Jacobson königsbergi, Lechler lipcsei tanár, Hoffmann, Gusztáv Adolf-egyleti elnök, kik a mult években irántunk nagy részvéttel viseltettek, most egyenesen a pátens mellett s az azt el nem fogadók ellen ugyan határozottan nyilatkoznak.

Mindezek, az ellentétek nagy kifejlődése mellett, azt is közelebbről mutatják, hogy az ágostai hitvallású egyház, tőlünk reformátusoktól már tettleg és annyira elszakadt, hogy a két egyházat, a fenforgó ügyben, bármi érdekből is, egy szempont alá fogni, csaknem teljes lehetetlenség. Ennélfogva a következő gondolatok, is csak a reformált egyházat veendik és vehetik figyelembe.

2. §. A január 10-diki rendelet sérelmes volta.

A magyar protestáns egyházban egyedül a tiszántúli egyházkerület az, melynek megengedte az isteni gondviselés, hogy közügyünkben, egészen a január 10-diki rendelet stádiumáig, ünnepélyesen és törvényesen nyilatkozhatott. Három stádiumot lehet és kell ugyanis, ügyünknek legközelebbi vészes folyamában megkülönböztetni.

Első: maga a pátens s az azt kisérő ministeri rendelet, s a kerületeknek ezekre tett feliratai.

Második: a november 2-diki ministeri rendelet, mely egyenesen a törvényt magyarázza, és a kormány lépését indokolja és védelmezi. Ezen leiratra, mely igen nagyfontosságú, egyedül a tiszántúli ref. egyházkerület nyilatkozott, folyó évi januári nagyszerű gyűléséből, és pedig nyilakozott a maga feliratában úgy, hogy a ministernek minden érveit és támaszait tökéletesen ledöntötte és megmutatja, hogy odafent a törvényt vagy nem értik, vagy nem akarják érteni. Ezen felirat igen nagy figyelemre méltó.

Harmadik stádium: a küldöttség járása s a január 10-diki s február 5-diki rendeletek, melyek egyfelől erőszakos és erélyes keresztülvitelt parancsolnak, másfelől az egyezkedésre nyujtanak némi halvány kilátást.

A január 10-diki, illetőleg a február 5-diki rendelet velejét és sérelmes voltát, következő pontokba lehet röviden összefoglalni:

1. A polgári hatalom rendelkezőleg és törvényhozólag avatkozik az egyház belügyeibe, és az egyháztól feltétlen engedelmességet kiván.

2. Akaratjának, vagyis feltétlen parancsának keresztülvitelét az egyes papokon és gyülekezeteken kezdi.

3. Az egyház törvényes hatóságainak, hivatalnokainak s gyűléseinek működését, sőt életét felfüggeszti, illetőleg megsemmisíti.

4. A feltétlen parancsnak nem engedelmeskedő egyházat testületi jogainak elvesztésével fenyegeti, s így attól a védelmet megtagadja, sőt azt végső dissolutióba esettnek, desorganizált csapatnak tekinti.

Hogy az első sérelem valóban létezik, — túl van minden kétségen, mert világosan polgári hatalomtól ered az, annak akaratját, parancsát fejezi ki; irányozva van pedig a parancs az egyház belügyeire, mert hogy a szervezet, vagy alkotmány tisztán egyházi belügy, már csak maga az is eléggé mutatja, hogy az, minden hitfelekezetnél, hitelvekkel van élő egybefüggésben. Valamint a római kath. egyház papatusa s hierarchiája, vagy az angol egyház episcopatusa: épen úgy a mi zsinat-presbyteri rendszerünk és autonomiánk is egészen dogmákból fejlődött ki, s azokkal mindvégig organikus egybeköttetésben van. Feltétlen engedelmességet is kiván a rendelet, mind azért, mert absolut hatalomtól eredt, mind azért, mert sehol hozzászólásról vagy módosításról egy szot sem szól, sőt a nem engedelmeskedőket, az ezen rendeletet kisérő levél, egyenesen büntetéssel fenyegeti. Az első pontban kijelölt sérelem tehát valóban létezik.

De lássuk, miket sért meg a sérelem? Megsérti

a) a reformált keresztyén egyháznak azon egyik legfőbb elvét, hogy státus és egyház egymást nem absorbeálhatja, egymás jogkörébe nem avatkozhatik. A milyen keresztyénellenes volt az, midőn a középkorban a pápák és papok koronákat, hivatalokat osztogattak, törvényeket hoztak, egy szóval az államnak nyakára nőttek: épen oly természetellenes és helytelen az, most vagy bármikor, hogy a státus akar nyakára nőni az egyháznak. E ponton igen szépen lehet bizonyitani a tudományok magasabb régióiban is. — Megsérti

b) a lelkiösmeret szabadságát s a szabad vallásgyagyakorlatot is, melyet számunkra békekötések és törvények biztositanak. Mert vajjon lehet-e azon egyháznak lelkiösmeretszabadsága s szabad vallásgyakorlata, melynek saját *belügyeire* nézve, a római kath. absolut *államkormány* irányában *feltétlenül* kell engedelmeskedni? Vajjon azon ősök, kik a bécsi békekötést kivívták, gondolták-e azt, hogy az egyháznak, melynek szabadságáért ők véröket ontották, belügyeibe még valaha idegen hatalom fog avatkozni? Valóban az egyház öntörvényhozási joga nélkül, minden szabad vallásgyakorlat csupa fictio, vagy nevetséges satyra.

c) Sérti végre az 1791. XXVI. t.-c. 4. pontját, mely ezt mondja: „evangelici in iis, quae ad religionem pertinent, unice a suae religionis superioribus dependeant“. A minister úr pedig nekünk bizonynyal nem superiorunk, s még kekevésbbé . . . religionis.

Ha az abc-t tovább vinni akarnók, mondhatnók, hogy sérti ama pont az egyházunk történelméből kifejlő jogi elvet is, mert sehol sincs reá példa, hogy fejedelem avatkozott volna az egyházszervezet dolgába. Ezt még Rákóczy vagy Bethlen sem tette, kik pedig a felekezethez tartozván, s az egyháznak nagy pártfogói és védelmezői lévén, eféle jogot magoknak némi részben s azon korban vindicálhattak volna. Sérti kánonainkat, mert ezek világosan is elfoglalják

már azon tért, t. i. az egyház belügyeinek terét, a melyre most a minister lépett.

Hogy a 2-dik pont alatti sérelem létezik, ismét kétségen kivül világos; mert szolgabirák, városi birák, egyenesen az egyes papokhoz küldik a január 10-diki rendeletet, azoktól vevényt vesznek stb. Általában pedig a rendelet procedurája, saját szavai szerint, nem más, mint ez: a pap kétszer felolvassa a szószékből; akkor nyomban hozzáfognak presbyterium alkotásához, a ministeri rendelet szerint, s midőn ekként az egyes gyülekezetek rendezve vannak: azután jönnek a megyék, kerületek: et sic porro . . . egészen a zsinatig.

Ez már sérelmes annyiban, a mennyiben

a) megsérti, sőt feldúlja az egyházi társadalom canonicus organismusát. Micsoda ezen canonicus organismus? Nem más, mint az, hogy a magyar reformált egyház, a reformatiótól kezdve, mind e mai napig esperességek és superintendentiák organikus kapcsolatában és törvényes felsősége alatt áll. Kánonszerű ezen organismus, mert ezt egyenesen és eleitől fogva kánonok alapitották meg; azon kánonok, melyekre megesküdt minden pap, s minden tisztviselője az egyháznak; azon kánonok, melyekről az 1791. XXVI. t.-c. 4. § a azt mondja, hogy azok: „nec per regias resolutiones, nec per dicasterialia mandata possint alterari". Midőn tehát, akármiféle fontosabb változtatást, annyival inkább egyházszervezetet, az egyes gyülekezetek által akar kezdeni a kormány: ez nem mást tesz, mint azt, hogy egyházunk organikus kapcsait szétszakasztja; szervezetünket tabula rasanak tekinti, s mellőzve az egyedül illetékes kerületi gyűléseket. nyiltan a forradalom terére lép. Vajjon hova vezetett volna, vagy mit jelentett volna az, ha a Felség 1848 előtt, vagy bármely parlamentáris országban a fejedelem, a maga propositióit az országgyűlés vagy parlament mellőzésével, közvetlenül az egyes községekhez terjesztette volna, vagyis azokat kényszeritette volna, azoknak a propositióknak törvény gyanánt való elfogadására?

b) De vannak nekünk specialis kánonaink és statu-

tumaink is, melyek az egyes gyülekezetektől, papoktól, esperesektől, megyéktől s a superintendensektől a fontosabb dolgokban való minden intézkedés hatalmát elveszik. Ilyen nálunk a XI. és XII-dik kánon, s a kánonoknak a C-dik kánonba tett zárszava, a melyek a fontosabb dolgok feletti minden intézkedést a nemzeti zsinatok, vagy legalább kerületi gyülések körébe utasitnak. Ilyenek a tiszáninneni és tiszántúli egyházkerületek közelebbi időben s épen a pátensre vonatkozó végzései, melyek az egyes papoknak és hivatalnokoknak határozottan megtiltják, hogy a pátens s miniszteri rendeletek végrehajtásához segédkezeket nyujtsanak. — És itt jön már most a pap egy kinos dilemmába; tűz és viz közé szorul. Egyfelől állanak nevezetesen a kánonok s a törvényes egyházi felsőség iránti engedelmesség, a melyekre ünnepélyesen megesküdött, s melyek őt a január 10-diki rendelet végrehajtásától, sőt kihirdetésétől is eltiltják; másfelől áll a kormány, a maga feltétlen parancsával, mely őt az egyházi társadalom organismusától s a törvényes felsőségtől való elszakadásra, az egyházi nyelven úgynevezett, őseink által folyvást kárhoztatott independentismusra zaklatja.

E pontnál tehát a kormánynak mulhatatlanul el kell ismerni vagy azt, hogy

az egész magyar protestáns egyházalkotmányt tabula rasanak tekinti, annak törvényeit s történeti fejlődését ignorálja, s magát az egyház absolut törvényhozójának tekinti; — vagy azt, hogy

a protestantismus elveit s a mi egyházunk történetét és törvényeit nem ösmeri.

c) E pontnál, hogy most a kormány közvetlenül az egyes papokhoz és gyülekezetekhez fordul, sajátságos és világos következetlenséget is lehet szemére vetni. Midőn ugyanis 1856-ban, a cultusminister az ösmeretes egyházi törvénytervet kibocsátotta: egyenesen és közvetlenül a kerületi gyülésekhez utasitotta azt, sőt világosan kijelentette, hogy a felett „a kormány irányában, csak az egyházkerületi

gyülések, mint a superintendentiák egyedül jogos képviselői, a gyülekezetek és esperességek kizárásával lehetnek hivatva véleményt és nyilatkozatot adni". Egyenesen a superintendensekhez s superintendentiákhoz intézte, küldte a pátenst s azt életbeléptetni akaró, valamint az azelőtt s azóta megjelent, sőt még magát a február 5-diki rendeletet is. Egy szóval: elösmerte és követte azon elvet, hogy neki egyházunk közügyeiben, egyedül a superintendentiával és superintendenssel lehet magát józanul és törvényesen érülközésbe tenni. Mi tehát az oka mégis most, hogy ezen utat mellőzve, az igazgatást és rendelkezést legalul kezdi? Divide, et vinces!

Hogy a harmadik pont alatt emlitett sérelem valósággal létezik: ismét magának a rendeletnek saját szavaiból világos; mert megmondja, hogy megyei és kerületi gyűléseket, ezentúl csak a kormány értelmében lehet tartani, hogy a községek, ha magukat nem rendezik, testületi jogaikatelvesztik, s hogy az illető község vagy megye területén nem lakó gondnokok hivatala általában, tehát még azon esetben is, ha e községek s megyék magokat rendeznék, elenyészik. Ezen pont már sérelmes annyiban, a mennyiben

a) az egyházi hivatalokat s hatóságokat tisztán állami intézményeknek tekinti; mert különben miként akarhatná azokat felfüggeszteni, vagy megszüntetni;

b) kánonainkat, a melyeken az egyház hatóságai és hivatalai nyugosznak, mint szinte egész egyházalkotmányunkat is felforgatja, egyházi életünk folyamát fennakasztja, s annak szabad lélegzését is meggátolja, erét metszi.

Hogy a negyedik pont alatti sérelem szinte valójában létezik, hasonlóképen nem szenved kétséget; mert maga a rendelet világosan mondja, hogy az oly egyházközségek, melyek folyó évi március végeig magukat nem rendezik, rendezetteknek többé nem tekintetnek; ettől feltételezett jogaikat és igényeiket elvesztik, s testületi jogaikat, folyamodás útján csak akkor nyerhetik meg, ha magokat már tökéletesen rendezték.

Ez rettenetes!

A protestáns egyház és egyes gyülekezetek ugyanis, mindazon jogokat, a melyekkel birtak és birnak, sőt még magát a létezhetési jogot is, csak úgy birják és birhatják, mint *testületek.* Midőn tehát az mondatik, hogy valamely gyülekezet a maga testületi jogát elvesztette, ez azt teszi, hogy nem szabad többé neki gyűléseket, hivatalnokokat tartani, végzéseket hozni, intézkedni, birtokot szerezni stb, stb.; egy szóval: nem szabad létezni. A státus tehát megtagadja ő tőle még azon jogot s azon jogvédelmet is, melyet a maga fogalmánál és rendeltetésénél fogva, a legutolsó napszámos, sőt egy utazó iránt is teljesiteni köteles. A törvényszékek és más polgári hatóságok, melyeknek rendeltetése a személy- és vagyonbátorság biztositása és védelmezése s az igazságnak részrehajlatlan kiszolgáltatása: most már a magyar protestáns egyházak beadványait el nem fogadják, visszautasitják, azoknak birtokjogára, kötelezvényeire nézve igazságot nem szolgáltatnak; — egy szóval: az egyházak egészen törvényen kivüli állapotba taszittatnak. Oly helyzet ez, melyben még a török járom alatt sem voltak a protestáns egyházak; melyektől a maga módja szerénti igazságkiszolgáltatást és jogbiztositást, még a pogány török sem tagadta meg. És miért történik mindez? Nem másért, mint csupán azért, mert a magyar protestáns egyház, a maga alaptörvényeihez és történeti fejlődéséhez mindvégig hű kiván maradni. Nem kiván ez egyház semmi új jogot; nem sértett meg semmi polgári törvényt, nem változtatta meg hitvallását stb.

Nem lehet kétkedni felette, sőt biztos értesülés után bátran állithatni, hogy a törvényszékek azon gyülekezeteket, melyek a törvényes autonomiához híven, magukat a kitüzött határidőig nem rendezik, a törvényszékek és hatóságok még birtokjogaikban, vagyoni viszonyaikban sem fogják védelmezni, sőt azoknak beadványait el sem fogadják; míg ellenben azon egyeseket és gyülekezeteket, melyek vakon engedelmeskedve, magukat rendezendik: minden védelemben,

pártfogásban és kedvezésben részeltetik. Mily szomoritó, mily leverő ez, a XIX-dik században, a civilisatio és humanismus e hiresztelt korszakában! És ez annyival szomoritóbb és lesujtóbb, mert ő Felsége 1851. december 31-én kiadott nyiltparancsában, a cseh és morva őrgrófsági, galiciai, stiriai stb. protestánsokat, a kiknek szabad vallásgyakorlatát semmi törvény, hanem egyedül a császári kegyelem biztositotta, még ezen protestánsokat is ünnepélyesen biztositotta azon jogokról, miket most a magyar protestáns egyháztól megtagad. A pátens ide vonatkozó szavai ezek: „Wir erklären durch gegenwärtiges Patent ausdrücklich, dass wir jede gesetzlich anerkannte Kirche, und Religionsgesellschaft in dem Rechte der gemeinsamen öffentlichen Religionsübung, dann *in der selbständigen Verwaltung ihrer Angelegenheiten, ferner im Besitze und Genusse der für ihre Kultus-, Unterrichts- und Wohlthätigkeits-Zwecke bestimmten Anstalten, Stiftungen und Fonde erhalten und schützen wollen*".

Hova vezet a kormánynak ezen sérelmes és vészterhes rendelete, s mit fog szülni ennek foganatba vétele: bajos előre belátni. Annyi bizonyos, hogy a protestáns nép minden osztályában, a legmélyebb fájdalmat, a státus kormány iránti bizalmatlanságot, kétséget és nyugtalanságot s a régi üldözések megújulásátóli félelmet költendi ez fel. S vajjon mindez előmozditja-e bármely státus kormány dicsőségét és tekintélyét is?

Emliteni sem szükség, hogy ama sérelmes rendelet, mely testületi jogaink elvesztésével fenyeget bennünket, egyházunk alaptörvényeivel van a legegyenesebb ellenkezésben. A bécsi és linci békekötések s az ezeket becikkelyező országos törvények, mint szinte az 1791. XXVI. t.-c. is testületi örök létezhetési jogot biztositanak egyházunknak. Ama békekötések kétoldalú szerződések, melyeket a jog és igazság örök elveinél fogva, egyik félnek önhatalmúlag megszüntetni nem volna szabad. A protestáns vallás és egyház Magyarhonban nem tolerata, nem is recepta, hanem még ennél is több, azaz oly testület, mely nemcsak önmagában

s beléletére nézve, hanem a törvényhozó hatalom s a dynastia irányában is testületi joggal bír. Midőn a pacificatióknál s az országos törvényhozás mezején a magyar protestánsok, mint status evangelicus szerepelnek, s midőn az evangélikus rendek az 1791-dik évi nagyfontosságú országgyűlésen is folyvást megtartották s magával az országgyűléssel is elismertették azon elvet, hogy a vallás és egyház jogaira nézve egyenkénti szavazatok többségével dönteni nem lehet, mert ők akár kevesebben, akár többen lennének, mind a katholikus klérus és rendek, mind a státus hatalom irányában, egyik felet alkotnak, — mindezek által a legvilágosabban hirdették azt, hogy ők Magyarországban a nyilvános testületi létezhetésnek örök jogaival birnak, és hogy ők, sem az országos törvényhozó testületnek, sem a fejedelemnek puszta arbitriuma alatt nem állnak. És hogy ha ezen jog sem biztos, melyre pedig oly sok fejedelem, maga és utódai nevében megesküdött: akkor nem lehet tudni, hogy micsoda jog lehet biztos Magyaroszágban?

3. §. A február 5-diki ministeri rendelet.

Ezen rendelet, egyfelől kilátást nyujt oly bizalmas tárgyalásokra, melyeknek következtében a kerületek kifejezett aggodalmain segitve lehetne, más részről azonban sürgeti, hogy e mellett a pátens és ministeri rendelet szerinti eljárás haladék nélkül foganatba vétessék. És így e rendelet, maga magával ellenkezik; mert ha a kormányszerinti egyházszervezetet végre kell hajtani: mi szükség van akkor a bizalmas tárgyalásokra és mi eredményre vezethetnének azok? A közönség, mely ügyünk legközelebbi folyamát gyökeresen nem ismeri, kétségen kívül azt vélte és véli, hogy ama bizalmas tárgyalások valami másodizbeni bizalmi férfiak által fognak tartatni; miután azonban kétségen kivül van, hogy a bizalmas tárgyalásokon a Báró Vay Miklós úr ő Excellentiájával tartott értekeződés értetett, s miután ezen értekeződés eredményre nem vezethetett: látnivaló, hogy

a február 5-diki rendelet által, ügyünk új stádiumba nem lépett; ott vagyunk, a hol voltunk január 10-dikén.

Érdekes azonban a rendelet egyebek mellett azért, mert azon merőben valótlan állítás van benne, hogy az új szervezetet a protestánsok többsége elfogadta; érdekes azért is, mint már fentebb említve volt, hogy ez, a szervezet keresztülvitelére nézve, egyenesen a kerületi elöljárókhoz fordul már s e szerint a január 10-diki rendelet szellemét, elvét és irányát megtagadja, azzal szemben következetlenségbe esik.

4. §. Lehet-e gondolni valamely egyezkedési utat és módot?

Tagadhatatlan, hogy igen célszerű és óhajtandó lenne, magára a felekezetre nézve is, hogy a mostani kellemetlen és súlyos helyzetnek békés úton vége vettetnék. Azonban óriási akadályok állanak előtte. Ugyanis a felekezet és kormány közötti ellentét jelenben már oly határozott és oly nagy, a január 10-diki rendelet oly erős rohammal támad s viszont ennek ellenében s az egész ügyre nézve a református felekezet egyetemes közvéleménye oly kifejlett és határozott, hogy kiegyenlítésre és egyezkedésre gondolni is alig lehet. Azonban a törvényeink sérelme nélküli egyezkedés és kiegyenlítés elvét általában és feltétlenül még sem lehet elvetnünk. Lássuk azért ennek lehetőségét!

Micsoda testület bocsátkozhatnék egyezkedésbe a felekezet részéről a kormánynyal? Az egyes kerületek különkülön és egyenként bizonynyal nem; mert ez szakadást hozhatna elő s magoknak a kerületeknek egymás közötti megállapodása is, a communis consensió, igen nehéz, sőt lehetetlen lenne ekképen. Nem lehet gondolni más testületet, mely a kormánynyal, habár csak némi sikerrel is, egyezkedésbe bocsátkozhatnék, mint a négy kerület által, szabadon választandó férfiakból alakuló konventet, vagy értekezletet. Ügyde, e végre ismét ünnepélyes és törvényes kerületi gyűlések kellenének, melyeket pedig a kormány betiltott s törvényesnek el nem ösmer. Kerületi gyűlés kel-

lene mind azért, hogy az egyezkedésbe bocsátkozást kimondja, mind azért, hogy a tagokat megválaszsza. Azonban, még ezen út is igen veszélyesnek látszik, mind azért, mert ezt követve, a kerületek következetlenségbe esnének, a menynyiben eddig folyvást zsinatot óhajtottak; mind azért, mert felette bajos, oly nagyfontosságú tárgyakat, mint a milyenek az egyezkedés által eldöntetnének, egy kevés tagokból álló, zártkörű, és utasítással el nem látható konventre, vagy testületre bízni. Látni való e szerént, hogy egyezkedésbe, csak a törvényes alapokon nyugvó autonomicus zsinat bocsátkozhatnék némi biztossággal; még ennek is kötelessége lévén az, hogy az őseink által szerzett s maradékainkra sértetlenül áthagyandó jogokat, semmi szin alatt fel nem áldozza.

De gondoljunk valami egyezkedési alapot! Merült fel oly forma nézet, hogy ha a kormány a négy kerületet mostani határaiban fentartja és biztositja: tehát egyezkedésbe lehet bocsátkoznunk. Ez a kormány részéről még igen kevés áldozat s az egyezkedésre nem elfogadható alap. A kerületek felosztása ugyanis, az egyház státusjogi léte, statushozi viszonya, zsinatpresbyteri alkotmánya és autonomiája mellett, csak másodrendű dolog. Mit érne a négy kerület fentmaradása, ha az említett nagyfontosságú pontokat, a melyekre megy ki most minden kérdés, csak kis részben is feláldoznók; mit érne a négy kerület, ha az egyház belügyeire nézve, elismernők és elfogadnók a kormány rendelkező és törvényhozó hatalmát?

Mondatott és mondatik az is, hogy az egyes gyülekezeti presbyteriumokat kellene a ministeri rendelet szerint újraszervezni, s ekkor aztán a zsinathoz fogni. A felekezet részéről ezen áldozatot mással indokolni bajosan lehetne, mint a kormány iránti kényszerű engedelmességgel, a mit pedig gyökeresen tagadnunk kell. Azt állitani, hogy a végre, hogy zsinat lehessen, a presbyteriumokat rendezni kell, a mint ezt a kormány is, a maga megszorulásában állitotta, teljességgel nem lehet. Hiszen több izben határozatilag ki-

mondottuk, hogy a presbyteriumok oly gyökeres rendezése, mint azt a ministeri rendelet akarja, már sua natura zsinati tárgy. De meg, a végre, hogy zsinat legyen, mi szükség az egyházat és egyházalkotmányt, a maga legalsóbb alapjában felforgatni, holott a bölcs törvényhozás mindenkor a létező törvényes viszonyok alapjáról indul ki? a mint mindezeket, a tiszántúli kerület január 10-diki felirata elég bőven és részletesen előadta. De veszélyesnek is látszik ezen kiegyenlitési út, mert avagy a gyülekezetek nem azt mondhatják-é: ime a kerületek vagy megyék, hogy magokat biztosithassák, minket oda dobtak a kormánynak, a mi gyülekezeti autonomiánkat feláldozták? Szakadjunk el azért e hitetlen nemzetségtől, mely minket a helyett, hogy védelmezne, hűtlenül elhagyott; legyünk congregationalisták vagy independensek; legyünk hivek mind halálig! Valóban, a mily bizonyos egyfelől az, hogy a zsinatpresbyteri egyházalkotmányban, az egyes gyülekezetek presbyteri szerkezete alkotja az alapkövet, — épen olyan bizonyos másfelől, hogy ezen alapkőnek, a kormány érdekei szerinti, habár kevés időre való felbolygatása is, iszonyú zavarokat és veszedelmet fogna előidézni. Minden tartható indok nélkül, ily veszélyes kisérletnek tenni ki az egyházat, ily lényeges jogot, habár csak néhány hónapra is feláldozni, valóban hiba lenne. De meg ki biztosithat bennüket arról, hogy vajjon a következő zsinat nem fog-e úgy járni, mint a budai? Vajjon nem elmaradhat-e a kánonok fejedelmi szentesitése évekig, s ime akkor, a kormány szerinti kivül czifra, de belől nyomorúságos új presbyteri szervezet, vérébe fogna átmenni a gyülekezeteknek. Mert nem kell gondolni, hogy a presbyteriumok rendezése, a mely itt szóban van, csak az új választásokat jelentené; jelenti ez természet szerint, s a kormány akaratja szerint is, a presbyteriumok hatáskörének, kötelességének, tanácskozási szabályainak stb. stb. meghatározását, újraalakitását. Már pedig azon bureaukratikus s iszonyú szűk korlátok között mozogható presbyteriumok, melyeket a kormány akar, általunk csak kevés időre

is el nem fogadhatók. De nem is lehet végre megfogni, hogy, ha már a presbyteriumok rendezésének nagyfontosságú, jogát feladtuk: miért ne adhatnók fel a megyéket és kerületeket; valamint másfelől az is világos, vagy legalább valószinű, hogy az újonnan rendezett presbyteriumok maguk fognák kivánni, vagyis magok után rántani a megyék és kerületek rendezését is. Kiesvén a régi alap, összeomlana az egész régi épület; a kormány szerénti új presbyterium régiszerű megyékkel s kerületekkel kötve össze, annyi lenne, mint „humano capiti cervicem equinam adjungere“ ; vagy a régi tömlőbe új bort tölteni, a mit sem Horatius, sem más helyben nem hagy.

Valóban bárhova tekintünk: más egyezkedési utat, módot, a szabadulásra más alapot hamarjában alig találunk, mint azt, mit hir szerint maga a Felség ajánlott, t. i. ne legyen szó a kerületekről s azok határairól, ne legyen szó a superintendensek választásáról; a megyék és gyülekezetek szerkezete maradjon épen, s a megyei közgyűlések, vagy ha tetszik, az egyes gyülekezetek, megyékként válaszszák, de szabadon a zsinati követeket Az így összegyülendő zsinat a maga tanácskozási szabályait s más szükséges intézkedéseket, egy előleges választmány által, maga határozza el; e zsinaton a rendes superintendensek helyét a helyettesek, vagy legidősebb esperestek, de császári administratorok semmi szín alatt nem, pótolhatják; a rendes főkurátorokat pedig, a legidősebb coadjutor kurátor pótolja. E zsinat, a ministeri rendeleteket, ha tetszik, gyökerestől elveti; a pátensnek pedig kellő módosítását kieszközli.

Valóban, ha elfogulatlanul s kellő higgadtsággal veszszük a dolgot fontolóra: mulhatatlanul be kell vallanunk, hogy ezen egyezkedési út által egyházunknak semmi lényeges jogát nem veszélyeztetnők s a mellett a zsinat autonomikus megalakulás és működése is kellő mértékben biztositva lenne; mert, hogy a zsinaton mulhatatlanul rendes superintendenseknek és főkurátoroknak kellene lenni — ezt bármi szempontból is, tartható okokkal védeni nem lehet.

Ha a kerületi gyűléseken szerepelhet a legidősebb esperes, mint helyettes superintendens, vagy a legidősebb coadjutor kurátor, mint világi elnök: miért ne történhetnék meg ez a zsinaton? A mi a zsinat megalakulását, vagyis a követek választási módját illeti: bátran lehet állítani, hogy abban nincs semmi sérelem; mert ha a lehető legszabadabb viszonyok között fogna is megalakulni a zsinat: túl van minden kétségen, hogy a követek választását a kerületi gyűlések nem vennék és nem vehetnék magokhoz, hanem közvetve az egyes gyülekezetekre, közvetlenül pedig a megyékre bíznák azt oly formán, hogy minden presbyterium küldene a maga kebeléből két teljhatalmú képviselőt, az egyházmegyei követválasztó gyűlésre, s ezen gyűlés adna igazoló okmányt is a követeknek. Az így megalakuló zsinatnak, igaz, hogy voltaképen ex officio senki nem fogna tagja lenni; mert ez már a kerületek kényes kérdését hozná szőnyegre, mit mi egyidőre háttérbe szorítunk; de azért vajjon nem a legbizonyosabban mondhatjuk-e, hogy a superintendensek s helyettes superintendensek el fognak választatni követekül, szintúgy mint az esperestek s coadjutor kurátorok közül bizonyosan többek, s midőn a zsinat összeül, s a tanácskozási szabályokat megállapítja, mi gátolná azt abban, hogy superintendenseknek s kurátoroknak az elnökségre s más egyébre nézve megadja azon előnyt, mely őket ex officio illetné; mi gátolná a zsinatot abban, hogy választmányok kinevezésénél s minden más illető ponton, a négy kerületiséget tüstént életbeléptesse, a maga kebelében, s arra folyvást tekintettel legyen?

Ezek szerént a zsinatra el lehetne jutni kerületi gyűlések tartása nélkül is, következő módon:

1. Legalább két kerület egyházkerületi tanácskozmánya, — mit helytelenül seniorum collegiumnak neveznek, — az említett kiegyenlítési utat elvileg fogadja el.

2. Ekkor rögtön, mindenik kerületből négy-négy férfiú gyűljön össze magán értekezletre, B. Vay Miklós úr Ő Excellentiája által meghivatva. Ezen értekezlet a kiegyenlítési

módot részletesen formulázza; biztositást szerez arról felülről, hogy ez elfogadtatik a Felség által, s hazajövén, a közvéleményt és annak vezéreit a legnagyobb buzgalommal capacitálja és késziti.

3. A Felség haladék nélkül ily tartalmú rendeletet ad ki: Én, figyelembe vévén a reformált kerületek felterjesztéseit, melyekben egyezőleg zsinatért esedeznek: az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-ának alapján, mely a zsinati tagok számának s a zsinat tárgyának meghatározását nekem adja, ezennel szabadságot adok a reformált egyház gyülekezeteinek arra, hogy az egyházszerkezeti ügyek feletti tanácskozás és intézkedés végett zsinatra gyűljenek össze, mely zsinat tagjainak száma a 100-at meg nem haladhatja. A zsinat helyét kijelöli a magán értekezlet, valamint egyéb szükséges dolgokat is.

Tagadhatatlan, hogy ezen kiegyenlítési mód és út, noha legkevesebb, sőt hitem szerént semmi veszélylyel nem jár: mégis ellenkezésben van a fentebb kifejtett elvekkel, melyek szerént mindennek a kerületi gyűlésből kellene kiindulni. Azonban, ha némi önmegtagadásra s resignatióra készek nem vagyunk: soha eredményre nem jutunk, ha csak az isteni gondviselés váratlan utakon nem segít rajtunk. Ha ezen kiegyenlítési mód elfogadtatnék: sokkal, de sokkal többet fogna a kormány engedni, mint mi. Azért ez nagy figyelemre méltó! Mert ha a politikai viszonyok nem változnak, és mi ezen ügyet ki nem egyenlítjük, — csakugyan rettenetes lesz a mi sorsunk.

IX.

Indítványjavaslat a magyar protestáns egyházalkotmány 1860. áprilisi stádiumán.

A dolgok további fejleményénél fogva, az egyház önvédelmének egységes terv szerinti továbbfolytathatása végett, szükségessé vált, hogy a kormány minden tilalma ellenére, ismét superintendentialis gyűlést tartsunk Debrecenben. Meg is tartatott az, roppant nagy közönség jelenlétében, április 20. napján.

Már előző nap, késő estve, bizalmas kéztől, titkolt úton, kezembe jutott a közgyűlésre kiküldött cs. k. biztos (Hanke Leo) részére kiadott *megyefőnöki utasítás* másolata, a következő tartalommal:

„Nachdem der am 20-ten l. M. beabsichtigte illegale superint. Convent der aufgelösten ev. helv. Superintendenz jenseits der Theisz, mit h. Erlasz etc. etc. verboten, und der Herr Superintendent, P. Balogh, abgemacht worden ist: finde ich Ew. Wohlgeboren zu beauftragen, sich in Versammlungslocale einzufinden, zum Auseinandergehen, bei Verantwortlichkeit besonders der Vorsitzenden, in einer bündigen, ernstgemessenen, und den ämtlichen Ansehen würdigen Rede aufzufordern, — und wenn diese Aufforderung erfolglos ist, so haben Ew. W. in der Versammlung zu verbleiben, und über Ihre Mission, so wie speciell über den Verlauf des Conventes, mich zu berichten.“

A cs. k. biztos híven követte a részére kiadott utasítást; miután szétoszlásra felhivó beszéde eredménytelenül hangzott el, mint hallgató, végig jelen volt a gyűlés folyamán.[1]

A pátens ügyében hozott superintendentialis határozat az alábbi indítványjavaslat elfogadásával létesült.

*
* *

Olvastatnak a közügy mostani stádiumára vonatkozó iratok; ezekből s általában az ügy mostani állásából kettő tünik ki, nevezetesen:

1. fájdalom, a mennyiben a magas kormány kéréseinket nem teljesiti, sőt meg sem hallgatja; hanem újabb rendeleteivel az egyházat még nagyobb vészbe taszitja; különösen a január 10-dikivel ismét az egyház belügyeibe avatkozik rendelkezőleg, s feltétlen engedelmességet kiván s parancsol; — az egyház törvényes alkotmányának fennállását s törvényes tisztviselőinek működését fennakasztja, sőt betiltja és megsemmisiti; — egyes papokhoz és gyülekezetekhez fordult, ez által anarchiát, forradalmat és independentismust eszközöl, vagyis akar eszközölni, testületi jogaink elvesztésével fenyeget; ilyen fájdalom, hogy néhol gyűléseinket fegyveres erővel gátolja, a jogainkhoz híveket, épen most is s kerületünkből, mint közcsendháborító gonosztevőket, idézi, vizsgálja stb.; —

2. öröm a felett, hogy tisztviselőink, lelkészeink, ily vész és megtámadtatás között is a hűségben megmaradtak; — dicsőség Istennek, ki el nem hagyta az ő népét; elösmerés az anyaszentegyházhoz híveknek.

Ily körülmények közt két fő kötelessége van az egyháznak, nevezetesen:

[1] E gyűlésről, az akkori viszonyokhoz mérten, elég terjedelmes tudósitás olvasható a „Protestáns Egyházi és Iskolai Lap“ 1860. évf. 546—548. lapjain. R. K.

1. Tiltakozás az államkormánynak minden eddigi és ezután következő törvénytelen rendeletei ellen, s kijelentése annak, hogy örök értékű békekötések stb. által biztositott szabad s nyilvános vallásgyakorlatunk, s egyházunknak ebből önként folyó testületi joga nem függ többé sem fejedelmi, sem más arbitriumtól; — újbóli felhivása és köteleztetése a papoknak, gyülekezeteknek, esperesteknek stb., hogy az eddigi törvényes úton hiven megmaradjanak; nemcsak azért, mert a superintendentia, — hanem azért, mert alaptörvényeink, kánonaink, eskünk kivánják ezt; —

2. visszahelyezkedés az egyháznak azon törvényes állapotjára, mely a közelebb mult tizedekben, az 1791. évi XXVI. t.-c. s az 1821/22-dik évi generálkonvent alapján kifejlett és állott. Ezen visszahelyezkedés indokai:

a) látjuk, hogy folytonos kéréseink sikertelenek, sőt újabb vészbe taszittatunk;

b) ily helyzetben, az önfentartás és védelem érdekéből, halaszthatlan kötelesség magunkat, vagyis kerületünket, törvényesen konszolidálnunk;

c) amaz egyoldalú rendeleteket, melyek bennünket emlitett törvényes állásunkból kitaszitottak, soha törvényeseknek el nem ösmertük, s egyedül azon reményből engedtünk nekik, hogy türelmünk az államkormányt engedékenységre birja; most már ezen remény elenyészett; sőt miután

d) a pátensnek nem engedünk; az 1854-diki ideiglenes rendelet pedig, mind a pátens, mind a kormányhatóságok tényei szerint megszünt: szükségképen kényszeritve vagyunk a visszahelyezkedésre.

Ez pedig állani fog:

α) superintendens és főkurátor választásában (a határidő kitüzendő);

β) gyűlések törvényes megtartásában, bejelentés nélkül;

γ) lelkipásztorok és tanitók választásában s beállitásában, bejelentés nélkül;

δ) általában az egyházak és iskolák beléletének, a

közelebbi évtized sérelmes kötelékei közül való feloldoztatásában.

Midőn mindezeket megteszszük, melyek tisztán az egyház belügyeihez tartoznak, távolról sem célunk Ő Felségének törvényes felügyeleti jogát legkevésbbé is kétségbe hozni vagy megtámadni; sőt épen az iránti szeretetből és bizodalomból ezennel nyilvánítjuk, hogy a jelen helyzetből törvényesen kibontakozni őszintén óhajtunk, s ennek, a fenforgó körülményekhez képesti sikeres eszközlése végett, egy hat tagból álló állandó bizottmányt nevezünk ki a végre, hogy az, a többi kerületek hasoncélú bizottmányaival egyesülve, az összes magyar ref. egyház nevében, a fejedelem előtti személyes megjelenéssel, élő szóval való esedezéssel, vagy írásos felterjesztéssel, sérelmeink orvoslását eszközölje, s törvényes jogaink sérelme nélkül, általában mindent elkövessen, hogy a kerületek s az egyetemes küldöttség törvényes kivánatai teljesedésbe menjenek.

X.

Eszmék a magyar protestáns ügy jelen stádiumán.

1860. május 8.

A négy református egyházkerület részéről egybeülendő intéző-bizottmány eljárásának mintegy programmjául írtam, báró Vay Miklós felkérésére, az alábbi dolgozatot.

Ezen bizottmány tagjaiul, Tiszántúlról Balogh Péter, Révész Bálint, Révész Imre, gróf Degenfeld Imre, Tisza Kálmán és Lónyay Menyhért, mint rendes tagok; póttagokul pedig Daróczi Mihály, Melegh Dániel, Elekes András, Csanády Sándor, Vállyi János és Ujfalusi Miklós választattak meg. Nagyon valószinűnek látszott ugyanis, hogy a megválasztottak egy része bebörtönöztetik. Zsedényi Eduárdot április 26-dikán zárták be Kassán; mi ellenünk is erősen folyamatban volt a büntető eljárás. Én május 4-én állottam a nagyváradi cs. k. országos törvényszék előtt.

Azonban, hét nap mulva jelen dolgozat írása után, 1860. május 15-én, váratlanul kiadatván a nyiltparancs végrehajtását megszüntető, illetőleg a pátenst visszavonó legfelsőbb cs. k. kézirat, az ügyek menete egészen új irányba tereltetett.

*
* *

Néhány nap mulva, mind a négy reformált egyházkerület kebeléből [1] ki lesznek nevezve azon egyetemes küldöttség tagjai, mely az illető egyházkerületek által eleibe szabott utasitások szerént mindent elkövetend, megkisértend a végre, hogy egyházunk törvényes helyzete és nyugalma, hitelveink és jogaink sérelme nélkül helyreállittassék.

A reformált egyházkerületek ezen intézkedése, egy újabb, kétségtelen bizonyitványa annak, hogy ők, bár januárban a Felség eleibe járulhatás örömétől megfosztattak, s bár azóta folyvást a legsúlyosabb helyzetben vannak s zaklattatások közt élnek: a Felség személye és hatalma iránt mégis bizalommal viseltetnek. Ezen bizalom visszataszitása, a kormány részéről, a legnagyobb kegyetlenség lenne.

A bizottmány, vagy küldöttség működésének folyama körülbelől a következő lenne:

1. Felveszi az ügy fonalát ott, hol azt a legközelebbi bécsi küldöttség, kezéből kibocsátani kénytelen volt; — tehát a kellő lépéseket megteszi, hogy *a Felség eleibe járulhasson.*

2. A Felség előtt in corpore megjelenvén, ismételni fogja röviden, a kerületek eddigi kérelmeit; előadja különösen a január 10-diki rendelet sérelmes voltát, az e miatt eddig előállott s ezentúl előállandó zavarokat stb.; általában a Felség előtt, mint Felügyelőnk és Védelmezőnk előtt bepanaszolja a *ministeriumot:* mert a pátens óta folyvást csak a ministerium szavát hallottuk, de nem a Felségét. Kéri a Felségtől azt, mit eddig a kerületek kértek s ezek nyomán a bécsi küldöttség kért; kér különösen *zsinatot,* még pedig *autonom* zsinatot; kéri a foglyok szabadon bocsátását s a vizsgálatok megszüntetését. A mennyiben pedig

[1] A dunamelléki egyházkerület május 1-én Pesten, a dunáninneni május 10-én Csepen tartá meg közgyűlését, a tiszánnneni kerület pedig május 1-én Miskolczon ülésezett. Mind a három egyházkerület megválasztotta maga részéről a hat rendes és a hat póttagot, a debreceni határozat szerint. R. K

ez ügy nagyon bonyolódott, kéri a Felséget, hogy értekeződés és bővebbb felvilágositás végett, méltóztassék valakit hozzánk kinevezni; de ezen kinevezendő egyén ministeriumi s különösen cultusministeri tag épen nem lehet, mert hiszen épen a ministerium ellen van panaszunk, azt vádoljuk, s az minket; az tehát elfogulatlan kihallgatónk nem lehet. Hanem legyen ez, a birodalmi tanácsnak valamely magyar tagja; ki lehet katholikus is, mert ő ott csak az állam érdekeit képviseli és csak kihallgatónk. De mindenesetre magyarországi legyen; mert ez ösmerheti a gyakorlati viszonyokat, jobban, mint pl. egy erdélyországi szász; s mert a magyar prot. egyház jogviszonyai, a magyarországi históriával és státusélettel ténylegesen összeköttetésben voltak és vannak.

3. A küldöttség vagy bizottmány összeül tehát a kinevezendő magyar kormányférfiúval. Ezen értekezés egyik célja az lesz, hogy kérelmünk jogos és méltányos voltát bővebben indokoljuk, kölcsönösen felvilágositjuk és kapacitáljuk egymás; másik az, hogy az ügy békés kifejlődésére nézve, mindkét részről bizonyos fogadások vagy biztositások tétessenek; jelesül:

a) a magyar protestáns egyház részéről biztositja a küldöttség a kormányt arról, hogy a következő zsinat a pátenst egyszerűen elvetni nem fogja, hanem azt, mint országfejedelmi propositiót, őszinte tisztelettel fogadja s tárgyalás alá veendi; továbbá arról, hogy a zsinat eljöveteléig is, mindent elkövet, hogy az egyház kebelében semmi olyan ne történjék, mi az ügy kölcsönös kiegyenlitését és az egymáshoz közeledést gátolná.

b) a magas kormány pedig biztositja a küldöttséget a következőkről:

hogy mindazon hitfeleink, kik a pátens és erre vonatkozó ministeri rendeletek miatt fogságot szenvednek, vagy vizsgálat és per alatt állanak, feltétlenül szabadon bocsáttatnak. Valamint egyfelől az egyház szabadon lévő fiaitól égbekiáltó hűtlenség lenne, elfelejtkezni azokról, kik hű-

ségök és bátorságuk miatt szenvednek: úgy másfelől, a kormány részéről legtávolabbról sem lehet várni, a már-már végletekig ment elégületlenség és zavarok lecsillapítását, ha a fogság és kereset alatt levők fel nem szabadíttatnak;

biztosítja a kormány az egyházat arról, hogy az egyházkerületek a zsinatig egy vagy legfelebb két gyűlést szabadon tarthatnak. Erre mulhatatlanul szükség van, részint azért, hogy általában a küldöttség intézkedései és javaslatai keresztül vitessenek; másrészt azért, hogy püspökök és főkurátorok választassanak; részint azért, hogy a zsinati tagok választására, s a zsinat működésére vonatkozó szabályok megállapíttassanak, vagyis az egyetemes küldöttség javallata után, elfogadtassanak, megerősíttessenek. Nincs oka félni a kormányak sem ezen kerületi gyűlésektől, mert túl van minden kétségen, hogy ezek a legcsendesebben, s minden tüntetések — demonstratiók nélkül fognak lefolyni akkor, ha a felekezet közvéleménye előlegesen meg lesz győződve a kormány engedékenységéről és őszinte jóakaratáról.

Ezen kölcsönös biztosításokon kívül, tárgyalás alá veheti a küldöttség, együtt a kinevezendő kormányférfiúval, a zsinati választási szabályok tervét is, a végre, hogy meggyőzze és megnyugtassa a küldöttség a kormányt arról, hogy az egyház mindent elkövetend, hogy a zsinat akként alakuljon meg, s úgy működjék, a mint azt az egyház érdekei, az ügy nagy fontossága, a siker biztossága s az államkormány iránti tisztelet kivánja. Lehet értekezni kölcsönös tájékozódás végett, a zsinaton tárgyalandó ügy főbb pontjairól is, hogy így mind a kormány, mind a felekezet előre tudhassa azt, hogy mely pontok azok, melyeknek elintézése nagyobb előkészületet igényel. Ezen tárgyak feletti tanakodás azonban csak privát értékű lehet, mert különben a küldöttség áthágná a maga körét, s megsértené az egyház autonomiáját, melyre a kerületek nagyon féltékenyek.

Úgy látszik, hogy a mint a küldöttség, a kinevezett kormányférfiúval a maga értekezését bevégzendi, — azután

rögtön, egy pár nappal, tehát a küldöttség Bécsben léte alatt, meg kell jelenni, vagy legalább hivatalosan kiadatni, ily tartalmú fejedelmi resolutiónak:

„Én, meghallgatván a protestáns egyház kérelmét s az ügyet bővebb megfontolás alá vevén, s végét akarván vetni minden félreértésnek s zavaroknak stb.: ezennel elrendelem, hogy a pátens miatti foglyok s vizsgálat alatt levők rögtön szabadon bocsáttassanak; s a magyar protestáns egyház szervezetének fenforgó ügye, s az ennek tárgyában kiadott cs. nyiltparancs, minél előbb zsinati tárgyalás alá terjesztessék: ennélfogva az 1791. XXVI. 4. §-a alapján megengedem, hogy mindkét felekezet részéről egy 120—160 tagból álló törvényhozó zsinat, azon helyen és időben, a melyet a kerületek előlegesen bejelentenek, egybegyűlhessen.

A nevezett törvény értelmében megengedem továbbá, hogy az egyházkerületek, mindazon intézkedéseket, melyek a zsinat haladéktalan egybegyűlésére és az ügy fontosságához mért sikeres működésére nézve megkivántatnak, szabadon megtehessék s e célból még egy, vagy szükség esetén két gyűlést tarthassanak".

Ha egy ily tartalmú resolutio a küldöttség Bécsben léte alatt, vagy azután mindjárt ki nem jő: akkor nincs emberi erő, vagy földi hatalom, mely az egyház nyugalmát s a kormány iránti bizodalmát helyreállithassa; sőt miután azon minden tekintetben vészes körülmény is, miszerént a magyar protestáns egyház közügyei igen nagy zavarba s a kormány érdekeivel a legelkeseredettebb ellentétbe jöttek, egyenesen a ministerium tapintatlan s törvényeinkkel ellenkező eljárásának s különösen a január 10-diki rendeletnek eredménye, mely az egyházat törvényes felsőbbjeitől s még a státus védelmétől is megfosztván: azt a teljes elhagyatottság kétségbeejtő helyzetébe taszitotta: kételkedés nélkül lehet állitani, hogy a protestáns mozgalom oly óriási progressióban fog haladni, az általános elkeseredés s a státuskormány és az egyház közötti meghasonlás oly nagy lesz, mely mind az egyháznak, mind a státusnak kiszámithatlan

erkölcsi károkat fogna okozni. Minden jelek oda mutatnak ugyanis, hogy a protestáns ügy, már igen nagy mértékben a közvélemény kezében van, melyet erőszakos rendszabályok által megzabolázni, különösen a mostani izgatott időkben, egyáltalában nem lehet; minden jelek oda mutatnak, hogy a protestáns kérdés nem pusztán egyházi, hanem társadalmi kérdés, melynek célszerü megoldása, mind az egyháznak, mind a státusnak egyiránt érdekében áll, és kiáltó szüksége. Nincs benne semmi kétség, hogy ha ministerium a maga rideg és kegyetlen eljárását tovább folytatja, a még most csak forrongó elkeseredés és elégületlenség, oly tettekben fog nemcsak egyesek, de tömegek részéről kitörni, melyeket fegyveres erő is, csak nagy vérontással gátolhat meg, bizonyos időre.

Visszatekintve a küldöttség müködésének kezdetére: úgy látszik, hogy már maga az első összeülés előtt, két iratot kell elkésziteni, egyiket: a Felség előtt mondandó *előterjesztést;* másikat: a zsinati *választási szabályokat.* Ezeknek előleges elkészitéséről tehát idejében intézkedni kell.

Szükség továbbá, hogy mihelyest a két dunai kerület a maga legközelebbi gyüléseit megtartotta: a küldöttség, haladék nélkül összejöjjön egy oly helyre, honnan a Bécsbe való menetel legcélszerübben megeshetik, s hol a lutherán atyafiakkal előlegesen is értekezhetünk, vagyis érülközhetünk, mert ügyünket az övékkel minden tekintetben egygyé és solidarissá tenni fájdalom! többé nem lehet. A testvéri egyetértést azonban, és a lehető összhangzó működést mégis meg kell kisértenünk, s e célból a mi legelső összejövetelünk helyét és idejét, nekik előre tudtul adnunk.

XI.

A magyar protestáns egyház szabadságának védelme, némely tekintélyes német tudósok megtámadásai ellen.

E terjedelmes munka, melyet Révész Imre 1860. ápril. 8-án fejezett be, itt csak a teljesség kedvéért említtetik meg, a mennyiben, úgy a „Sárospataki Füzetek“ 1862-ik évfolyamában, mint, innen lenyomatva, a fentebbi cím alatt, Sárospatakon, 1862-ben, 96 lapra terjedő füzetben, önállóan is megjelent.

Tartalmát a következőkben adjuk:

Értesités a munka sorsáról.

Bevezetés.

I. Egy megnevezetlen a „Neue evang. Kirchenzeitungban.

II. Dr. Lechler G. V. superintendens és tanár Lipcsében.

III. Dr. Schenkel Dániel egyházi tanácsos és tanár Heidelbergben.

IV. Dr. Hoffmann egyházi tanácsos és a Gusztáv-Adolf-egyesület elnöke Lipcsében.

V. Dr. Jakobson H. Fr. a jogi tudományok rendes tanára Königsbergben.

VI. Az ausztriai vallás- és közoktatásügyi minister 1859. november 2-án kelt kibocsátványa.

VII. Az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-ában emlitett felségi jogok eredetének története.

Utóirat.

Révész Imre eredetileg ezt a címet adta e munkának:

APOLOGIÁJA

A MAGYAR PROTESTÁNS EGYHÁZ AUTONOMIÁJÁNAK, NÉMELY TEKINTÉLYES TUDÓSOK MEGTÁMADÁSAI ELLEN.

IRTA

HUNGARUS PACIFICUS.

Később lett a cím megváltoztatva, a mint fentebb olvasható.

A felsorolt német tudósok téves nézeteit hatalmas erővel és nagy sikerrel cáfoló ezen dolgozat lényegesebb része, német fordításban is megjelent, a Krause (Révész Imre személyes ösmerőse) által szerkesztett berlini „*Protestantische Kirchenzeitung*“ 1861. évfolyamának 41, 42, 45. és 52. számaiban, „Die Autonomie der protestantischen Kirche Ungarns. Eine Apologie gegen deutsche Gelehrte“ cím alatt.

Ha magát a munkát, tekintettel nagy terjedelmére s előzőleg történt önálló kiadására, e helyen nem közölhetjük is, minélfogva az iránta érdeklődőket a megjelölt helyekre kell utalnunk, Révész Imrének, a munka sorsáról szóló *értesítését*, mint rendkívül érdekes történeti adatokat tartalmazó közleményt, e helyre is mindenesetre beiktatandónak tartjuk, a a mint következik:

Azon többrendbeli terjedelmes művek közül, melyeket én, az egyházunkat szervezni akaró 1859-dik évi szeptemberi császári pátens és ministeri rendelet ellen írtam volt, egyedül ez vala, melyet egyenesen sajtó alá szántam. A többinek az idő és körülmények szerint más, de nem csekélyebb rendeltetése volt. Ezen rögtöni kiadásra szánt művemnek is azonban kedvezőtlen sorssal kellett küzdenie. Elkészülte

után tüstént kiküldetvén külföldre, s a kiadási költség is felajánltatván, vártam annak rövid időn való megjelenését. Ámde hetek, sőt hónapok teltek el s a mű mégis nemcsak hogy meg nem jelent, sőt már valamit tudni is sorsáról, több rendbeli leveleim után is alig sikerült. Valóban, aligha tiszta érdekek lehettek azok, melyek miatt a kézirat oly sokáig letartóztatva lőn. Végre, egy formaszerinti felhatalmazási okmányt küldöttem Berlinbe, a „Protestantische Kirchenzeitung“ szerkesztőjének s a szabadelvű theologia s az egyházi autonomia kitünő, derék határozott s tudós bajnokának, Krause úrnak kezébe, azon megbízással, hogy kéziratomat ezen meghatalmazási okmány erejével általvévén, tegye be azt, mint ajándékomat a berlini porosz királyi könyvtárba, vagy, ha lehet, napfényre jutására nézve tegyen valamit s legalább létezését a műnek, lapjában említse fel. Krause úrnak csakugyan sikerült kezéhez venni a művet, a melyet, midőn megolvasott, így írt hozzám: „Most már megolvastam az ön művét, s nyilvánítom, hogy a legnagyobb gyönyörűséggel. Én abban nemcsak az önök egyházi álláspontjának rendkívül ügyes védelmét találom, hanem annak alapelveivel, mint ön gondolhatja, csaknem átalában, nagy egyetértésben vagyok és azt tartom, hogy a mi tudós német theologusaink, az egyházalkotmány ügyében és alapelveire nézve, ezen műből igen sokat tanulhatnak. A mi német evangélikus egyházunknak épen az a nagy baja, hogy tudósaink minden egyházi jellemet elvesztettek s már nem is tudják, hogy mit jelent az isteni igazság nevében valamely államkormánynyal szembelépni. Épen jelességénél fogva az ön művének, felettébb sajnálom, hogy az, oly megbocsáthatatlanul, sokáig elrejtve hevert s oly későn jutott kezembe. Bízvást állítom, hogy annak idejében vagy kiadót találtam volna, vagy az egész művet, kezdet-

től végig, a Protestantische Kirchenzeitungban kiadtam volna". Ekkor egyszersmind megigérte Krause úr, hogy, ha beleegyezem, a műnek legnagyobb német s a legfőbb német tudósok ellen intézett részét, az általa szerkesztett egyházi lapban ki fogja adni. Én ebbe beleegyeztem, s Krause úr a maga igéretét beváltva, lapjának folyó (1861) évi október 12-diki 14-dik számában el is kezdé művem közlését, következő tartalmú szerkesztői bevezetéssel:

„A következő apologia, melynek szerzője Révész Imre, debreceni református prédikátor, eredetileg arra volt rendelve, hogy mint önálló mű, napvilágot lásson, de ellenkező külső körülmények miatt, ezen célhoz el nem juthatott. Ezen körülmények okozták azt, a szerző hibája nélkül, hogy az ő, magyar prot. egyházi ügy melletti védirata, több mint egy évig elrejtve hevert, mielőtt az én kezemhez jutott volna. A mű fő tartalmánál fogva, a magyar protestánsok védelme, az 1859. évi szeptemberi császári pátens ellen; de az olvasó, velem együtt meg fog győződni arról, hogy a sajátlagos alkalom s az idők szinezete mellett is, a mű tartalma egyáltalában nincs elévülve. Nemcsak az, hogy a mi német tudomásunk a magyar egyházi ügyről általában igen mérsékelt, úgy hogy a szélesebb látkör ártani nem fog; nemcsak az, hogy a mi német theologusainknak a magyar protestánsok feletti nyilvános ítéletei csaknem általában oly felületesek s néha oly könnyelműek, hogy az útbaigazítás reájok nézve üdvös lehet; az pedig egyszersmind becsületbeli kötelesség, hogy a megtámadottaknak szót engedjünk önvédelmökre: de mindezek mellett, ezen műben sok maradandó becsű is van; a mennyiben ez, nekünk, német protestánsoknak, a protestáns egyházalkotmány leglényegesebb alapfeltételeit, melyek felett mi meglehetős könnyedén beszélgetünk még ide s tova, mivelhogy még

csak az elmélet pontján állunk, oly hathatós s gyakorlati komoly valódisággal terjeszti elénkbe, mely az ős hagyományú s sok szenvedések és küzdelmek közt megőrzött élő birtoklásából veszi eredetét. Ezen mű valóban alkalmatos arra, hogy nekünk, német protestánsoknak, magyar hitfeleink legjobbjainak nézeteit és érzelmeit híven elibünk terjeszsze. Ennélfogva, közölni fogjuk e művet olvasóinkkal, a mennyire csak a tér engedi; azaz nem fogjuk ezt tetszésünk szerint megkurtítani és elszabdalni, hanem a legfontosabb értekezéseket abból, egész teljességökben közöljük, a kevésbbé érdekesekből pedig a tartalmat fogjuk röviden felmutatni."

Én pedig íme, az eredeti magyar fogalmazványt ezennel a „Sárospataki Füzetek" szárnyai alá bocsátom; reménylvén, hogy ezen folyóirat, melyet én, miként mások is, a magyar protestáns tudományosság és egyházi szabadság kitünő hírnökének és bajnokának tartok, keblére veendi e művet, melynek hazánkban nyilvános életet adni, korlátolt anyagi helyzetem miatt, én magam képtelen vagyok.

Ha van valami e műnek tartalmában és röviden előadott sorsában, a mely némi önérzetet, vagy talán nemes dicsőséget szülhet, háruljon az mindenestől egészen magára a magyar protestáns egyházra, a melynek jóllétéért, szabadságáért és dicsőségéért, míg az Isten éltemet és erőmet megtartja, mind e szegény hazában, mind ennek határain kívül, tehetségem szerint vívni ezentúl is kész vagyok.

Debrecen, 1861. október 21.

XII.

Törvényszéki eljárás a Tájékozás miatt.

1.

Előzetes kihallgatás a debreceni lelkészlakon. 1860. ápril. 2.

E nap délutánján jelentek meg nálam Pópa György vizsgálóbiró, Balasovics államügyész, egy irnok, két polgári tanu s Révész B. úr. Épen udvarom közepén találtam őket, mert a szőlőbe akartam menni. Bevezettem szobámba mindnyájokat.

Pópa, még útközben figyelmeztet a jelenet vagy eljárás fontosságára, bemutatja az államügyészt, stb. S azután:

Úgy értesültünk, hogy a Tájékozás eredeti conceptusa itt van.

— Az nincs. Hanem a Tájékozást, igenis, én írtam. Tessék akárhonnan egy példányt előkeríteni. Rögtön, aláírásommal elismerem. (Meglepetés. „Van nálunk akárhány“ mondá Pópa.)

Hát a pátensre stb. vonatkozó iratok, levelezések, conferentiákban olvasott iratok, nincsenek-é az Úrnál?

— Nincsenek! A mi jegyzeteket időnként, diribdarab papirra tettem, azokat megsemmisítettem.

No meghiszem. Hiszen én meghiszem stb.

Ezzel ennek vége.

2.

Kihallgatás a debreceni városházán. 1860. ápril 3. d. e. X—XII. óra.

Vizsgálóbiró az országos törvényszéktől Pópa György, országos törvényszéki tanácsos; egy ifjú, szőke, alacsony irnok; két helybeli néma tanu: Gönyei Károly és Szathmári Sándor, mindketten reformátusok. Közben bejött egy sánta úri ember látogatni a tanácsost; ezzel ő félre ült s beszélgetvén, magam diktáltam a vallomást ezentúl. Az idegen bejövő valami nyugalmazott tiszt lehetett.

Hány esztendős stb.

Volt-e már idézve; úgy-e volt tavaly egy sajtópere?

— Igenis, volt egy sajtóperem, a vizsgálóbiró perbe akart fogni, de a törvényszék semmivé tette ítéletileg az egész keresetet, stb.

A Tájékozást micsoda körülmények között írta? Igazolja ezen lépését, stb.

— Bécsi küldöttség; *remény meghiusulása: a jan. 10-diki rendelet útközben: superintendentiák már régibb határozatai*: kötelesség volt a küldöttség részéről tájékozást adni, mely a kerületek határozatának foganatosítását, a január 10-diki rendelet ellenében eszközölje, indokolja, védelmezze. Én bizattam meg. Elfogadtam, írtam. Miért?

1. Mert megbíztak.

2. Mert ama határozatoknak a segély nem nyujtás felől én is engedelmeskedni tartoztam; annyival inkább, mert

3. Meggyőződésem szerint is hibás, törvénytelen úton jár a ministerium.

4. Alaptörvények.

(Vb.) Nem tartozott engedelmeskedni a küldöttségnek, miért írta mégis?

— Igaz, hogy nem tartoztam engedelmeskedni a küldöttségnek. de tartoztam lelkiösméretemnek, törvé-

nyeinknek, esküimnek. Ezekkel pedig a Tájékozás egyezik.

Szondy Lajossal s rajta kívül mással közlötte-e a Tájékozást?

— Szondyval igenis, még március 1. napja előtt, tudomás végett, helyzete miatt. Mással nem, nem is volt tisztem.

A gyűléseknek felszólítás, vagy fegyveres erő ellenére való megtartása is a Tájékozásnak tulajdoníttatik.

— Hibásan, mert valamint a Tájékozás előtt voltak gyűlések, a melyek felszólítás ellenére is megtartattak, épen úgy a mostani ilyeneket a Tájékozásból származottaknak tartani képtelenség. A Tájékozásban e tekintetben felhozott pontok régibbek, mint a Tájékozás s a mostani gyűlések. De nincs is a Tájékozásban, hogy álljanak ellen, vagy felszólításra el ne oszoljanak.

3.

Idézőlevél.

$\frac{1792}{860.}$ b. ü.

Idézés.

Nagytiszteletű urat ezennel megidézem, hogy kihallgatásának folytatása végett, f. é. május hó 4-én, d. u. 3 órakor, előttem, az országos törvényszék szállásán, 19. sz. a. lévő hivatali szobámba megjelenjék.

A nagyváradi cs. k. országos törvényszéki vizsgálóbiróság nevében,

Nagyvárad, ápril 28., 1860. *Pópa,*
vizsg. biró.

Nagytiszteletű
Révész Imre lelkész úrnak
Debrecenben.

(Révész Imre feljegyzése): Vettem 1860. április 29. délben.
Révész Imre.

4.

A vizsgálóbirói határozat kihirdetése.

Nagyvárad, 1860. máj.. 4. d. u. 3 óra.

Országos törvényszék. Vizsgálóbiró Pópa úr, felolvassa előttem azon vizsgálóbirói határozatot, mely szerént, a Tájékozás miatt, ellenem, mint közcsendháborító ellen, a B.-t.-kv. 65. §-a értelmében a különös vizsgálat elrendeltetik. Indoka az, hogy a Tájékozás által a protestáns egyház *államhatósági szervezete*, illetőleg az 1859. szept. 1-i pátens és ministeri rendelet ellen, *gonosz szándékkal* engedetlenségre buzdítottam s a Tájékozást Szondy Lajossal közlöttem. A vizsgálati fogságot nem tartja szükségesnek, mert azon körülmények, melyek az idevonatkozó §-ban vannak kijelölve, itt fenn nem forognak.

Megnyugszik-e, vagy a Törvényszék határozatát kivánja?

— Egyáltalában meg nem nyugszom, hanem kérem a törvényszék határozatát. Indokom röviden ez: A vizsgálóbiró a prot. egyház szervezkedési ügyét tisztán polgári ügynek s az állam feltétlen rendelkezési hatalma alá esőnek tekinti s így a Tájékozást is polgári bűnténynek veszi. Ezen nézeten alapítja a maga határozatát; de ezen nézet egyáltalában meg nem állhat, mert ellenkezik a Szentírással, protestáns egyházunk hitvallásaival, a protestantismus fogalmával, a magyar protestáns egyház nyilvános szabad vallásgyakorlatát biztosító békekötésekkel, alaptörvényekkel s háromszázados multunkkal. Ezek szerént ugyanis az állam és egyház különálló valami s az államnak nem rendelkezési és törvényhozási, hanem csak felügyeleti és védelmi joga van. Ennélfogva, a szervezkedési ügy mezején felmerülő tények is, mindaddig, míg ezen mezőn megmaradnak, s a személy- és vagyonbiztosságot nem veszélyeztetik, nem polgári,

hanem tisztán egyházi tények, mert hiszen a szervezkedés ügyét, mint tisztán vallásit, hitágazatok szabályozzák.

Ezt magam diktáltam. Négy óra előtt vége lett az egésznek.

5.

Törvényszéki megszüntető határozat.

Nagyvárad, 1860. június 5.

$\frac{4064.}{1860.}$ B.

A nagyváradi cs. k. orsz. törvényszék, Ő Apostoli Felsége által adományozott hivatalos hatalmánál fogva: cs. k. orsz. törvényszéki elnök, Lemayer Károly elnöklete alatt, Oláh Mátyás, Pópa György cs. k. orsz. törvényszéki tanácsosok, mint szavazó birák.

Balogh Péter evang. hitvallású helyettes superintendens és többek ellen, közcsendháborítási bűntett miatti följelentés, illetőleg vizsgálatra nézve, a cs. k. államügyészség meghallgatása után alólirt napon és helyen következőleg

határozott:

Balogh Péter helyettes superintendens, továbbá gróf Degenfeld Imre, Makó József, Daróczi Mihály, Roffi Borbély Miklós, Vájy János, Tisza Kálmán és *Révész Imre* ellen, a protestáns egyház szervezésében államhatósági intézkedés elleni engedetlenségre felhivással elkövetett közcsendháboritási bűntény miatt megkezdett különös vizsgálattal, a B. p. r. 189. §., 197. §. 4. és 198. §. *a)* pontja szerint felhagyatik, — és Benedek Lajos, Ungi Márton, Tóth Ferencz, Nagy József, Melegh Dániel, Ráthkay József, Batizi András, Bakcsy László, Kiss György, Baksay József, Osváth Imre, Littkei József, Elekes András, Mészáros István, Révész Bálint, Könyves Tóth Mihály, Zsombory Imre, Dobossy Lajos, Miskolczy Károly, Csanády Sándor, Csanády János, Nagy Lajos, Somosi Ignácz, Szatmári Károly, Komlóssy Imre,

Ujfalusy Miklós, Vay Ferencz, Miskolczy Lajos, Lator (?) Gábor, Pataki János, Bonyhai Beniámin ellen, a b. p. r. 189. §. és 197. §. 4. pontja szerint, a vizsgálat megszüntettetik.

A vizsgálathoz mellékelt eredeti jegyzőkönyvek és okmányok, az illető hatóságokhoz visszaküldetnek, illetőleg a hatósági úton tulajdonosaiknak visszaadatnak.

Cs. és k. orsz. Törvényszék

Nagyvárad, június 5-én, 1860.

Cs. k. orsz. Törvényszéki elnök:

. . . .

(Olvashatatlan.)

Kovács.

FÜGGELÉK.

I.

Császári nyiltparancs.

1859. szept. 1.

A két hitvallású evangélikus egyház belszerkezetét, iskola- és oktatásügyeit és államjogi helyzetét illetőleg, Magyar-, Horvát- és Tótországban, Szerb vajdaság és Temesi-bánságban, és a katonai határőrvidéken.

Mi, Első Ferencz József, Isten kegyelméből ausztriai Császár; Magyar- és Csehország, Lombárdia és Velence, Dalmát, Horvát, Tótország, Galicia, Lodomeria, Illiria és Jeruzsálem, s a t. királya; Ausztria főhercege; Toscana és Krakkó nagy hercege; Lotharingia, Salzburg, Steyer, Karantán, Krajna és Bukovina hercege; Erdély nagyfejedelme; Morvaország őrgrófja; Fel- és Al-Slézia, Modena, Parma, Piacenza és Guastalla, Osviecim és Zator, Teschen, Friaul, Raguza és Zára hercege: Habsburg, Tirol, Kiburg, Görz és Gradiska hercegitett grófja; Trient és Brixen fejedelme; Fel- és Al-Lausitz és Isztria őrgrófja; Hohenembs, Feldkirch, Bregenz, Sonnenberg s a t. grófja; Trieszt, Cattaro és szláv őrgrófság ura; a Szerbvajdaság nagyvajdája, s a t., s a t.

A Magyarországunkbani mindkét hitvallású evangélikusok által, Pesten és Budán 1791-dik évi szeptember és október havában tartott zsinatjaikból, legfelsőbb elhatárzás

végett dicső emlékű Elődünk II. Leopold császár elé terjesztett egyházi törvény javaslatok, — melyek az egyik vagy másik hitvallású parochiális községeknek, esperességeknek, vagy szuperintendenciáknak s valamennyi szuperintendenciák összeségének fokozatos tagozatábani egyházi képviseletét és igazgatását, az egyházi törvényhozás céljából életbe léptetendő két zsinat szervezetét, az oktatásügy szerkezetét és vezetését, végre úgy a házassági jognak, mint az illető egyházi házassági biróságok által a házassági perekben követendő eljárásnak megállapitását tárgyazzák, — azon idő óta ismételt tanácskozások alá vétettek.

Miután az egyházi ügyek képviselése és igazgatása iránti fönnemlitett zsinati inditványok elintézését tárgyazó és előkészitő törvényjavaslat vallás- és oktatásügyi miniszterünk által, mind a két hitvallású kerületi konventekkel véleményadás végett közöltetett, ennek folytán úgy az összes szuperintendenciák illető véleményei, mint a magyarországi, szerbvajdasági és temesi bánsági mindkét hitvallású evangélikusoknak utóbbi illető nyilatkozatai és beadványai is elhatározásunk alá terjesztettek.

Mi minden e részben Elénk terjesztett adatokat érett megfontolás alá vettünk, s ennek folytán, oly célból, hogy egyrészt Magyar-, Horvát- és Tótországban, a Szerbvajdaságban s a temesi bánságban és a katonai határőrvidékben, mind a két hitvallású evangélika egyház további halasztás nélkül egy általánosan érvényes szerkezet élvezetébe léptessék s ezen szerkezet további képzése a rendesen összeülendő zsinatok útján lehetővé tétessék, továbbá, hogy az evangélikusok iskolai és oktatási ügyeinek kezelésére nézve szilárd szabály tüzessék ki, végre hogy azon elvek, melyek szerint Mi Fejedelmi főfelügyelési jogunkat gyakoroltatni kivánjuk, világosan és határozottan kifejeztessenek, — minisztereink s birodalmi tanácsunk meghallgatása után, a fönnemlitett zsinati munkálatok elintézése végett, s az 1791. évi XXVI. törvénycikk 4. §-nak foganatositása tekintetéből, következendőket rendeljük:

I. §. Úgy az ágostai, mint a helvét hitvallású evangélika egyház képviselése és kormányzása, a szokásban levő módon az alábbi fokozatra oszlik, s magában foglalja: *a)* a parochiális községeket (eklézsiákat), *b)* az egyházvidéki községeket (szeniorátusokat, esperességeket, traktusokat, és *c)* a szuperintendenciális községeket (egyházkerületeket, szuperintendenciákat).

II. §. Az egyházi kormány organumai e következők: A parochiális községre nézve: *a)* a presbyterium, *b)* a helybeli konvent.

2. Az egyházvidéki községre nézve: *a)* az esperességi konzisztórium, *b)* az esperességi konvent.

3. A szuperintendenciális községre nézve: *a)* a szuperintendenciális konzisztórium, *b)* a szuperintendenciális konvent.

4. Az egyik vagy másik hitvallású szuperintendenciák összeségére nézve: *a)* a generális konferencia, *b)* a zsinat (synodus).

III. §. Ezen egyházkormányi gyülekezetek és hatóságok tagjai minden szavazás alkalmával saját meggyőződésüket tartoznak követni s megbizók utasításaihoz nem kötvék.

IV. §. Fejedelmi főfelügyelési jogunk, a saját elhatárzásunk alá fönntartott eseteket kivéve, hatóságaink által, törvényesen szabályozott hatáskörük szerint fog gyakoroltatni. Vallás- és oktatásügyi minisztériumunknál mind a két vallásfelekezet hitsorsosaiból alakult osztály létezendik.

V. §. Az egyházi törvényhatóság gyakoroltatik:

1. az esperességi konzisztórium;

2. a szuperintendenciális konzisztórium által;

3. törvényesen meghatározott különös esetekben, az egyik vagy másik hitvallású összes szuperintendenciák illető generális konferenciája által; végre

4. utolsó folyamodásilag az evangélikus egyházi legfőbb törvényszék által, melynek szerkezete iránt a szuperintendenciák meghallgatása után, a megkivántató határozatok kibocsátását föntartjuk Magunknak.

VI. §. Mihelyest ezen egyházi birói hatóságok életbe lépendnek, Magyar-, Horvát- és Tótországban, a Szerbvajdaság és temesi bánságban s a katonai határőrvidéken fejedelmi biróságaink házassági törvényhatósága, az átmeneti határozatok közzététele után, melyeknek kibocsátását Magunknak föntartjuk, mind a két hitvallású evangélikusokra nézve meg fog szünni, s ezen törvényhatóság annakutánna következő módon lesz gyakorlandó: *a)* első folyamodásilag az esperességi konzisztórium által, *b)* másod folyamodásilag a szuperintendenciális konzisztórium által, *c)* harmad és utolsó folyamodásilag az evangélikus egyházi legfőbb törvényszék által.

VII. §. Mindaddig, míg mind a két hitvallású evangélikusok házassági joga iránti törvények zsinat útján létre nem jönnek, az e tárgybani eddigi törvények hatályban maradnak, s a jelen nyiltparancs VI. §-ában elősorolt házassági biróságok, ítéleteik tekintetében, úgy magára a jogra (1852. november 29-dikén kelt nyiltparancs, birod. törv. lap 236. sz.), mint a mennyiben lehet az eljárásra vonatkozólag is, az eddigi törvényhozás határozataihoz kötvék.

Az utóbbi tekintetben, ezen biróságok minőségének figyelembe vétele mellett, a megkivántató eltérések külön fognak szabályoztatni.

A házasság polgári hatásai fölött a határozat hozatala jövőben is a világi biróságokat illetendi.

VIII. §. Az egyházi biróságok működéseiért mely díjakat és mily határozatok szerint kell az egyházi pénzalapok számára fizetni, a Mi elhatározásunknak marad föntartva.

IX. §. Az egyházi személyek, fegyelmi ügyekben, az egyházi birói hatóságok alatt állanak.

Az egyházi személyeknek tisztán világi jogügyei, mint szerződések, adósságok, örökségek fölött, a világi biróság határoz.

X. §. Ha az egyházi személyek bűntett, vétség vagy kihágás miatt a világi biróság által vizsgálat alá vonatnak,

ezen biróságnak kötelességében áll arról az illető szuperintendenciát haladék nélkül értesiteni.

Épen úgy a hozott itéletről s annak indokairól is a szuperintendencia késedelem nélkül tudósitandó. Valamely egyházi személy elfogatásánál és letartóztatásánál figyelembe veendők azon tekintetek, melyeket a hivatása iránti tisztelet igényel.

XI. §. Az evangélikus iskolákra való fölvigyázás, mely a fejedelmi főfelügyelési jogon alapul, csak ágostai és helvét hitvallású férfiak által fog gyakoroltatni.

Mindenik iskola köteles magát ezen fölvigyázás alá vetni, és a kormány által kivánt fölvilágositásokat nyujtani.

Ha valamely iskola erkölcsi vagy politikai tekintetben ártalmas jellemet ölt magára, a politikai oszágos kormányszék által, a szuperintendencia egy küldöttjének meghivása mellett, vizsgálat tartandó, s az eredményhez képest az iskola bezárása elrendelendő.

XII. §. Mind a két hitvallású evangélikusok népiskolái jövendőre is egyházi közegeik fölügyelete és vezetése alatt állanak. Az erre vonatkozó viszonyok közelebbi szabályozása az egyházi törvényhozás számára marad föntartva.

XIII. §. A világi tárgyakbani oktatás, épen úgy, mint az a katholikus népiskolákra nézve rendeltett, az iskolák hitvallási jellemének teljes megóvása mellett, kormányunk által kibocsátott vagy kibocsátandó általános szabályok szerint szervezendő.

Egy iskolában sem szabad oly tankönyvet használni, mely jóváhagyást nem nyert, a mely jóváhagyás a vallási tankönyvek tekintetében a generális konferencia által, a vallás- és oktatásügyi minisztérium beleegyezésének kikérése után, egyéb tankönyvek tekintetében pedig a most említett minisztérium által, a generális konferencia meghallgatása után, adatik.

XIV. §. A gimnáziumok, reáliskolák s hasonló középtanodák, továbbá a praeparandiák tekintetében következő határozatok érvényesek: *a)* minden ilyes intézetnek egy

főnökkel kell ellátva lennie, ki az intézet közvetlen vezetését kezeli s a kormányhatóságok irányában az intézet állapotáért felelős; *b)* a gimnáziumi, reáliskolai vagy praeparandiai főnököknek és tanitóknak erkölcsi és politikai tekintetben feddhetleneknek s rendszerint ausztriai állampolgároknak kell lenniök, tudományos tekintetben pedig tanitóhivatali vizsgálat által azon képesültséget kell tanusitaniok, mely a hasonnemű államiskolák tanitóitól követeltetik. Iskolafőnökök és tanitóknak a kormány engedelmével kivételesen külföldi egyének is hivathatnak meg; *c)* a főnök' és a tanitók alkalmazása az illető iskolai kegyurság jogához tartozik; *d)* az oktatás a tanitványok kezében létező nyomtatott könyvek alapján tartandó.

Egy iskolában sem szabad oly tankönyvet használni, mely előbb jóváhagyást nem nyert, a mely a vallási könyvek tekintetében a generális konferencia által, a vallás- és oktatásügyi minisztérium beleegyezésének kikérése után, egyéb tankönyvek tekintetében pedig a most emlitett minisztérium által adatik.

XV. §. Mindenik iskolára nézve a nyilvános iskolák minden jogai igényeltethetnek, ha az az ezen jogok megnyerése végett kitüzött minden törvényes föltételeknek, különösen az illető nemű iskolákra nézve kiszabott tanterv tekintetében is, eleget tesz.

XVI. §. Ha az egyik vagy másik hitvallásu evangélikus ifjúság számára iskolák államköltségen állíttatnak föl, azokban csak oly férfiak alkalmazhatók, kik ezen hitvallások valamelyikéhez tartoznak.

XVII. §. Mindenik szuperintendenciának szabadságában áll mindaddig, míg e tekintetben a zsinati törvényhozás útján általánosan kötelező határozatok nem hozatnak, kibocsátani azon rendeleteket, melyeket szükségeseknek vél a végett, hogy a gimnáziumokból kilépő oly tanulók képződésének folyama szabályoztassék és ellenőriztessék, kik magukat egyházi és iskolai szolgálatra szentelni s e végett külföldi egyetemeket látogatni, vagy belföldi hittudományi

tanintézetekbe átlépni szándékoznak. E végett a szuperintendenciák a mivelődésnek a kormány által kivánt mértékénél többet is követelhetnek, és meghatározhatják azon tanszakokat, melyeknek sikerrel befejezett tanulása folytán az említett osztályú tanítványok valamely egyetem látogatására vagy a hittudományi tanulmányba lépésre feljogosittathatnak. A szuperintendenciák továbbá föntarthatják maguknak az ilyes tanítványok érettségi bizonyítványainak megerősitését, s mindazon jelöltektől, kik valamely egyetemen, vagy azon szuperintendencián kivül, melyhez tartoznak, valamely hittudományi intézetben tanulnak, tanulmányaikról szigorú időszaki kimutatásokat követelhetnek.

Oly jelöltek, kik az ebbeli rendeleteknek eleget nem tesznek, ne alkalmaztathassanak.

XVIII. §. Oly hittudományi tanintézetek, melyek e két hitvallás egyikének vagy másikának számára az eddigi szerkezet szerint külön léteznek, elkülönitett fönnállásukban megmaradnak.

Azonban a legközelebbi zsinatok föladata leend, azon hitvallás számára, melynek közegeül az illető zsinat tekintendő, a hittudományi tanügy szerkezetét és szabályozását tárgyazó törvényt kidolgozni s jóváhagyás végett Elénk terjeszteni.

XIX. §. Oly tanítók, kik a népiskolákban vagy felsőbb tanintézetekben az arra jogosított iskolai kegyuraságok által rendszerűleg alkalmaztattak, hivatalukból csak szabályszerű fegyelmi eljárás folytán tétethetnek ki, mely az egyházi törvények által kiszabott folyamodási rend szerint tartandó. Ha azonban az iskolai fegyelemre való tekintetek halasztást nem tűrnek, a tanítói hivatal gyakorlásátóli fölfüggesztés a kegyuraság által ideiglenesen elrendeltethetik.

XX. §. Az egyházi községeknek (parochiális községeknek, esperességeknek, szuperintendenciáknak) jogában áll tulajdont bármely törvényes módon szerezniök.

XXI. §. Az iskolai és egyházi alapítványok csak az

illető hitvallás iskolájának és egyházának céljaira fordittathatnak.

XXII. §. Az egyházi, iskolai és alapitványi vagyon rendeltetése és hovafordítása fölötti perlekedések az egyházi birói hatóságok által (V. §.) döntetnek el.

XXIII. §. Egyházi, iskolai és alapitványi vagyonuk igazgatása, az 1791. évi 26. törvénycikk 10. §. értelmében, mind a két hitvallású evangélikusokat ezentúl is kizárólag illeti. Az államnak a kezelés tekintetébeni főfelügyeletét a vallás- és oktatásügyi minisztérium gyakorolja, azon joggal, miszerént szükség esetében az alapitványi okiratokat, számadásokat és egyéb igazgatási irományokat megtekintheti és a pénzalapok veszélyeztetése esetében azt rendelheti, a mi a biztositás vagy kártalanítás végett szükséges.

XXIV. §. Oly alapító levelekbe és egyéb okiratokba, melyek által az egyházi vagy iskolai célokra ingó vagy ingatlan vagyon szenteltetik, a fönnálló törvényekkel ellenkező határozatokat fölvenni nem szabad.

Ha pedig az mindamellett is megtörténnék, úgy az illető határozatok hatálytalanok, az alapitványból vagy különbeni lekötésből az egyházra vagy iskolára háramló jogok és előnyök azonban föntartandók.

XXV. §. Mindenik szuperintendencia (szuperintendenciális község) azon esperességekből és parochiális községekből áll, melyek az országfejedelmi törvények által hozzája utasíttatnak.

A szuperintendensségek számára állandó székhelyek tüzetnek ki, melyekről a superintendenciák neveztetnek.

XXVI. §. Jövőben következő szuperintendenciák létezendnek: *A)* Az ágostai hitvallású evangélikusok számára:

1. A pesti. Magában foglalja az eddigi bányakerületi szuperintendenciából a budapesti esperességet, a Pest megyei esperességet s az eddigi dunántúli szuperintendenciából az esztergomi esperességet.

2. A pozsoni. Magában foglalja az eddigi dunáninneni szuperintendenciából az árvai, liptói, nyitrai esperességet,

a Pozson városi esperességet, a Pozson megyei esperességet, a trencséni és turóci esperességet; az eddigi bányakerületi szuperintendenciából a zólyomi, barsi, honti és nógrádi esperességet, s az eddigi dunántúli szuperintendenciából a Komárom városi esperességet.

3. A soproni. Magában foglalja az eddigi dunántúli szuperintendenciából a felső-soproni, alsó-soproni, felső-vasi, közép-vasi, kemenesaljai, veszprémi, győri, zalai, somogyi, tolna-baranya-somogyi esperességet s a Győr, Kőszeg, Ruszt és Sopron városi esperességeket, s az eddigi dunáninneni szuperintendenciából a mosoni esperességet.

4. Az eperjesi. Magában foglalja a hat szabadvárosi, a tizenhárom városi, a hét bánya-városi, a kárpátaljai, gömöri, kis-honti és sáros-zempléni esperességet, mindezeket az eddigi tiszamelléki szuperintendenciából.

5. A szarvasi. Magában foglalja a békési esperességet az eddigi bányakerületi szuperintendenciából, s a hegyaljai esperességet az eddigi tiszamelléki szuperintendenciából.

6. Az új-verbászi szuperintendencia. Magában foglalja a bácsszerémségi és bánsági esperességet, mindkettőt az eddigi bányakerületi szuperintendenciából.

B) A helvét hitvallású evangélikusok számára:

1. A pesti. Magában foglalja a kecskeméti, pesti, solti és a vértesaljai esperességet az eddigi dunamelléki szuperintendenciából, a tatai esperességet az eddigi dunántúli szuperintendenciából, végre a hevesi és nagykunsági esperességet az eddigi tiszántúli szuperintendenciából.

2. A komáromi. Magában foglalja a barsi, drégelypalánki és komáromi esperességeket az eddigi dunántúli szuperintendenciából.

3. A pápai. Magában foglalja a mezőföldi, őrségi, pápai, belső-somogyi és veszprémi esperességet az eddigi dunántúli szuperintendenciából, a felső-baranyai, külső-somogyi és tolnai esperességet az eddigi dunamelléki szuperintendenciából.

4. A sárospataki. Magában foglalja az abauji, alsó-

borsodi, alsó-zempléni, felső-borsodi, felső-zempléni, gömöri, tornai és ungi esperességet az eddigi tiszáninneni szuperintendenciából, a beregi és mármaros-ugocsai esperességet az eddigi tiszántúli szuperintendenciából.

5. A debreceni. Magában foglalja a nagybányai, bihari, debreceni, érmelléki, nagykárolyi, alsó-szabolcsi, felső-szabolcsi, nagyszalontai és szatmári esperességet az eddigi tiszántúli szuperintendenciából.

6. Az új-szivári. Magában foglalja az alsó-baranya-bácsi esperességet az eddigi dunamelléki szuperintendenciából, s a békés-bánsági esperességet az eddigi tiszántúli szuperintendenciából.

XXVII. §. A mennyiben ezen szuperintendenciák valamelyikének további alosztályozása vagy egész esperességeknek egyik szuperintendenciából a másikba való áttétele kivánatosnak látszanék, az ilyes kivánalmak a generális konferenciában tanácskozás alá veendők, s vallás- és oktatásügyi minisztériumunk útján elhatárzás végett Elénk terjesztendők.

XXVIII. §. Mindenik generális konferencia, az érdeklettek meghallgatása után, az eddigi szuperintendenciális kerületeket, mint kerületeket illető közös pénzalapok és alapitványok az elválasztandó esperességek és községek által netalán kivánt fölosztása iránt, külön javaslatot készitsen s azt, ha egyezség nem jött létre, végleges eldöntés végett az evangélikus egyházi legfőbb törvényszék elé terjeszsze.

Az eldöntés megtörténteig a kerületi vagyon igazgatása azon személyek kezében marad, kikre az akkoron bízva van.

XXIX. §. A szuperintendenciák új felosztásának életbeléptetése után mindenik szuperintendenciának szuperintendenciális konventje vegye fontolóra, hogy az esperességek fölosztásában, lélekszámnak, a községek számának, a politikai közigazgatási járásokkali lehető összhangzásnak s más célszerűségi tekinteteknek figyelembe vétele mellett, mily változtatás mutatkozik kivánatosnak. Az erre vonatkozó inditványok eldöntés végett a vallás- és oktatásügyi minisztérium elé ter-

jesztendők. Ha az forog kérdésben, hogy oly községek, melyek valamely esperességtől elválasztandók, más szuperintendenciába tartozó esperességhez csatoltassanak, az illető szuperintendenciák kötelesek az iránt egymással értekezni, mielőtt az ügy a minisztérium elé terjesztetnék.

Az esperességek átalakítása, vagy új esperességek képzése ezen legközelebb következő tárgyalásoknál, valamint jövendőbeli esetekben is, csak az illető szuperintendenciális konvent indítványa folytán rendeltethetik el a minisztérium által.

Ha egyes községek által egyik szuperintendenciából a másikba leendő áttétel kéretik, a szuperintendenciális konvent által pedig a kérelem megtagadtatik, vagy ha két szuperintendencia egyes községeknek az egyik szuperintendenciához tartozó esperességből a másik szuperintendenciabeli esperességhez csatolása iránt meg nem egyezhet, úgy a Mi elhatározásunk kérendő ki.

XXX. §. A parokhiális községek fönnállására és elkörítésére nézve, akár csak egy községet képeznek, akár pedig egy anyaközségből s egy vagy több fiókközségből álljanak is azok, a mennyiben az okiratilag nincs megállapítva, a gyakorlat szolgál zsinórmértékül.

Annak megváltoztatására, valamint új parokhiális községek alakítására a minisztérium jóváhagyása szükséges.

XXXI. §. Mindenik parokhiális községnek jogában áll, papját s a segédpapokat és iskolatanítókat, kivétel nélkül szabadon választani.

XXXII. §. A parokhiális község egyházközségi ügyeiben presbyterium által képviseltetik.

XXXIII. §. Törvényesen meghatározott fontosabb ügyek tárgyalása végett a helybeli konvent ül össze. Azon parokhiális községekben, melyek oly nagyok, hogy az ügyek minden községtagok gyülekezeteiben többé rendesen nem kezeltethetnek, a helybeli konvent választott községi képviselőkből álland a presbyteriummal egyesülve.

XXXIV. §. Mindenik parokhiális községben egy világi

községfelügyelő (gondnok — Inspector, Curator —) választathatik.

XXXV. §. Az egyházvidéki község (esperesség) összeségében az esperességi konvent által képviseltetik.

XXXVI. §. Mindenik esperességben egy világi esperességi felügyelő (gondnok) választandó.

XXXVII. §. A szuperintendencia összeségében a szuperintendenciális konvent által képviseltetik.

XXXVIII. §. Mindenik szuperintendenciában egy világi szuperintendenciális felügyelő (gondnok) választandó.

XXXIX. §. Minden egyházi községnek (parokhiális, esperességi, szuperintendenciális községnek) jogában áll, különös ügyeit törvényes módon egybegyült képviselőinek határozatai által rendezni, a mennyiben ezen határozatok által az általános szabályok vagy elöljáró egyházi hatóságának törvényszerű intézkedései nem sértetnek.

Épen úgy mindenik egyházi községnek jogában áll, a hitvallásbeli evangelika egyházra vonatkozó kivánalmait és indokolt inditványait, további rendszerű tárgyalás végett, azon felsőbb községhez terjeszteni, a melynek tagja; ilyes ügyekben azonban más községekhez vagy azoknak képviseletéhez fordulni nem szabad.

XL. §. A konventeknek és konzisztóriumoknak jogában áll, az eléjök tartozó egyes tárgyak kidolgozása vagy határozataik foganatosítása végett, bizottmányokat (küldöttségeket) kirendelni.

Azonban az egyházkormány közegeinek törvényes köréhez tartozó azon hatóság, melynél fogva azok érvényes határozatokat hozhatnak, tőlük állandó bizottmányokra (küldöttségekre) ruházás által el nem vétethetik és hatályon kivül nem tétethetik.

XLI. §. Az, a kinek hivatása valamely egyházkormányzási gyülekezetben elnökölni, személyesen felelős azért, hogy a törvényes rend föntartassék, és oly határozat ne hozassék, mely vagy a gyülekezet törvényes jogain túl menne, vagy pedig a fönnálló törvényekkel ellenkeznék.

Az elölülőnek jogában és kötelességében áll, a tárgyalást ily esetekben fölfüggeszteni; a fölfüggesztés okait azonban tartozik a jegyzőkönyvben előadni.

A gyülekezet az ilyes fölfüggesztésnek föltétlenül tartozik engedelmeskedni; azonban szabadságában áll, az elleni panaszát jegyzőkönyvbe iktattatni, s annak közelebbi kifejtésével tüstént a gyülekezet néhány tagjait megbizni.

A panasz a gyülekezet fölé rendelt egyházi birói hatóságnál nyujtandó be s a rendes folyamodási úton (V. §.) tárgyalandó.

Ha az elölülőtől az engedelmesség megtagadtatik, jogában és kötelességében áll a gyűlést szétoszlatni, s a törvényes rend föntartása végett, szükség esetében, hatalomkarért a világi hatóságokhoz fordulni.

XLII. §. Hogy oly ügyekben, melyekre nézve az egyik vagy másik hitvallású összes szuperintendenciák érdekei tekintetbe veendők, közöttük az értekezés vagy közrehatás lehetővé tétessék, az egyik vagy másik hitvallású összes szuperintendenciák által generális konferencia tartandó, mindenik hitvallásra nézve külön-külön.

A konferencia a szuperintendenciáknak törvényesen meghatározott képviselőiből csak időszakonként alakitott organum. A generális konferenciáknak soha se szabad, se a zsinatok jogaiba, se pedig a szuperintendenciák önhatóságába vágniok.

XLIII. §. A két hitvallások közől mindegyiknek szabad külön-külön minden hat évben zsinatot tartania. A zsinat által tervezendő egyházi törvényekre országfejedelmi jóváhagyásunk szükséges. A generális zsinatok az 1791. évi 26. cikk 4. §. ellenkező határozatának megváltozása mellett, országfejedelmi biztosok jelenléte nélkül tartatnak.

XLIV. §. A zsinatok a vallás- és oktatásügyi minisztérium által, az illető generális konferencia részéről tett inditványok alapján, a szuperintendenciák útján hivatnak egybe, miután összeülésük helye és időpontja iránt, azon inditványok

15*

előterjesztése mellett, jóváhagyásunk kikéretett és megnyeretett.

XLV. §. Oly célból, hogy a II., V. és VI. §§-ban elősorolt egyházi organumok, a hozzájok utasitott ügyek fölött a szükséges elfogulatlansággal és nyugalommal tanácskozhassanak, azoknak ülései nem tartandók nyilvánosan. Csak az esperességi és szuperintendenciális konventekbe szabad oly egyéneket, kik ezen gyülekezetek tagjainak sorába nem tartoznak, a megállapitandó közelebbi határozatokhoz képest, csendes hallgatókkép bebocsátani.

XLVI. §. Az ezen nyiltparancs II. §-ban elősorolt egyházi organumok jegyzőkönyvei oly teljességben szerkesztendők, hogy belőlük mind a tanácskozás tárgya, mind pedig a hozott határozatok indokai pontosan kivehetők legyenek. A generális konferenciáknak nem birósági jegyzőkönyvei, valamint a szuperintendenciális konventek jegyzőkönyvei, az országfejedelmi főfelügyelési jog gyakorlása céljából, közzétételük s a községekhezi szétküldésük előtt, megtekintés végett, a politikai országos kormányszék útján vallás- és oktatásügyi minisztériumunk elé terjesztendők, melynek jogában áll a hozott határozatokat törvényellenesség vagy az illetékesség áthágása esetében, fölfüggeszteni.

XLVII. §. Az esperesek, az egyházvidékükbeli valamennyi községek által általános szótöbbséggel, az esperességbeli önálló papok számából szabadon választatnak.

XLVIII. §. A szuperintendensek és helyettes szuperintendensek megürült helye, csak a szuperintendenciális kerület valamennyi parokhiális községeinek szabad választása által töltethetik be. A választók szavazatuk nyilvánitásánál se a szuperintendenciára, se pedig a korona országra nem szorítvák.

XLIX. §. A papok és tanítók választása, hivatalukba való bevezettetésük előtt, a politikai országos kormányszéknek följelentendő. Ha ezen kormányszék által harminc nap alatt kifogás nem tétetik, úgy az elválasztott hivatalába s az azzal egybekapcsolt járandóságokba tüstént bevezetendő.

L. §. A községek, esperességek és szuperintendenciák főfelügyelőivé (gondnokaivá) csak oly férfiak választathatnak, kiknek rendes lakhelye az illető helyközségekben, az esperességben vagy a szuperintendenciában létezik.

LI. §. A szuperintendensek és szuperintendenciális fölügyelők (gondnokok) választására országfejedelmi megerősitésünk szükséges.

Minden itt nevezettek, csak megerősitésük megtörténte után hirdettethetnek ki és vezettethetnek be hivatalukba.

LII. §. Az egyház tanitóinak, szolgáinak és hivatalnokainak minden eskümintáiba, különbség nélkül, azon kötelezettség iktatandó be, miszerént Irántunk s Házunk iránt megszeghetlen hűséggel kell viseltetniök, s a reájok bizott hivatalban a törvények legpontosabb teljesitését és föntartását szem előtt tartaniok.

LIII. §. Mind a két hitvallású szuperintendenciák az államkincstárból évenkint segedelmi átalánypénzt kapnak.

A segedelmi átalánypénzek következendőkreforditandók: *a)* a szuperintendenseknek adandó évenkinti hivatali pótlékokra, *b)* az espereseknek adandó évenkinti hivatali pótlékokra, *c)* szegény eklézsiák és népiskolák fölsegélésére a vallásügyi minisztérium rendelete folytán.

A kivitel közelebbi módozata külön rendelet által fog megállapittatni.

LIV. §. Az evangélikus községek és egyházi hatóságok által törvényszerűleg tett intézkedéseknek és rendes eljárás folytán hozott határozatoknak foganatositása, nemkülönben az egyházi és iskolai szolgákat és hivatalnokokat illető jövedelmeknek s az evangélikus vallási, oktatási és jótékonysági intézetek föntartása céljából az országos kormányszék jóváhagyásával kivetett adózásoknak behajtása végett, a világi hatóságok oltalma és segélye vétethetik igénybe.

A világi hatóságok, ezen segély megtagadása esetében, kötelesek okait a megkereső félnek kellő teljességben haladék nélkül irásban kézbesiteni, mi ellen ezen félnek a fel-

sőbb politikai hatóságnál az elöljáró egyházi hatóság (az esperességi konzisztorium vagy szuperintendenciális konzisztorium) útján panaszt tenni jogában áll.

LV. §. Mind a két hitvallású evangélikusok egyházi rendtartása, melyre az 1791. évi 26. törvénycikk vonatkozik, véglegesen az egyházi törvényhozás útján fog megállapittatni.

Ezen végleges szabályozás megtörténteig, Magyar-, Horvát- és Tótországban, Szerbvajdaság és temesi bánságban s a katonai határőrvidékben ideiglenes határozatok fognak életbe lépni, melyeknek kibocsátására vallás- és oktatásügyi miniszterünket egyúttal fölhatalmazzuk. Ezen határozatok életbeléptetésével egyszersmind az 1854. június 21-dikén kelt határozványunk folytán vallás- és oktatásügyi miniszterünk által 1854. július 3-dikán kibocsátott rendelet (Magyarországi országos törvénylap 1854. évfolyam II. osztály XIV. darab, 20. sz.) hatályon kivül lép.

LVI. §. Mi úgy az egyik, mint a másik hitvallásúak legközelebb tartandó zsinatjai teendőjének nyilvánitjuk azt, miszerént az előlegesen tett intézkedés iránt időközben szerzett tapasztalatok használása s ezen Nyiltparancsunk rendeleteinek figyelembe vétele mellett, az egyházi rendtartás megállapitása és további kifejlődése végett szükségeseknek vélt inditványokat Elénk terjeszszék.

LVII. §. Mind a két hitvallású evangélikusokat Magyarországunkban, nemkülönben a Szerbvajdaságban s a temesi bánságban illető államjogi helyzet alapjai, a mint azok az 1791. évi 26. törvénycikk s az 1844. évi 3. törvénycikk által kijelöltettek, ezen Nyiltparancs által nem csak érintetlenül maradnak, sőt azokat ezennel újolag megerősitjük, s az idézett 1791. évi 26. törvénycikk 14. §-ban foglalt határozatot, mely által mind a két hitvallású evangélikusok Horvát- és Tótországunkból az ott már akkor létezett községek kivételével, kirekesztettek, megszüntetvén, jóváhagyjuk azt, hogy az evangélikusok ezen országokban, valamint katonai határőrvidékünkbeni letelepedésére, nemkülönben

polgári és egyházi jogaira vonatkozólag, a Magyarországunkban érvényes fönnebbi törvények egész kiterjedésükben alkalmaztassanak.

LVIII. §. Ezen intézkedések foganatosításával vallás- és oktatásügyi miniszterünk, a bel-, igazság- és pénzügyi miniszterekkel, továbbá a katonai határőrvidék tekintetében, hadseregünk főparancsnokságávali egyetértésben, van megbízva.

Kelt fő- és székvárosunkban Bécsben, ezernyolcszázötvenkilencediki szeptember elsején, uralkodásunk tizenegyedik évében.

Ferencz József, s. k. P. H.

Vilmos főherceg s. k., altábornagy. Gróf *Thun* s. k. Báró *Bruck* s. k. Gróf *Nádasdy* s. k. Báró *Hübner* s. k. Gróf *Goluchowski* s. k.

Legfelsőbb rendeletre
Báró *Ransonnet,* s. k.

II.

A cs. k. vallás- és oktatásügyi ministeriumnak 1860. január 10-dikén kelt rendelete,

kiható Magyarországra, Horvát- és Tótországra, a Szerbvajdaságra s Temesi Bánságra és a Katonai Határőrvidékre,

a fönnelősorolt koronaországokbeli mindkét hitvallású evangélikusok ügyében, 1859. september 1-jén kelt legfelsőbb nyiltparancs és 1859. september 2-dikán kelt vallásügyministeri rendelet, birodalmi törvénylap 160. és 161. szám, foganatosítása iránt.

Az 1859. september 1-jén kelt legfelsőbb nyiltparancs és a vallás- és oktatásügyi ministerium 1859. september 2-dikán kelt rendelete által, a magyar-, horvát- és tótországi, szerbvajdasági s temesi bánsági és a katonai határőrvidéki mindkét hitvallású evangélikusoknak lehetővé tétetett, nem sokára teljesülve látni azon régóta táplált és gyakran fölterjesztett kivánságukat, hogy egyházi rendtartásuk végképeni megalakitására szükséges, törvényes zsinatokat tarthassanak. Hogy pedig ezen föladat, mely az idézett legfelsőbb nyiltparancs LV. és LVI. §§-ban világosan a zsinatok teendőjének nyilvánittatott, lehetőleg rövid idő alatt valósuljon, s a legközelebbi zsinatok ugyanazon nyiltparancs XLIV. §-hoz képest haladék nélkül egybehivathassanak, most már a fönnemlitett országokbeli mindkét hitvallású evangélikusok dolga, minél előbb, a zsinatban hivataluknál fogva résztveendő, valamint az arra küldendő egyének választásához fogni.

Ezen választások rendes eszközlése végett azonban, a mint azt a viszonyok természete kivánja, legközelebb a helybeli egyházi községek, s annakutánna az egyházmegyék és egyházkerületek, illetőleg ezeknek közgyűlései és consistoriumai alakitandók meg, az idézett legfelsőbb nyiltparancs határozatai szerint.

Számos községek, azon helyes fölfogásból indulva ki, hogy a törvényesen szabályozott zsinatokhoz vezető út csak az ezen rendezésbeni fokozatos előhaladás által található föl, s a rendezett egyházi állapotokra leendő átmenetel is csak az által készittethetik elő; rendezésöket magok szántából az 1859. september 2-dikán kelt ministeri rendelet szerint már eszközölték.

Ennélfogva semmi sem ellenzi azt, hogy az ilyes községek haladék nélkül esperességeik s annakutánna a superintendentiák rendezéséhez fogjanak.

Azon helybeli egyházközségek pedig, melyek rendezésöket még meg nem kezdették, saját érdekökben ezennel fölszólittatnak, hogy a rendezést haladék nélkül teljesitsék, s arról legfölebb 1860. március végeig, úgy egyházi elöljáróságuk, mint a politikai hatóságok útján is, az országos hatóságnak (a határőrvidéken a főkormánynak) jelentést tegyenek.

Oly helybeli egyházközség, mely 1860. március végeig jelentést nem tesz az iránt, hogy magát az 1859. september 2-dikán kelt ministeri rendelet határozatai szerint rendezte légyen, a cs. k. kormány s ennek valamennyi organumai által rendezettnek többé nem tekinthetik és el nem ismertethetik, s ennélfogva az ezen elismerés által föltételezett minden igényeit és jogait elveszti. Az ilyes egyházközségnek testületi jogai élvezetébe való visszahelyezése csak a politikai országos hatóság (a katonai határőrvidéken a hadi főparancsnokság) jóváhagyásának kikérése mellett, azon esetben történhetik, ha szorosan be van bizonyulva, hogy az utóbb a törvényes szerkezetet elfogadta.

Ellenben egy egyházközség sem vonhatja ki magát

rendezésének elmulasztása által, az őt illető kötelességek és tartozások teljesitése alul. Az egyházi és iskolai célokra megtagadott vagy általában késedelmes fizetések, az azok húzására jogositottak folyamodása folytán, mindenesetre a fönnálló szabályok szerint, a politikai közigazgatási közegek által fognak behajtatni.

Egyházmegyei (tractualis) közgyűlések ezentúl csak az 1859. september 2-diki ministeri rendelet által kiszabott szerkezetben s ennélfogva csak azon helybeli egyházközségek rendezésének megtörténte után tarthatók, a melyeknek papjaik és világi küldöttjeik ezen conventekre meghivatnak. Ha az ekkép egybehitt egyházmegyei gyűlésen még nem rendezett egyházközségek képviselői is megjelennének, ezek szavazatjoggal nem birnak.

Ha pedig a fönnebbi intézkedés ellenére, esperességi conventek oly egyházmegyékben, melyeknek egyházközségeik magukat az 1859. september 2-dikán kelt ministeri rendelet szerint még nem rendezték, vagy ezen rendeletnek meg nem felelő szerkezetben tartatnának, azoknak határozatai semmisek és érvénytelenek leendnek. — Az esperességbeli egyházközségek rendezésének megtörténte után tartandó *első* esperességi közgyűlés szándéklott egybehivásáról, az illető esperes által mind superintendensi hivatala, mind pedig megyei hatósága útján (a határőrvidéken az ezredparancsnokság útján) is, a politikai országos hatóságnak jelentés teendő, oly célból, hogy minden hátránynak, mely az esperességi organumok törvényes létezése iránti kétségből támadhatna, jókor eleje vétessék.

Ezen jelentés legfölebb f. é. april. 15-kéig elváratik, s azon esperességek, melyek a jelentést addig meg nem teszik, törvényesen rendezetteknek többé szinte nem tekintethetnek.

Ezen, a helybeli egyházközségek rendezése után tartandó első egyházmegyei közgyűlésre az 1859. september 2-dikán kelt ministeri rendelet (46. §.) azon határozata, hogy az azon tárgyalandó ügyeket az esperességi consistoriumban kellőleg elő kell késziteni, nem alkalmazandó.

Ha az egyházi hatóságok határozata alá tartozó peres ügyekben, mind addig, míg az 1859. september 2-dikán kelt legfelsőbb nyiltparancs V. §. szerint illetékes egyházi birói hatóságok még nem alakultak, a politikai hatóságok védelme kéretik ki, ezen védelem ugyanazon hatóságok által, melyek azt az eddigi szokás szerint, az országfejedelmi főfelügyelési jog gyakorlásában nyujtották, ezentúl is, de csak oly módon nyujtandó, hogy az alakulandó egyházi birói hatóságok általi végleges eldöntés föntartassék.

A helybeli egyházközségek és esperességek azon felügyelőinek és gondnokainak joga, kiknek rendes lakhelye nincs azon egyházközségben, illetőleg azon esperességben, a melynek fölügyelőivé vagy gondnokaivá választattak (az 1859. september 1-jén kelt legfelsőbb nyiltparancs L. §.), elenyészett, s ők nincsenek többé följogositva arra, hogy az illető egyházközségekben és esperességekben felügyelőkkép működjenek.

Valjon az eddigi felügyelők és gondnokok közül azok, kik a lefelsőbb nyitparancs L. §-nak emlitett határozata által ebben nem gátoltatnak, ha a helybeli egyházközségek és esperességek magukat az 1859. september 2-dikán kelt ministeri rendelet szabálya szerént rendezik, — hivatalukat továbbá is folytassák — vagy pedig új választás történjék-e, az illető egyházi gyűlések által határozandó el.

Azon egyházközségekben pedig, melyek f. é. március végeig s azon esperességekben, melyek f. é. april 15-kéig jelentést nem tesznek az iránt, hogy magukat az 1859. september 2-dikán kelt ministeri rendelet szabálya szerént szervezték légyen, ezen napokon az eddigi helybeli illetőleg esperességi felügyelők vagy gondnokok hivataloskodási joga is elenyészik.

A valamely egyházkerületben már rendezett egyházmegyéknek szabadságukban áll superintendentialis conventet tartani, s annak utánna a superintendentialis felügyelő, illetőleg gondnok választásához fogni, miről az illető superintendens vagy helyettes superintendens által, az országos

hatóság útján, a vallás- és oktatásügyi ministeriumnak jelentés teendő.

A superintendentialis felügyelő (főgondnok) legfelsőbb megerősitése után, ott, a hol a superintendens helye megürült, ennek választása lesz megindítandó.

Ha valamely superintendentialis közgyűlésen még nem rendezett esperességek képviselői is jelennek meg, ezek nem birnak szavazati joggal.

Superintendentialis közgyűléseket az 1859. september 2-dikán kelt ministeri rendelet által kiszabottól eltérő szerkezetben ezentúl többé tartani nem szabad. Ha az mind a mellett is megtörténnék, az ily gyűlésen hozott minden határozatok semmisek és érvénytelenek lennének.

A valamely superintendentiabeli egyházmegyék rendezése után tartott első superintendentialis közgyűlésre, az 1859. september 2-dikán kelt ministeri rendelet 73. és 85. §§-ban foglalt azon intézkedés, hogy a tárgyalandó ügyeket a superintendentiale consistoriumban kellőleg elő kell késziteni, nem alkalmazandó.

A superintendendentiák megalakulása után, az egyetemes conferentia haladék nélkül össze fog gyűlhetni s annak inditványa folytán a zsinat egybe fog hivatni.

A mindkét hitvallású evangélikusok ezennel jóakarólag fölhivatnak, hogy a fönnebbi útmutatást kövessék s ez által lehetővé tegyék azt, miszerént a zsinatok minél előbb megtartassanak, s határozataik alapján az egyházi rendtartás legkegyelmesebben jóváhagyott egyházi törvények (canonok) által, melyek az 1858. september 2-dikán kelt ministeri rendelet helyébe lépendenek, véglegesen megállapittassék, minthogy csak ily módon lehet egyházi és vallási ügyeik mindinkább növekedő bonyolulásának elejét venni, melynek az Ő Felsége jóakaró szándéka elleni ellenszegülésből mulhatlanul kellene keletkeznie.

Ezenkívül valamennyi esperesek arra figyelmeztetnek, hogy senkinek sem áll jogában, magát az elvállalt hivatallal járó kötelességek teljesitése alul kivonni, mindaddig, mig

a hivatalt valamely törvényesen megbizott utódnak át nem adhatja, s hogy az, a ki a fönforgó viszonyok között törvénytelen fölszólitásoknak engedve, esperesi hivataláról lemondana, ez által nem csak papi járandóságaira nézve fosztaná meg magát minden ótalomtól, hanem le kellene mondania azon kilátásról is, hogy jövő esetekben a császári kormány bizalmára érdemesnek fog tekintetni.

Jelen rendelet határozatai csupán az 1859. september 1-jén kelt legfelsőbb nyiltparancsból, illetőleg az 1859. september 2-kán kelt ministeri rendeletből folyó következtetések lévén, kihirdetésökkel tüstént hatályba lépnek.

A mindkét hitvallású evangélikus lelkészeknek és prédikátoroknak kötelességökben álland, hogy miután ezen kibocsátvány hivatalosan közöltetett, annak teljes tartalmát a legközelebbi, s az arra következő vasárnapon, az egyházban összegyűlt közönséggel, a szószékről, azon nyelven vagy nyelveken, melyen vagy melyeken az egyházi szónoklatok tartatni szoktak, közöljék.

Gróf Thun, s. k.

TARTALOM.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság titkári irodája: Budapest, IX., Kálvin-tér 7. sz., a hova a Társaság szellemi ügyeit illető küldemények intézendők.

Tagsági jelentkezések is a titkárhoz küldendők.

Jelen munka, mint 1900-ra szóló *tagsági illetmény* küldetik meg a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság *pártfogó, alapító* és *rendes* tagjainak.

A Társaság **pártoló** (6 kor. évi díjat fizető) **tagjai,** ha e művet a pénztárnoknál (Bendl Henrik, Deák-tér 4. sz.) rendelik meg, **2 korona** kedvezményes árért kaphatják meg. Bolti ára 3 korona.

A M. P. I. Társaság „Koszorú“ kiadványai:

Ócska biblia	8 fill.	A vadosfalvi pap	8 fill.
A gályarabok története	8 »	Nádasdy Tamás grófék háztája	8 »
A Barkóék árvája	8 »	A vasárnap megünnepléséről	16 »
A vízözön. Légy hív mind halálig	8 »	Két püspök anyja / Névtelen hősök	8 »
Bethlen Gábor fejedelem	8 »	Ilonka	8 »
A talált gyermek	8 »	Egy öngyilkosjelölt	8 »
Huszár Gál	8 »	Egy eltépett biblialevél / Földi mennyország	8 »
A vége jó, minden jó / Az igaz és hamis gyöngy	12 »	Livingstone Dávid utazásai és felfedezései	8 »
Dévai Biró Mátyás	8 »		
Testámentom	8 »		
A bibliás asszony	8 »		

1896-ban kiadott füzetek:

Nővérek	8 fill	A falu árvája	8 fill.
Aranka története	8 »	Jó az Isten	8 »
Gusztáv Adolf és a «Gusztáv Adolf-egylet». — Bálint Mihály	8 »	A képviselő úr beszámolója	8 »
A Lórántffyak	8 »	A «kék golyó» családja	8 »
Az új biró Ötödik parancsolat	8 »	A mi hitünk	8 »

1897-ben kiadott füzetek:

Hitért és hazáért	16 fill.	Dezső pap látomása	8 fill.
Dőre Márton felekezetnélküli akar lenni	8 »	Rajzok egyházunk multjából	24 »
		Biblia Kalauz	24 »

1898-ban kiadott füzetek:

Az öreg pap hagyatéka	8 fill.	Bálint úr. A tékozló fiú	8 fill.
Hágár, biblia kép	8 »	A jezsuitarend feloszlatása	8 »
Angyal és ördög	8 »	A nagyasszony	8 »
Tóth Pál János csutorája	8 »	A szoczialista	8 »
Barcsay Ágnes	8 »	Az igaz hit	8 »

1899-ben kiadott füzetek:

Romlásfalva	8 fill.	Cserey Ilona	8 fill.
Az aranyásó	8 »	Szent hangok	8 »
Klárika neveltjei	8 »	Tar Gábor históriája	8 »
Zsugori Peti végrendelete	8 »	Az ezüst sziv	8 »
Az angyalok Mamréban	8 »	A hatvágás	8 »

1900-ban kiadott füzetek:

Patócsy Zsófia	8 fill.	A pusztabiró	8 fill.
Vak Domokos	8 »	A Rákóczyak	8 »
A kányai martirok	8 »	A kálvinista kenyér	8 »
Élet vándora	8 »	Bethlen Kata	8 »
Jefte	8 »	Megostoroztak, de nem vesztek el	8 »

E füzetek kívánatra utólagos elszámolás mellett a Társaság főbizományosa: Hornyánszky Viktor cs. és kir. könyvnyomda-tulajdonos és könyvkereskedő által (Budapest, Akadémia-u.) bizományba is küldetnek a lelkész és tanító uraknak. 10 füzetnél kisebb megrendelés azonban nem bérmentesíthető.